

Stockholms Parkprogram

Handlingsprogrammet för utveckling och skötsel
av Stockholms parker och natur

GATU- OCH
FASTIGHETSKONTORET

Planering

– överblicka grönstrukturens alla delar

För att optimera värden och investeringar i park- och naturmarken krävs överblick och planering av grönstrukturen som helhet. I planeringen skyddas, lokaliseras och dimensioneras grönstrukturen. Internationella, nationella (riksintressen) regionala och kommunala dokument utgör viktiga planeringsunderlag. Naturreservat och detaljplaner är viktiga skyddsformer. Landskapsanalyser och miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) för in grönstrukturfrågorna i stadsplaneringen. Parkplaner fastslår utveckling och skötselprioriteringar på sikt i ett stadsdelsområde. Sbk har ansvar för detaljplanläggning, naturreservat och övergripande grönstrukturfrågor inom stadsplaneringen. Gfk har ansvar för parkplaner och investeringsplanering.

RÅD OCH RIKTLINJER

En parkplan bör tas fram för varje stadsdelsområde av Gfk i samråd med Sbk, Sdf och annan berörd förvaltning. Parkplanen ska beskriva historia, miljö, värden och föreslå planskydd, nya projekt och skötselprioriteringar.

Viktiga planeringsunderlag som Stockholms grönkarta, biotopkarta, sociotopkarta, parkplaner (grönplaner) hålls aktuella av ansvarig förvaltning.

Natur- och friluftsområden ska bli naturreservat enligt ÖP99. Stockholmsregionens "gröna kilar" ska bestå som obrutna grönstråk in till innerstaden.

Grönstrukturfrågorna ska integreras i stadsplaneringen med landskapsanalyser och MKB. Det nationella miljömålet "God bebyggd miljö" innebär i parkprogrammet god park- och naturtillgång, rik park- och landskapskultur och hållbar parkmiljö.

Grönytor av allmänt intresse planläggs som allmän park eller natur, grönytor av enskilt intresse bör ha annan huvudman.

Underlag: Stockholms grönkarta, parkplaner, landskapsanalyser, MKB

Viktiga planeringsunderlag

Grundläggande underlag för parkprogrammet spänner från FN:s konventioner, nationella lagar och mål och regionplanen för Stockholm till Stockholms översiktplan, miljöprogram, integrationsprogram, grönkarta, biotopkarta och sociotopkarta.

Agenda 21 och Barnkonventionen

Agenda 21 är det handlingsprogram för hållbar utveckling som antogs vid FN:s konferens om miljö och utveckling i Rio de Janeiro 1992. Agenda 21 betonar miljö (bl.a. biologisk mångfald) och lokaldemokrati (medborgarinflytande). Habitat är namnet på två FN-konferenser om stadsplanering. Här betonades också delaktighet och ekologi i stadsbyggandet.

Sverige har skrivit på **barnkonventionen**. Artikel 3 slår fast att barnets bästa alltid ska komma i första rummet då barn drabbas av en förändring. Artikel 12 handlar om att barn har rätt att få sin röst hörd och att de också är medborgare. Artikel 31 behandlar barnets rätt till lek, vila och fritid. Barn och ungdomar ska således vara delaktiga i förändringen av park- och naturmark.

Miljöbalken, Plan- och bygglagen och nationella miljömål

Sedan den 1 januari 1999 lagreglerar **Miljöbalken** miljö- och hälsofrågor. Miljöbalkens bestämmelser om hushållning med mark- och vattenområden (kap. 3 och 4) uppmärksammar mark- och vattenområden med särskilt stora värden, höga natur- eller kulturvärden eller av särskild betydelse för friluftslivet. Vissa områden som bedöms vara speciellt värdefulla får ett särskilt starkt skydd, t.ex. nationalstadsparker, naturreservat, kulturresevat, biotopskydd och naturminnen. Miljöbalken ställer även skärpta krav på att exploateringsförslag ska innehålla en miljökonsekvensbeskrivning som identifierar, beskriver och bedömer verksamhetens effekter på människor, djur, mark, vatten, luft, landskap och kulturmiljö. Aktuella avsnitt i miljöbalken är: 1 kap. 1 §, 3 kap. 3 och 6 §§, 7 kap. 4, 9, 13 och 16 §§.

Plan- och bygglagen (PBL) från 1996 utgår från en ändamålsenlig grönstruktur. Bebyggelsemiljön ska utformas så att behovet av parker och grönområden tillgodoses. Särskilt värdefulla natur-, kultur- och miljövärden kan ges ökat skydd med hjälp av särskilda skyddsbestämmelser i detaljplan. Aktuella avsnitt i plan- och bygglagen (PBL) är 2 kap. 2 och 4 §§, 3 kap. 15 §, 5 kap. 7 §. Även kulturminneslagen, 1 kap. 1 §, berör parker och friytor.

Regeringen har tagit fram **nationella miljö kvalitetsmål**. Ett av dem handlar om ”god bebyggd miljö” och har brutits upp i delmål som berör park- och naturmarken på olika sätt: Kulturhistoriska och estetiska värden tas till vara och förstärks. Boende- och fritidsmiljön utom- och inomhus uppfyller krav på frihet från buller, tillgång till solljus och ren luft. Biologisk mångfald och grön- och vattenområden i tätorter utvecklas. Det senare har i sin tur brutits ned i dessa delmål.

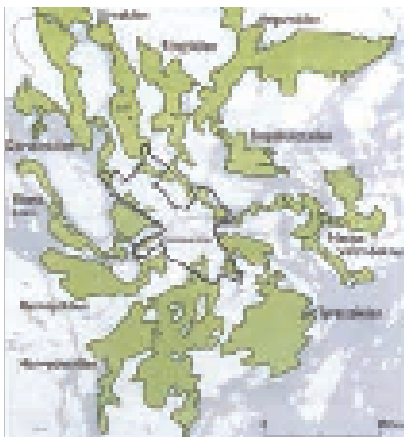
- Natur- och grönområden i och i närheten av tät bebyggelse värnas för att ge god tillgänglighet till områden för rekreation och lek.
- Trädgårdar, alléer, parker, vattendrag och andra gröna och blå områden bevaras. De är en del av stadens bebyggelsehistoria och ger staden identitet och karaktär.
- Den biologiska mångfalden i staden bevaras och utvecklas.
- Grön- och vattenstrukturernas ekologiska funktioner för staden, såsom lokala kretslopp av vatten och stadens klimat och luftkvalitet, beaktas.

I regeringens proposition och handlingsprogram **Framtidsformer (1997/98:117)** lyfts sex mål fram för statens arbete med arkitektur, formgivning och design. I detta innefattas även utformningen av parker, naturmark och grönstruktur.

- Arkitektur, formgivning och design ska ges goda förutsättningar för sin utveckling.
- Kvalitet och skönhetsaspekter ska inte underställas kortsiktiga ekonomiska överväganden.
- Kulturhistoriska och estetiska värden i befintliga miljöer ska tas till vara och förstärkas.
- Intresset för hög kvalitet inom arkitektur, formgivning, design och offentlig miljö ska stärkas och breddas.
- Offentligt och offentligt understött byggande, inredande och upphandlande ska på ett föredömligt sätt behandla kvalitetsfrågor.
- Svensk arkitektur, formgivning och design ska utvecklas i ett fruktbart internationellt samarbete.

Regionplan – de gröna kilarna

I **Regional utvecklingsplan för Stockholms län 2001** fastslås de ”gröna kilarnas” betydelse för Storstockholm men också att Stockholm kommer att växa kraftigt de närmaste åren. Regionplanen föreslår en flerkärnig bebyggelsestruktur, vilket principiellt inte motsäger den så viktiga kilstrukturen som kopplar innerstadens parker med landsbygden. Följande föreslås:

Regionplan: Storstockholms gröna kilar

Byggnadsordningen: Ytterstadens grönstruktur

Byggnadsordningen: Innerstadens blågröna bälte

”Främja och utveckla grönstrukturens värden och funktioner. Vid utbyggnad av infrastruktur, bostäder och lokaler måste grönstrukturens värden och funktioner beaktas. Planeringen av grönstrukturen och avvägningen gentemot andra intressen kräver bättre planeringsunderlag och verktyg. Etablera nätverk för mellankommunal samordning. Formerna för förvaltning och skötsel av grönstrukturen behöver uppmärksammas för att grönstrukturens värden bättre ska kunna tas till vara. Efter analys av vilka värden, som olika områden i grönstrukturen innehåller och vilka hot som kan föreligga mot dem bör vissa områden ges skydd med förordnanden enligt miljöbalken.”

Översiktplan 99 med byggnadsordning

I **Stockholms översiktplan – ÖP99** som antogs av kommunfullmäktige den 18 okt. 1999 slås fast att Stockholms gröna struktur ska bestå. I ÖP99:s grönstrukturavsnitt läggs fast att den övergripande grönstrukturen ska bibehållas.

”Varje stadsdel ska erbjuda områden för närrekreation som har gott lokalklimat och som är fria från störningar. Områdena ska vara lämpliga för lek, motion, avkoppling, samvaro och skönhetsupplevelser och kunna fungera som mötesplats och för nöjes- och festarrangemang... Åtgärder som leder till ökad uppsplittring av natur- och kulturlandskapet eller berör särskilt betydelsefulla naturmiljöer undviks... Inom de ekologiskt särskilt känsliga områdena ställs särskilda krav...”

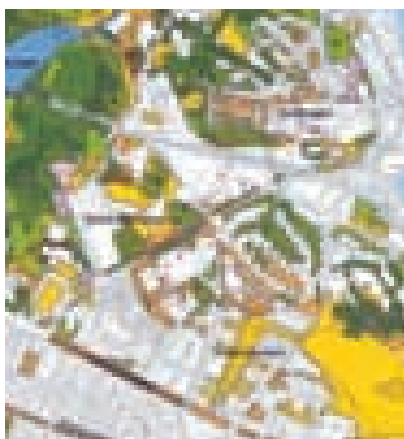
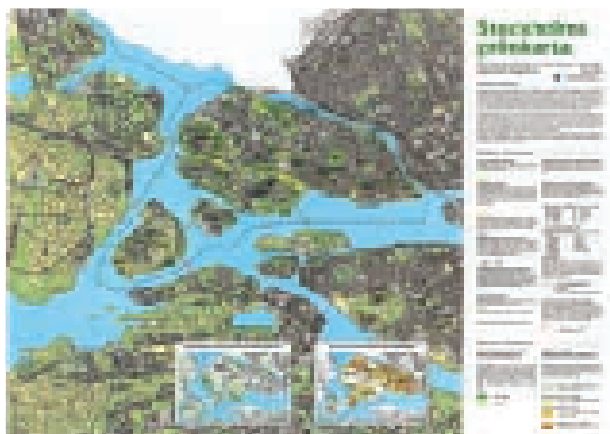
I **Stockholms byggnadsordning**, som är en del av översiktsplanen, redogörs för Stockholms karaktärsdrag. Förhållningssätt till förändring fastslås. När det gäller parker och natur står:

”De gröna kilarna som utgör länkar mellan innerstadens parker, den blågröna zonen och regionens större natur- och friluftsområden värdas och vidmakthålles. lanspråktagande av det gröna rummet sker ej så att dessa grundläggande relationer förändras. Innerstadens parker värdas och vidmakthålles efter de kvaliteter som utgår från parkernas funktion i staden, deras koppling till planmönster och topografi samt deras kulturhistoriska värden. Gröna ytor och trädplanteringar som förvanskats eller undanträngts återställs. Ytterstadens parker värdas och vidmakthålles så att tydlighet och inbördes samband upprätthålls. lanspråktagande av delar av parkernas gröna rum förutsätter att motsvarande kvaliteter kan nyskasas.”

Stockholms grönkarta – biotopkarta och sociotopkarta

Stockholms grönkarta utvecklar och preciserar översiktsplanens redovisning av grönsstrukturens värden. Grönkartan är en bearbetning av **Stockholms biotopkarta** och **sociotopkarta** för varje stadsdelsområde. Biotopkartan för Stockholm har tagits fram av Stockholms stad och Institutionen för naturgeografi vid Stockholms universitet, sociotopkartan av Sbk, Gfk och stadsdelsförvaltningarna. Grönkartan visar översiktligt och på ett enhetligt sätt för hela staden var det finns ekologiska, sociala och kulturella värden och var sådana värden saknas. Kartan tar upp både natur- och friluftsområden och värdena i den lokala grönsstrukturen inne i bebyggelsen, på allmän mark och kvartersmark. Den utgör ett planeringsunderlag för översiktliga överväganden i grönsstrukturplaneringen och om markanvändningen på områdesnivå och i detaljplaneringens programskede. Grönkartan visar var grönsstrukturens värden kan behöva utredas mer i detalj. Där utgör biotop- och sociotopkarta fördjupade kunskapsunderlag. Grönkartan har ingen rättsverkan.

En kretsloppskarta är under utredning vid Sbk. Förstudien ”Grönkarta för kretsloppsteknik” (2001) visar att denna bör utpeka ”produktiva områden” för odling samt områden möjliga för spillvattenhantering.

Utdrag ur Stockholms biotopkarta

Stockholms miljöprogram och Artarken

Stockholms miljöprogram tas fram av miljöförvaltningen. Miljöprogram 2003 betonar kretsloppstänkande och hållbar utveckling, vilket t.ex. pekar på behovet av friytor för lokalt omhändertagande av dagvatten (LOD), odling och kompostering. Med fler träd och mer vegetation kan målet om bättre luftmiljö uppnås. Bullernivåerna i parker och friytor ska också minska.

Till skillnad från biotopkartan, som fokuserar på miljöer och landskap, riktar **ArtArken** in sig på det värdefulla innehållet i dessa miljöer, skyddsvärda och hotade arter. ArtArken konstaterar här att Stockholm har en stor mängd arter som är hotade på nationell nivå och att många värden inte är skyddade i dag. ArtArken bör användas som obligatorisk planunderlag.

Integrationsprogram och Stockholm – en stad för alla

Som grund för stadens arbete med att minska segregationen och utanförskapet finns ett **integrationsprogram** från 2001, som slår fast de värderingar som ska ligga till grund för stadens arbete för integration och mångfald. Flera av programmets visioner och mål berör utvecklingen av parker och natur: ”Alla invånare ska kunna röra sig fritt i staden utan att känna rädsla för sin säkerhet och trygghet ... Det ska finnas gott om mötesplatser i Stockholm där invånare från olika stadsdelar med olika bakgrund kan träffas.” Behovet av möjligheter för barn och ungdomar att skapa sig en ”meningsfull fritid” betonas. Grönområdena är t.ex. en nödvändig plats för den spontana idrotten och leken.

Sveriges ansvar för människor med funktionshinder regleras i FN:s standardregler från 1993. År 2001 fastslog gatu- och fastighetsnämnden riktlinjer för att skapa en tillgänglig och användbar utemiljö i rapporten ”Stockholm – en stad för alla”. Här beskrivs hur belysning, soffor, lekplatser, badplatser m.m. kan göras mer tillgängliga för funktionshindrade.

EU-direktiv och Natura 2000

I EU:s fågel- och habitat direktiv listas värdefulla arter och livsmiljöer. Utifrån dessa har varje EU-land bestämt s.k. Natura 2000-områden. I Stockholm ingår Hansta, Kyrksjölöten och Judarskogen i Natura 2000.

Utdrag ur Stockholms sociotopkarta

Riksintressen, reservat och nationalstadsparken

Riksintressen, reservatbildningar och nationalstadsparker definieras i miljöbalken. Dessa används för att skydda värdefulla parker, natur- och kulturmiljöer från t.ex. ”påtaglig skada” vid en exploatering. De innebär restriktioner för både planering, projekt och skötsel. Riksintressen fastslås av Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Natur- och kulturresevat fastslås av kommunfullmäktige eller länsstyrelsen och utreds av Sbk. Nationalstadsparker fastslås av Sveriges riksdag. Riksintresse för friluftslivet saknas i Stockholm stad.

Riksintresse för naturvården

Områden av riksintresse för naturvården ska representera ”huvudragen i svensk natur, belysa landskapets utveckling och visa mångfalden i naturen”. De Geormoränerna i Bromma är det enda riksintresset för naturvården i Stockholm. Avgränsningen för riksintresset finns definierat i översiktsplanen ÖP99.

Riksintresse för kulturminnesvården

Områden av riksintresse för kulturminnesvården ska ”representera landets historia allt från förhistorisk tid fram till nutid och visa hur människan utnyttjat tillgängliga naturresurser, samhällets utveckling, näringsliv, sociala villkor, byggnadsskick och olika estetiska ideal m.m.” Riksantikvarieämbetet pekar ut riksintressen för kulturminnesvården. Det finns många parker som ingår som del i ett större riksintresseområde. Dessa finns avgränsade på kartan Kulturhistorisk klassificering av Stockholms innerstad. Alla kulturmiljöer redovisas i kapitlet Kulturella värden.

Naturresevat

I dag finns tre naturresevat i Stockholm: Judarskogen (1995), Kyrksjölöten (1997) och Hansta (1998). Enligt kommunfullmäktige och översiktsplanen ÖP99 ska samtliga natur- och friluftsområden avsättas som naturresevat: Järva friområde, Kyrkhamn – Lövsta, Grimstaskogen med Hässelbyholme, Norra Djurgården, Södra Djurgården, Sätterskogen, Årstaskogen, Älvsjöskogen, Hammarbyskogen/Nacka friluftsområden, Flatenområdet, Fagersjöskogen med Farstanäset och Rågsveds grönområde.

Naturresevat inrättas enligt 7 kap. 4 § i miljöbalken. Förslag till beslut för naturresevat ska innehålla uppgifter om resevatets namn, storlek, läge, markägare och förvaltare. Geografisk avgränsning redovisas på karta. Naturresevatets syfte och bakgrunden till förslaget ska redovisas. De lagstadgade föreskrifter i 7 kap. 5, 6 och 30 §§ miljöbalken som gäller för naturresevat bör också räknas upp.

Naturminnen

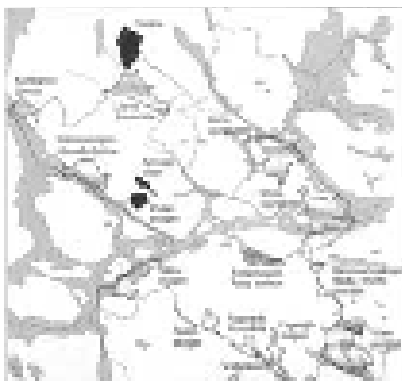
Staden inrättar naturminneskydd enligt 10 §, 7 kap. miljöbalken för särskilt värdefulla naturföremål framtagna av Miljöförvaltningen. Exempelvis vissa artförekomster som uppmärksammas i ArtArken, t.ex. päronträden på Kungsholmen som dokumenterades redan av Linné under 1700-talet, kan bli aktuella för denna skyddsform.

Nationalstadsparken

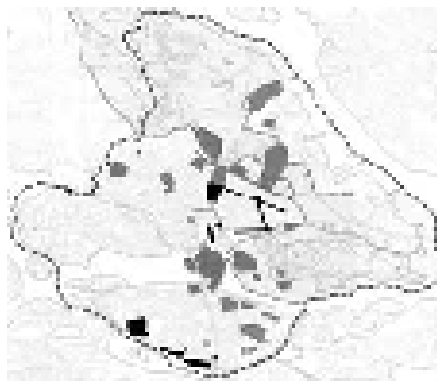
Norra Djurgården med Brunnsviken och Södra Djurgården med Gärdet – Kaknäs samt Skeppsholmen och Kastellholmen ingår i Nationalstadsparken, Ulriksdal – Haga – Brunnsviken – Djurgården. I miljöbalkens hushållningsbestämmelser 4 kap. 7 § står: ”Inom en nationalstadspark får ny bebyggelse och nya anläggningar komma till stånd och andra åtgärder vidtagas endast om det kan ske utan intrång i parklandskap och naturmiljö och utan att det historiska landskapets natur- och kulturvärden i övrigt skadas.” Arbete pågår med en fördjupad översiktplan för Stockholms stads del av Nationalstadsparken.

Grönstrukturen i stadsplaneringen

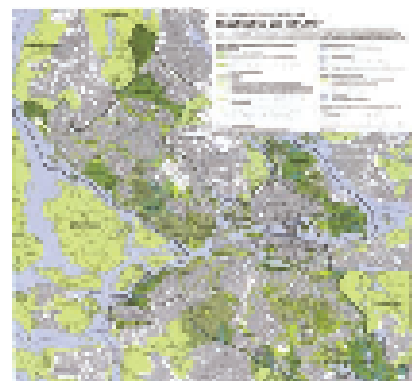
Utgångspunkten i stadsplaneringen är att skapa en god bebyggd miljö som helhet, vilket innebär att tidigt behandla park- och friytefrågor integrerat i stadsplaneringen, d.v.s. i Sbks arbete med planprogram eller detaljplaner. En s.k. landskapsanalys utgör ett samlat planeringsunderlag för grönstrukturens värden och förutsättningar. Analys av planförslag görs inom ramen för en miljökonsekvensbeskrivning.

ÖP99: Bildade och planerade naturresevat

ÖP99: Riksintressen i innerstaden och nationalstadsparken

ÖP99: Grönstrukturavsnittet i översiktsplanen

Landskapsanalys

En landskapsanalys eller grönstrukturanalys är en beskrivning av grönstrukturens befintliga värden och förutsättningar (se kap. Värden) i ett område och ska tas fram som ett planeringsunderlag inför en planeringsprocess. Stockholms grönkarta är ett av underlagen om värdena. Eventuella kompletterande inventeringar ska beaktas och utföras. Landskapsanalysen ska redovisa planområdets värden och förutsättningar. Utifrån parkprogrammets mål, råd och riktlinjer ska den sedan tjäna som vägledning för hur parker, friytor och stråk bör utformas och var nya sådana bör anläggas. Landskapsanalysen bör även behandla lokalisering av hus och gator.

Övergripande mål är:

- **god park- och naturtillgång** – Riktlinjerna för en god park- och naturtillgång och tillgänglighet ska vara uppfyllda. Detta kräver tillgångsanalyser och dialog med eventuella brukare.
- **rik park- och landskapskultur** – Förutsättningar att ta till vara och utveckla platsens identitet, historia, landskapsbild, konst och kultur ska skapas.
- **hållbar park- och naturmiljö** – Den biologiska mångfalden ska bevaras och om möjligt utvecklas. Mark och miljö ska vara hälsosam och livskraftig.

Miljökonsekvensbeskrivning

Syftet med en miljökonsekvensbeskrivning (MKB) enligt 6 kap. i miljöbalken är att ”identifiera och beskriva direkta och indirekta effekter som en planerad verksamhet kan medföra på människor och miljö, d.v.s. djur, växter, mark, vatten, luft, klimat, landskap och kulturmiljö m.m. och göra en samlad bedömning av dessa”. Parker och natur och livet i dessa är här att betrakta som ”miljö”. Miljöbalken betonar att MKB ska tas fram tidigt i planeringsprocessen och att det ska ske tidigt samråd med berörda. För stadsplaneringen gäller MKB enligt plan- och bygglagen, PBL 5:18. MKB-arbetet ska beskriva hur parkers och friytors värden och förutsättningar påverkas (se kapitlet Värden), och bedöma hur parkprogrammets mål, råd och riktlinjer har uppfyllts med det framtagna planförslaget. Gfk har tagit fram en enkel checklista för tidig miljöbedömning. Här kan påverkan på rekreation, landskapsvärden, ekologi, hydrologi, markföroreningar, fornlämningar, kulturmiljöer, buller, kollektiva transporter snabbbedömas.

I övrigt ska stadsbyggnadskontoret årligen till stadsbyggnadsnämnden redovisa hur stor mängd park- och naturytor som tas i anspråk respektive skapats av byggprojekt samt hur grönstrukturer

rens kvaliteter påverkats som helhet. I det sistnämnda fallet bör parkprogrammets mål vara vägledande. Detta slås fast i stadsbyggnadsnämndens beslut av den 3 april 1997, § 68.

Stadsdelsområdets parkplan

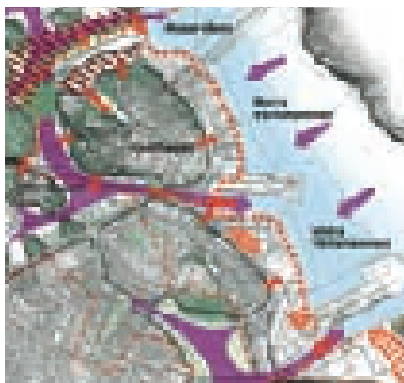
För varje stadsdelsområde bör finnas en parkplan (kallades tidigare grönplan) som beskriver grönstrukturens historia, karaktärer, värden och andra viktiga förutsättningar. I parkplanen ska också framgå behovet av lagskydd, detaljplanering, upprustning, förnyelse, nyanläggning, skötsel och underhåll av park- och naturmark. Punkterna nedan bör användas som innehållsförteckning i en sådan plan. Kapitel 1 beskriver grönstrukturen översiktligt i stadsdelsområdet. Kapitel 2 beskriver park- och naturområden var för sig. Det är lämpligt att i varje parkbeskrivning i kapitel 2 ha samma rubriker som i översikten så att det övergripande och det lokala knyts ihop.

1. Statsdelsområdet

- 1.1 Historiebeskrivning
Grönstrukturens natur- och kulturhistoria
- 1.2 Miljöbeskrivning
Grönstrukturens områdeskaraktärer; mark, miljö, klimat
- 1.3 Värdebeskrivning
Grönstrukturens värden (ekologiska, kulturella, sociala), park- och naturtillgång, tillgänglighet
- 1.4 Planer och skydd
Park- och naturmark i detaljplan, översiktsplan, riksintressen, reservat, fornlämningar
- 1.5 Projekt och utveckling
Nya projekt för park- och naturmark (upprusta, förnya, nyanlägga inom 5 och 15 år)
- 1.6 Drift och underhåll
Skötselprioritering av park- och naturmark, blomsterprogram, trädplan

2. Park för park

Historiebeskrivning, Miljöbeskrivning (parkens karaktär och innehåll), Värdebeskrivning, Planer och skydd, Projekt och utveckling, Drift och underhåll

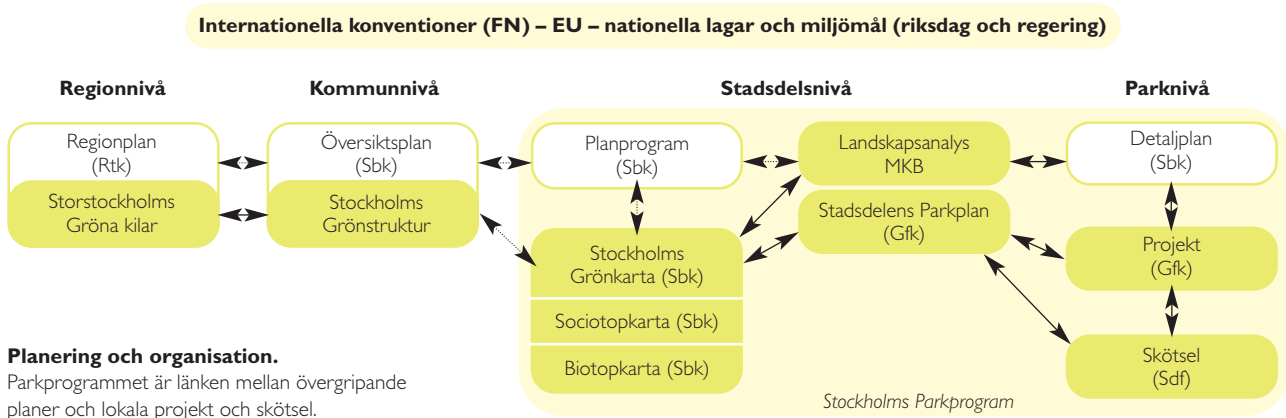

Exempel landskapsanalys

Omfattningen av parkplanen är beroende av vilka utredningsresurser som står till förfogande. *Kapitel 1.5 (utveckling) och 1.6 (skötsel) är kärnan i parkplanen* och ska alltid finnas med. Varje park ska således vara klarlagd vad gäller utvecklingsinriktning och skötoprioritet. En översiktlig redovisning av grönstrukturens värden utifrån Stockholms grönkarta bör också finnas (1.3) samt

en övergripande historiebeteckning (1.1). Parkplanen bör läggas upp så att den kan uppdateras med ny information om historia, miljö och värden för varje enskild park och grönområde. På det sättet kan den bli en levande kunskapsbank för stadsdelsområdets park- och naturmark.

Projekt

– gestaltning i dialog och hållbart byggande

Ett projekt skapas då det finns behov av eller önskemål om en förändring av park- eller naturmark. Gfk ansvarar för projekt och investeringar. Projektet inleds med ett programskede där gestaltningen av karaktär och värden sker i dialog mellan allmänhet, förvaltare och sakkunniga. Ett programförslag tas fram. Samrådsmöte genomförs vid större projekt. Om programförslaget antas, tas vid behov systemhandlingar fram som klargör programförslagets specifika innehåll. I projekteringskedet tas bygghandlingar fram. Projektet byggs i entreprenadskedet och anläggningen etableras med garantiskötsel. Hela projektprocessen styrs av kvalitetsdokumentet Q-anläggning. Beroende av projektets omfattning upphandlar Gfk konsulter för utredningar, förslags-, system- och bygghandlingar.

RÅD OCH RIKTLINJER

Dialog med allmänheten och sakkunniga samt samarbete mellan förvaltningar ska prägla varje projekt. Detaljplanearbete och projekt samordnas.

Konflikter mellan parkprogrammet och allmänheten ska hanteras genom dialog och god information.

Park- och naturmark ska utformas med öppenhet för framtida förändringar. Framtida etablering och skötsel ska integreras i gestaltningsidén.

Olika skeden

Programskedet präglas av god analys och dialog med berörda. Medborgardialog administreras av Gfk i samarbete med berörd Sdf. Programförslaget ska fokuseras på övergripande karaktär och prioriterade värden.

Programsamråd ska genomföras för stora och medelstora projekt. Vid parallellt detaljplanearbete ersätter plansamrådet programsamrådet.

Ny skötsel och nya skötselkostnader ska klargöras i programskedet i samarbete med Sdf. Skötselkostnader bör minimeras genom ekologisk medveten gestaltning.

Projekteringskede och entreprenadskede ska vara effektiva processer.

Överlämnandet från garantiskötseln till den kontinuerliga parkskötseln ska samordnas.

Relationshandlingar ska överlämnas. Garantibesiktningen följs upp efter ca. 2 år av Gfk och Sdf.

Underlag: Q-anläggning, Teknisk handbok, Anläggnings-AMA

Programskede

I programskedet utreds och gestaltas i stort ett idéförslag om förändring. Det är här allmänheten ska få möjlighet att delta i gestaltungsprocessen. Programskedet består av projektstart, programutredning, programförslag och systemhandlingar. Omfattningen av de olika faserna beror på projektets storlek. Programförslag och systemhandlingar kan tas fram inom ramen för en allmän alternativt inbjuden utformningstävling eller ett s.k. parallellt uppdrag. Det är ofta lämpligt att olika kompetenser samarbetar – landskapsarkitekter, trädgårdskonstnärer, arkitekter, konstnärer, sociologer, ekologer, trafik- och landskapsingenjörer m.m.

Projektstart

Ett idéförslag om att göra om en park kan komma från allmänheten, politiker, föreningslivet, fastighetsägare, näringslivet, stadsdelsförvaltningen, Gfk, Sbk m.fl. Förslag kan även finnas i stadsdelsrådets

parkplan. Gfk utreder förslaget och driver projektet. Först utses en projektledare, som skriver projekt-PM över förutsättningar, projektorganisation m.m. och som håller ett första startmöte. Projektets storlek och handlingsprogram fastläggs. Ska det upprättas en ny detaljplan vid t.ex. nyanläggning av park- och naturmark samordnas Gfks programarbete och Sbks planarbete.

Projekt indelas i tre storlekar:

Liten: Mindre upprustningar av park, torg eller gator, förändring av mindre friytor och planteringar, trädfällning samt belysnings- eller kantstensförändringar.

Medelstor: Upprustning, förnyelser och nyanläggning av kvartersparker.

Stor: Upprustning, förnyelser, nyanläggning av kulturmiljöer och stadsdelsparker.

Projekt indelas i tre strategier:

Upprustning: Karaktären restaureras, antingen genom ren historisk *rekonstruktion*, *restaurering* eller friare utifrån tids-epokens eller arkitektens anda, s.k. *historisering*.

Förnyelse: Karaktären förändras. Förnyelse sker antingen med medvetet bevarande av *historiska lager* eller genom en radikalare *omdaning* av hela platsen.

Nyanläggning: Ny park- och naturmark skapas i befintlig eller kommande bebyggelse. Eventuellt med ny detaljplan.

Programutredning

Idéförslaget utreds i sin helhet. Berörda intressenter inventeras, förvaltare, brukare och eventuella sponsorer. Plats- och områdesvärden inventeras samt miljö- och markförhållanden. Här är det ofta nödvändigt att engagera de boende och arbetande i området (t.ex. med enkäter eller möten). Intresseorganisationer som handikappråd och parkföreningar bör kontaktas. Denna medborgardialog administreras av Gfk i samarbete med berörd Sdf. Analysen ska baseras på värden, inte på objekt. Man ska alltså diskutera lek-möjligheter i stället för lekredskap, upplevd trygghet i stället för

antal belysningsstolpar osv. Befintliga planer, policydokument, program (t.ex. parkprogrammets mål, råd och riktlinjer), avtal och arrenden tas fram. Den nuvarande situationen vägs och jämförs med idéförslaget. Målkonflikter och samarbetsmöjligheter utreds och jämförs med en ekonomisk kalkyl för projektering, entreprenad och skötsel (drift och underhåll). Skötseln utreds i samråd med berörd Sdf och jämförs med nollalternativ. Förslag till prioriteringar och handlingsalternativ för att skapa olika värden tas fram.

Ny skötsel och underhåll

Varje reinvestering bör innebära en skötselrationalisering. Den nya anläggningen ska om möjligt inordnas i Sdfs befintliga skötselentreprenad. Innebär anläggningen extra insatser och merkostnader ska Sdf söka nödvändiga medel och göra en kompletteringsupphandling; en extra skötselplan för detta. Om upphandling av parkskötsel, se kapitlet Skötsel. Ett enkelt avtal mellan Gfk och Sdf kan skrivas innehållande budget, tidplan och uppskattad driftkostnadsökning.

Programförslag

I denna programfas tas ett bärande idéförslag fram med betoning på platsens karaktär och nya värden, dvs. hur ytan/området i stort föreslås rumsligt gestaltas och vilka värden som eftersträvas. Förslaget redovisas lämpligast med illustrativa planer och perspektiv samt beskrivande text om hur programutredningen (platsanalyser och dialoger) inarbetats i förslaget. Förslaget konsekvensbedöms vad gäller de plats- och områdesvärden som kan tänkas skapas och hur miljö- och markförhållanden bedöms påverkas. Samtidigt utreds eventuella andra projekt som förslaget kan leda till.

Samråd och information

Beroende på projektets storlek krävs olika former för samråd och extern information. Vid parallellt detaljplanearbete ersätter plansamrådet programsamrådet.

Små projekt: Information ska ges till berörda förvaltningar, verk och organisationer. Förslaget bör ställas ut på medborgarkontoret och läggas ut på stadens webbplats.

Medelstora projekt: Information ska ges till berörda förvaltningar, verk och organisationer. Nationella medier bör informeras. Informationsblad bör tas fram. Förslaget ska ställas ut på medborgarkontoret och läggas ut på stadens webbplats. Samrådsmöte ska genomföras. Mötet annonseras i lokaltidningen av och på stadens webbplats.

Stora projekt: Information ska ges till berörda förvaltningar, verk och organisationer. Informationsblad ska tas fram. Nationella medier ska informeras. Förslaget ska ställas ut på medborgarkontoret och i Tekniska nämndhuset samt läggas ut på stadens webbplats. Samrådsmöte ska genomföras. Mötet annonseras i pressen av Gfk, på stadens webbplats och på medborgarkontoret.

Inriktningsbeslut

Beroende på projektets storlek och sort tar Gfk eller Gfn ett inriktningsbeslut om hur projektet ska fortskrida.

God park- och naturtillgång

Värdetäthet

Inom 200 m: grön oas, lek, promenader, ro, sitta i solen
Inom 500 m: blomprakt, bollspel, folkliv, parklek, picknick
Inom 1 km: bad, båtliv, djurhållning, evenemang, fiske, löpträning, odling, pulka, ridning, skridsko, skidor, skogskänsla, uteservering, utsikt, vattenkontakt, vild natur

Tillgänglighet

Nåbarhet: säker väg och god orienterbarhet
Offentlighet: tillträde för alla
Framkomlighet: tänk särskilt på funktionshindrade
Sammanhållet nät för gångtrafik

Hållbar park- och naturmiljö

Ekologi

Biologisk mångfald: många biotoper och arter
Kretslopp: LOD, kompostering, odling, stadsjordbruk
Miljö: ren och syrerik stadsluft, giftfri mark och växtlighet
Sammanhållen gröstruktur med "gröna kilar"

Ekonomi

Hållbarhet: markbyggnad, material, växter, god skötselnivå
Dynamik: förändringspotential, processer, brukarmedverkan
Stadsvärden: skapa markvärden och främja turism
Samordning: gestaltning, anläggning, etablering, skötsel

Rik park- och landskapskultur

Identitet

Historia: vårda kulturmiljöer, minnen och fornlämningar
Platsen: förstärk landskapsbild och platsens identitet
Kultur: utveckla landskapsarkitektur, trädgård och konst
Trygghet och säkerhet är en förutsättning

Verksamhet

Planering: parkplaner, landskapsanalyser, MKB, lagskydd
Projekt: nyanläggningar, förnyelser och upprustningar
Skötsel: prioritera skötselintensiv park- och naturmark
Samarbete och dialog mellan förvaltare och brukare

Stockholms Parkprogram

Handlingsprogrammet för utveckling och skötsel
av Stockholms parker och natur

Godkänd av Gatu- och fastighetsnämnden 2004-09-21

Innehåll

5 Förord – parkens urbana framtid

7 Detta är parkprogrammet

8 Övergripande mål och strategier

11 Planering – överblicka grönstrukturens alla delar

11 Viktiga planeringsunderlag

14 Riksintressen, reservat och nationalstadsparken

14 Grönstrukturen i stadsplaneringen

15 Stadsdelsområdets parkplan

19 Projekt – gestaltning i dialog och hållbart byggande

20 Programskede

21 Projekteringsskede

21 Entreprenadskede

21 Uppföljningsskede

23 Skötsel – drift och underhåll ger kvalitet

23 Stadsdelsområdets drift och underhåll

24 Skötselplaner för natur- och friluftsområden

24 Skötselintensiv park- och naturmark

25 Brukarmedverkan och sponsring

27 Värden – de viktigaste argumenten

27 Sociala värden, vardagsliv och hälsa

32 Kulturella värden, kulturhistoria och identitet

37 Ekologiska värden, biologisk mångfald och kretslopp

40 Ekonomiska värden, attraktivitet och bärkraft

40 Tillgänglighet, närbarhet och offentlighet

42 Trygghet och säkerhet

45 Karaktärer – gestaltningen av framtidens platser

46 Natur- och friluftsområden > 50 ha

47 Stadsdelsparker 5–50 ha

48 Kvartersparker 0,5–5 ha

50 Friytor <0,5 ha i bebyggelse

53 Innehåll – park- och naturmarkens byggstenar

53 Träd och trädplan

56 Buskar

57 Blommor och blomsterprogram

59 Gräsytor

60 Naturmark och naturvård

62 Markmodellering och parkvägar

63 Dagvatten, vattenanläggningar och stränder

65 Markbeläggningar och kantstenar

66 Planer, scener och aktivitetsytor

67 Lekplatser och parklekar

69 Murar, bullerskydd, trappor och ramper

71 Hägnader

72 Möbler och markutrustning

74 Byggnader

74 Fast och tillfällig konst

75 Belysning

77 Koloniområden och stadsjordbruk

78 Parkavfall, kompostering och jord

78 Upplåtelse och evenemangsparker

81 Historia – hur parkerna kom till och har förändrats

86 Referenser

88 Ordlista

Förord – parkens urbana framtid

Parker och natur är också stad

Stadens parker och natur är till för att göra livet i staden bättre. Detta bekräftas ständigt i kommunala beslut, samråd, remissvar, massmedia, enkäter och vetenskapliga undersökningar. Stockholmarna vill ha sina gröna oaser för avkoppling, lek, samvaro, promenader, solbad, svalka, blomprakt och naturupplevelser, som del i sitt stadsliv. Parker, vatten och natur ger staden skönhet och identitet, vilket också slås fast i Stockholms byggnadsordning. Dessutom bidrar grönskan till folkhälsan och att stadsluften renas och syresätts. Allt detta gör staden attraktivare som livsmiljö, vilket i sin tur utgör grunden för markvärden och ekonomisk tillväxt. Människor och företag dras till Stockholm för att här, vid sidan av arbete, handel, nöjen och service, också finns en god tillgång på bra parker och natur.

Förtätning kräver ny grönstruktur

Stockholms attraktivitet skapar tryck på att staden byggs ut och förtätas. I stadsplanering och parkplaner måste vi se att även grönområdena är föränderliga, att de kan göras om, flyttas och nyskapas. Genom att förnya och nyskapa parker och natur samtidigt som man bygger hus och vägar kan stadsmiljön som helhet bli kvalitativt bättre, även om kvantiteten av grönytor kanske minskar. Faktum är att hus kan öka folklivet i parkerna, men också rofylldheten, om husen utgör bullerskydd längs motorleder. Det handlar om att skapa en urbanare och värdeätare stad. Med Stockholms grönkarta, landskapsanalysen och en god dialog kan en sammanhållen värdeät grönstruktur säkras.

Framtidens storstad ställer nya krav

Det handlar om att ge möjlighet för ro och avkoppling för den stressade stadsmänniskan. Skapa en mångfald av mötesplatser, och integrera olika stadsdelar. Ge trångbodda storstadsbor ett andra konfliktfritt vardagsrum. Ge företagare och forskare plats för reflexion och informella möten. Skapa platser för ungdomars uteliv och barns utveckling. Ge den spontana idrotten fler utrymmen som kompletterar ett elitinriktat föreningsliv. Öka förståelsen för naturen och vårt biologiska arv. Utveckla den lokala identiteten. Skapa fler offentliga arenor för den fria konsten. Inspirera trädgårdskonst och landskapsarkitektur. Vårda värdefulla kulturmiljöer och fornlämningar. Om våra grönområden ska kunna utnyttjas till sin fulla potential krävs också att de är trygga, tillgängliga och välvårdade.

Rik park- och landskapskultur gestaltar för värden och platser

Den som ska gestalta framtidens parker måste utforska platsen och dess omgivning i dialog med dess brukare, och leva sig in i platsens potentiella värden. Vi måste ta ställning till historien och samtida möjligheter och begränsningar. Igor Stravinsky uttryckte det: *”Traditioner ska liva nutiden”*. Därför utpekas bland annat värdefulla kulturmiljöer. I en rik park- och landskapskultur är det värdena som är målet, inte formgivningen i sig. Faktum är att det finns få andra konstformer som har så uppenbara möjligheter att både främja gemenskapen mellan människor och den mellan människan och naturen.

Hållbarhet och dynamik i byggande och skötsel

”En park är aldrig färdig” sa Holger Blom, stadsträdgårdsmästare 1938–71. Detta är sant på många sätt. När en park anlagts eller förnyats följer en etableringsperiod på minst 5 år då parken justeras och tas i besittning av brukarna. Slitage och naturkrafter kräver skötsel, drift och underhåll, som kontinuerligt håller miljön livskraftig och trivsamt. Högt besöksstryck och höga värden kräver prioriterad skötsel. Därför utpekas skötselintensiv park- och naturmark. Föråldrade parker måste upprustas eller förnyas för att möta nya krav. Ekologiskt medvetenhet i gestaltning, byggande och skötsel kan innebära mindre skötsel på sikt, och dessutom ge bättre förutsättningar för biologisk mångfald. Ekologisk och ekonomisk hållbarhet är nyckelord inom park- och naturförvaltning.

Den offentliga marken kräver samarbete och dialog

I dag är det många aktörer som tillsammans råder över den offentliga park- och naturmarkens utveckling. Framtidens planering, projekt och skötsel måste därför ske i dialog mellan beslutsfattare, förvaltare, konsulter, entreprenörer och allmänhet. Det handlar om samspel, samarbete och samförstånd i demokratisk anda. Det är ingen idé att bygga en bra park om den inte sköts och det är heller inte någon idé att sköta en dålig park. Huvudsyftet med detta parkprogram är att skapa en samsyn om vad som är väsentligt för stadens park- och naturmark och hur den bör hanteras.

Framtidens parker och natur i Stockholm

I innerstaden finns många gamla parker med höga kulturhistoriska och estetiska värden som samtidigt är livsviktiga vardagsmiljöer för stockholmarna. Deras attraktivitet och stadens täthet innebär ett stort slitage, vilket kräver intensiv skötsel och varsam upprustning och förnyelse. Ytterstadens parker och natur utgör i stort ett vårdat kulturlandskap med ängar, gräsfält, lundar och bryn, vilka kräver sin speciella vård för att upprätthållas. Här finns stora sociala och ekologiska värden, mycket tack vare den sparade naturmarken och en sammanhållen grönstruktur. Då ytterstaden troligen står inför en framtida stadsförtätning krävs här en noggrann planering för att inte dessa värden ska gå förlorade. I stället bör värdena utvecklas som del i de nya parker som måste skapas här. Parkprogrammet är ett stöd i denna utveckling mot en god park- och naturtillgång, en rik park- och landskapskultur och en hållbar park- och naturmiljö i ett allt urbanare Stockholm.

Detta är parkprogrammet

Stockholms parkprogram vänder sig till dem som planerar, beställer, ritar, bygger, sköter park- och naturmarken. Programmets huvudsyfte är att skapa samordning, samförstånd och samspel mellan förvaltningar och konsulter genom generella mål, program, råd och riktlinjer.

Parkprogrammet är ett handlingsprogram för utveckling och skötsel av Stockholms stads park- och naturmark. Parkprogrammet föreslår tre övergripande mål som ledstjärnor i arbetet: **god park- och naturtillgång** för ett rikt utbud av värdetäta grönområden, **rik park- och landskapskultur** med historisk kontinuitet och **hållbar park- och naturmiljö** för sund, livskraftig miljö och biologisk mångfald. Parkprogrammet ger råd och riktlinjer för att ta till vara och utveckla park- och naturmarkens värden, förutsättningar, karaktärer och innehåll i planering, projekt och skötsel. Parkprogrammet behandlar främst planeringen, projektens programskede samt parkskötselns och naturvårdens prioriteringar.

Parkprogrammets mål, råd och riktlinjer gäller

Stockholms stads park- och naturmark

(ej kyrkogårdar och idrottsanläggningar)

Ansaret för park- och naturmarken är fördelat på flertalet kommunala nämnder och förvaltningar. Övergripande förvaltningsansvar har gatu- och fastighetsnämnden, som driver allt förändringsarbete, nyanläggningar, förnyelser och upprustningar. För planläggningen av park- och naturmark ansvarar stadsbyggnadsnämnden. För städning, skötsel och underhåll ansvarar respektive stadsdelsnämnd. Miljö- och Hälsoskyddsnämnden är tillsynsmyndighet enligt Miljöbalken och bedriver miljöövervakning. För offentliga konstverk ansvarar Stockholms kulturnämnd. Parkprogrammet ska främja samordning mellan olika förvaltningar, konsulter och entreprenörer. Programmet ska även engagera allmänhet och politiker i stadens arbete med parker och natur.

Flera kommunala program och planer har inarbetats i parkprogrammet. T.ex. Stockholms översiktsplan – ÖP99 med byggnadsordning, Stockholms grönkarta, Stockholms biotopkarta och sociotopkarta, Teknisk handbok, Trädplan för Stockholm, Möbleringsprogrammet, Stenstadens gatumiljö, Stockholms vattenprogram och Dagvattenstrategi, samt trädplaner och trafik- och gatumiljöplaner för respektive stadsdel.

Parkprogrammet har utarbetats av gatu- och fastighetskontoret i samråd med berörda förvaltningar och sakkunniga. En arbetsgrupp med stadsträdgårdsmästarna Margareta Jonsson och Ulf Lindahl, Anders Lindgren från Östermalms stadsdelsförvaltning och utredare Alexander Ståhle har lett arbetet.

Stockholm 19 maj 2004

Olle Zetterberg

Övergripande mål och strategier

Det behövs övergripande mål och strategier för att leda verksamheter och prioritera rätt. Parkprogrammet föreslår tre huvudmål och sex övergripande strategier.

RÅD OCH RIKTLINJER

Park- och naturmark ska alltid ses i sitt urbana och miljömässiga sammanhang, dvs. planeras, gestaltas och skötas utifrån de övergripande målen och strategier.

Planering, projekt och skötsel ska optimeras genom samordning, samarbete och samförstånd mellan förvaltningar, entreprenörer och konsulter.

Metoder för platsanalys och brukardialog bör ständigt utvecklas och effektiviseras inom både planering, projekt och skötsel.

Tre övergripande mål för utveckling

Tre övergripande mål ska vägleda planering, projekt och skötsel. De ska vara ledstjärnor i det dagliga arbetet och kan användas som checklista.

- **God park- och naturtillgång** – fokuserar på planeringen och människors vardagsliv i staden. Det innebär att det ska finnas tillräckligt med grönområden av olika karaktär att vara och vistas på, inom och i anslutning till stadsbebyggelsen.
- **Hållbar park- och naturmiljö** – handlar om att skapa dels ren luft, vatten, växter och mark, dels biologisk mångfald. Växter, mark, slitagekänslighet och vård ska samspela på ett ekologiskt och samtidigt ekonomiskt bärkraftigt sätt.
- **Rik park- och landskapskultur** – syftar till att främja kulturhistoria och estetik genom en mångfald av projekt, vilka förankras i platsen och historien. Planering, projekt och skötsel ska ske i tät dialog med berörda.

Sex övergripande strategier för utveckling

För att uppfylla de övergripande målen krävs strategier för utvecklingen. Parkprogrammet föreslår sex övergripande strategier. Dessa kan indelas i tre grupper.

Upprätthållande av god stads-, park och naturmiljö

- **Skötsel** – karaktären skyddas och vårdas med drift och underhåll
- **Upprustning** – karaktären rekonstrueras eller historiseras

Koncentration av värden där ytor finns men värdena är få eller utspridda

- **Förnyelse** – karaktären överlagras eller nydanas
- **Förtätning** – nya hus byggs i park- eller naturmark som samtidigt förnyas

Expansion av ytor där det finns dålig tillgång eller stor utvecklingspotential

- **Nyanläggning** – ny park- eller naturmark skapas i befintlig eller ny bebyggelse
- **Tillgängliggörande** – bättre närbarhet, framkomlighet eller offentlighet skapas

Symbolerna i råd- och riktlinjerutan markerar förvaltningsskede:

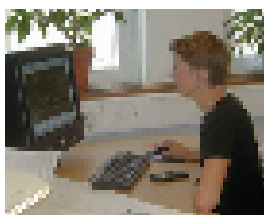
Systemhandlingar – Förprojektering

Beroende av projektets storlek och sort görs en förprojektering och systemhandlingar tas fram. Dessa ska precisera programförslagets innehåll, t.ex. växter, markbeläggningar och material. De anger mått, t.ex. höjdsättning, väg- och planteringsmått. Eventuella kompletterande inmätningar av projektplatsen kan genomföras. En fördjupad konsekvensanalys och kalkyl av projektet tas fram.

Genomförandebeslut

Beroende av projektets storlek och sort tar Gfk eller Gfn ett genomförandebeslut om att gå vidare till projekteringskedet.

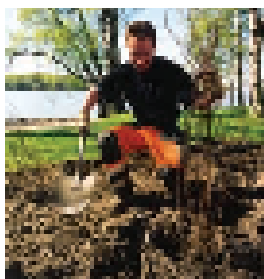
Projekteringskedet

I projekteringskedet tas bygghandlingar fram för det parkinnehåll som motsvarar programförslag eller systemhandlingar. Programmets intentioner ska arbetas in i projekteringen alla detaljlösningar, så att detaljerna stödjer helhetskaraktären.

En skötsel Anpassad projektering är nödvändig. Det ska göras en skötselplan för varje projekt i samråd med Sdf. Skedet ska genomföras effektivt, i princip utan inblandning av externa intressenter eller allmänhet. För projekteringen upphandlas konsult. Riktlinjer för projekteringskedet, projektörens åtaganden, finns i dokumentet Q-anläggning. I Teknisk handbok finns riktlinjer för teknisk utformning. Parkprogrammets mål, råd och riktlinjer samt andra program, t.ex. Stockholm – en stad för alla, Möbleringsprogram, Stenstadens gatumiljö m.m., ska följas.

Entreprenadskedet

Entreprenadskedet är då projektets anläggs. Skedet ska genomföras effektivt, i princip utan inblandning av externa intressenter eller allmänhet. Däremot ska allmänheten informeras på byggplatsen och i medierna. Riktlinjer för entreprenadskedet, entreprenörens åtaganden, finns i dokumentet Q-anläggning.

Information

Små projekt: Byggskylt ska sättas upp. Varje enskilt träd som ska fällas förses med information på trädet med uppgift om varför trädet ska tas bort.

Medelstora projekt: Byggskylt ska sättas upp. Lokala medier informeras. Information om projektet läggs löpande ut på stadens webbplats.

Stora projekt: Byggskylt ska sättas upp. Nationella medier informeras. Information om projektet läggs löpande ut på stadens webbplats.

Garantiskötsel

Nyss anlagd parkmark och vegetation kräver särskild vård för att kunna etableras och utvecklas, s.k. garantiskötsel. Principerna för upphandling av garantiskötseln är desamma som för den övriga parkskötseln (se kapitlet Skötsel). Gfk är huvudman för garantiskötsel. Garantiskötseln ska bakas in i anläggningsprojektets upphandling som helhet, så att samma entreprenör både anlägger och utför den garantiskötsel som etablerar anläggningen. Möbler, hägnader, hårdgjorda ytor, små gräsytor och liknande kan undantas från garantiskötsel.

Garantitiden ska anpassas till anläggningens storlek och komplexitet så att etableringen säkras på sikt. Garantitiden för små projekt är normalt 1–2 år, för stora projekt upp till 5 år. Med tanke på att det tar 10–30 år att etablera en ny park och 30–50 år för träd att bli fullvuxna är dessa tider lågt hållna.

Skötselkraven för garantiskötseln måste skrivas speciellt för den speciella etableringssituationen vid varje anläggning, särskilt med tanke på många växters kritiska etableringsfas.

Kontroller av entreprenören bör ske med täta mellanrum. De bör ske oanmälda och oregelbundet för att främja anläggningens kontinuerliga utveckling.

Övertagande sker efter **garantibesiktningen** enligt överenskommelsen i programskedet. Då tar Sdf över drift och underhåll, och eventuella skötselplaner från entreprenören som drev garantiskötseln.

Uppföljningskedet

Uppföljning av anläggningens utveckling bör ske ca två år efter garantibesiktningen av Sdf och Gfk gemensamt. Detta skede har tre syften. Dels ses fel, skador och andra brister i konstruktion och vegetation över. Dels bör uppföljning innehålla en brukarstudie, helst med brukardialog. Hur uppskattas anläggningen? Slutligen är detta skede en erfarenhetsåterföring. Blev det som vi tänkt? Vad fungerade och vad blev mycket lyckat?

Skötsel

– drift och underhåll ger kvalitet

Utan kontinuerlig skötsel minskar park- och naturmark snabbt i kvalitet och värde. Sdf ansvarar för skötseln (drift och underhåll), som skall säkra park- och naturmarkens karaktärer, värden, hållbarhet och livskraft. Sdf upphandlar löpande drift och förebyggande underhåll vanligen vart tredje år. Felavhjälpande underhåll upphandlas som extrabeställningar i förfrågningsunderlaget. Attraktiv och värdetät park- och naturmark som kräver intensiv skötsel utpekas särskilt som sk. skötselintensiv park- och naturmark. Sdf tar fram skötselplaner för naturreservat. Brukarmedverkan och sponsring kan förekomma inom ramen för avtal som säkrar allmänna värden och park- och naturmarkens offentliga karaktär.

RÅD OCH RIKTLINJER

Skötseln ska säkra park- och naturmarkens karaktär, värden, hållbarhet och livskraft och ses som kvalificerat hantverk och viktig kapitalförvaltning.

En särskild skötselplan upprättas för naturreservat och natur- och friluftsområden > 50 ha. En skötselplan per område.

Underhållsbehovet ska kontinuerligt inventeras av Sdf och registreras så att det kan planeras och utvärderas. Eventuella nyinvesteringar inventeras gemensamt av Sdf och Gfk.

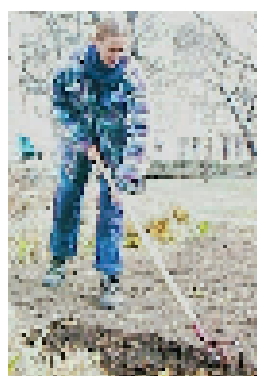
Minst en blomstrande skötselintensiv park bör finnas i varje stadsdelsområde. Den bör lokaliseras till en kulturmiljö med högt besöksstryck.

Lokal sponsring och brukarskötsel bör främjas, förslagsvis genom lokala parkvännöreningar. Brukarmedverkan och sponsring ska styras med avtal.

Underlag: Underlag för upphandling av parkskötsel, "Parkkartan", Parkplaner

Stadsdelsområdets drift och underhåll

Skötseln indelas i drift och förebyggande respektive felavhjälpande underhåll, enligt stadens standard. Drift är löpande åtgärder som t.ex. gräs- och buskklippning, ogrärensning, vattning, gödsling, kantskärning och sladdning av grusytor. Förebyggande underhåll är t.ex. uppbyggande träd- och buskbeskärning, justering och komplettering av blomrabatter, murar och trappor samt luftning och dressning av gräsytor.

Felavhjälpande underhåll är t.ex. byte av lekredskap och soffor, trädkompletteringar och insats efter förstörelse p.g.a. regnoväder, oväntade evenemang eller vandalism. Omfattande underhållsåtgärder, som en förfallen parkanläggning eller lekplats betraktas som upprustning, sk. reinvestering, vilket är Gfks ansvar. Det ska här poängteras att i en väl fungerande parkverksamhet sker inga nyinvesteringar p.g.a. bristande drift och underhåll.

Skötselintensiva parker bör ha en parkvärd, en egen "trädgårdsmästare" som känner särskilt ansvar för platsen. Tillsätts av Sdf. Kan vara en parkvännörening. Utförare av skötsel bör ha tydlig klädsel och märkning av fordon etc.

Drift och förebyggande underhåll

Sdf ska ta fram ett förfrågningsunderlag för löpande drift och förebyggande underhåll av stadsdelsområdets park- och naturmark. Underlaget läggs upp som en skötselplan och utgörs av en **plan-karta** över parkinnehåll (träd, gräsyta, perennnya etc.) med tillhörande **kvalitetsbeskrivning** (resultat/funktion) av innehållets skötselkrav. Plankartan (tidigare arealbladen) finns i digitalt format och kallas "Parkkartan". Kvalitetsbeskrivningen är en målbeskrivning om innehållets utseende och kvalitet med vissa toleranser, men är till sin natur svår att kostnadskalkylera. Förslag till kvalitetsbeskrivning finns i dokumentet "Underlag för upphandling av parkskötsel – åtgärds- och funktionsbeskrivning" (tidigare Teknisk handbok). Vanligen ingår drift och förebyggande underhåll av allt parkinnehåll. Skötsel av annuell-, lök- och perennrabatter bör Sdf emellertid upphandla inom ramen för blomsterprogrammet (se kapitlet Blommor och blomsterprogram). Trädvården beskrivs i kapitlet Träd.

Vid **anbud** kan entreprenören ta fram en **arbetsbeskrivning**, som redovisar vilka skötselåtgärder som krävs för att uppnå kvalitetsbeskrivningen. Arbetsbeskrivningen utgör underlag för en **kostnadskalkyl**. Entreprenören ska då även redovisa personal- och maskinresurser, referensarbeten, kompetens, utbildningsbehov och nödvändig miljöhänsyn. Utifrån denna information bedömer Sdf anbudet genom att väga samman kvalitet och pris. I andra fall kan arbetsbeskrivningen ingå i förfrågningsunderlaget, vilket innebär att entreprenören inte behöver ta fram en sådan i sitt anbud.

Kontinuerliga kontroller av entreprenaden görs av parkingenjörer eller annan sakkunnig person vid Sdf som kan entreprenadavtalet och eventuell parkplan. En mall för kontrollen bör utformas utifrån entreprenadavtalets kvalitetskrav och toleransnivåer. Allmänhetens synpunkter och klagomål ska respekteras. Entreprenören ska åtgärda det som beställaren påpekar. Om inte påpekanden åtgärdas efter rimlig tid, kan vite bli nödvändigt.

En parkvärd tillsatt av Sdf, t.ex. en parkvänförening, kan hjälpa till att förmedla brukares önskemål, särskilt de skötselintensiva parkerna.

Felavhjälpande underhåll och reinvesteringar

Det krävs **kontinuerliga kontroller** av underhållsbehovet. All park- och naturmark ska kontrolleras av sakkunnig person på Sdf minst en gång per år. Vid kontroll bedöms om en underhålls-åtgärd är förebyggande (ingår i treårsentreprenaden), felavhjälpande (extra-beställning) eller kräver reinvestering (gäller Gfk). Eventuella reinvesteringar inventerar Gfk och Sdf gemensamt. Om en reinvestering misstänks bero på bristande drift och underhåll bör detta utredas med berörda.

Felavhjälpande underhåll bör Sdf kontinuerligt lägga upp i en **underhållsplan**, förslagsvis en databas med följande kolumnrubriker. På detta sätt kan underhållet planeras och utvärderas.

Skötselplaner för natur- och friluftsområden

För drift och underhåll av stadens naturreservat och natur- och friluftsområden ansvarar den berörda Sdf. Dessa områden ska ha en egen skötselplan. I naturreservat upprättas skötselplanen av Sbk med stöd av 3 §

förordningen (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken.

En skötselplan för ett natur- och friluftsområde kan vara gemensam för flera Sdf och ska innehålla en översiktlig beskrivning av områdets värden och förutsättningar. Planen ska också redovisa övergripande mål för skötseln baserade på vilka värden som ska förvaltas. Därefter indelas området i ett antal naturtyper (mer än tio blir svåröverskådligt), förslagsvis med hjälp av Stockholms biotopkarta. Naturtyperna ges sedan varsitt skötsel mål och skötselbeskrivning. Skötselmålet används som vägledning och kontroll för skötseln. Skötselbeskrivningen är arbetsbeskrivningen.

Skötselintensiv park- och naturmark

Skötseln ska prioriteras i stadsdelen i stort. Park- och naturmarken indelas därför i fyra klasser: parkmark, skötselintensiv parkmark, naturmark och skötselintensiv naturmark. Skötselintensiv parkmark har ofta högt besöksstryck och/eller många blomplanteringar. Skötselintensiv naturmark är natur med stort hävdbehov och höga naturvärden. Bakgrunden till uppdelningen parkskötsel och naturvård i detta fall kommer från förvaltningstraditionerna trädgårdsskötsel respektive skogsbruk. Dessa kunskapstraditioner är eftersträfvansvärt att upprätthålla, även om de i stadslandskapet ofta överlappar varandra.

Skötselintensiv parkmark

Skötselintensiv parkmark innebär höga krav på objekt som:

- täta, gröna och rena gräsytor (klippning, vattning, gödsling, dressning, luftning, kantskärning, lagning, renhållning)
- täta och frodiga busk-, häck-, ros-, perenn- och annuellplanteringar (vattning, gödsling, ogrärensning, beskärning, renhållning)
- friska och formstarka träd (vattning, gödsling, beskärning, kompletterande plantering)
- hela och rena markbeläggningar, murar, hägnader, markutrustningar,
- VA-anläggningar och lekutrustningar (lagning, renhållning)

Skötselintensiv parkmark i innerstaden

Katarina – Sofia: Anna Lindhagens täppa, Björns trädgård, Glasbrukstäppan, Mosebacke torg, Nytorget, Sista Styverns trappor, Stora Blecktornsparcken

Kungsholmen: Kungsholmstorg, Norrmälarstrand, Rålambshovs-parken

Maria – Gamla stan: Fatbursparken, Mariatorget, Strömparterren

Norrmalm: Berzelii park, Kungsträdgården, Observatorielundens damm och bäck, Spökparken, Tegnérlunden, Vasaparken, Centralbadsparken

Östermalm: Danderydsplan, Ellen Keys Park, Humlegården, Karlavägen, Karlaplan, Narvavägen, Nobelstranden, Strandvägen, Södra Tessinparken

Skötselintensiv parkmark i ytterstaden

Bromma: Åkeshovs arboretum, Olovslundsparken, Skogsfruns park, Alviksparken, Smedslättstorget, Båtmanstorpet

Enskede – Årsta: Skälderviksplan, Grynkvarnsparcken

Farsta: Farsta torg, Sköndalsbro, Farsta gård, badet

Hägersten: Mälarhöjdens centrum, Riksdalserterget, Axelsbergs torg

Hässelby – Vällingby: Rosenparken (Riddersvik), Solursparken, baden

Kista: Bellaparken (Akalla), Gläntan (Kista), Husbyparken

Liljeholmen: Svandammsparken, Fruktparken, Vinterviksparken

Rinkeby: Norra stadsparken

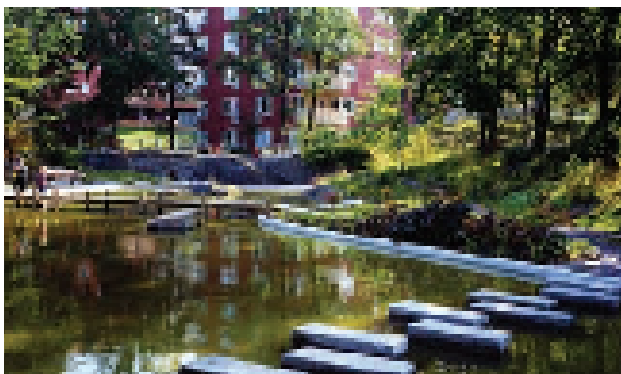
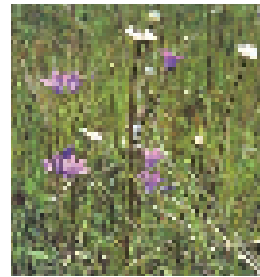
Spånga – Tensta: Gullingeparken, Serviceparken, Svandammsparken (Spånga)

Skarpnäck: Viloparken, Skarpa by

Skärholmen: Bredängsparken, Vårbergstrapporna, Skärholmens torg, Sätredalsparken

Vantör: Parklek Bandängen

Älvsjö: Örby Slottspark, Prästgårdsparken, Armborstparken

Skötselintensiv naturmark

I Stockholms natur- och jordbruksmark behöver de biotoper som härrör från det äldre småskaliga odlingslandskapet hävdas och vårdas särskilt intensivt. De återfinns både i natur- och friluftsområden, naturparker, landskapsparker och inne i glesare bebyggelse. Dessa är: *torrbackar*, *artrika ängar*, *bryn*, *gamla ekar*, *hagmarker*, *lundar* och *parkstränder*. För naturvård av skötselintensiv naturmark se kapitlet Naturmark.

Brukarmedverkan och sponsring

Investeringar och skötsel i offentliga parker kan stödjas externt i form av brukarmedverkan eller sponsring. Avtal för detta ska skrivas på kommunens villkor. Parkvänföreningar kan stödja parkutvecklingen. För skötselavtal ansvarar Sdf.

Avtal för sponsring och brukarskötsel

Varje ekonomiskt sponsrad investering eller brukarskötselinsats:

- ska regleras enligt ett skrivet avtal (sponsoravtal eller brukarskötselavtal), som bör förnyas vart tredje år.
- ska bygga på den karaktär och de värden som fastslagits för den specifika parken eller friytan i stadsdelsområdets parkplan.
- får absolut inte förändra platsens offentliga karaktär.
- får inte innebära att friytans miljösituation eller ekologi försämras, t.ex. att vegetationens kondition påverkas negativt eller att hotade arter störs.
- ska ha egen finansiering för skötsel och underhåll under avtalstiden.

Värden

– de viktigaste argumenten

Park- och naturmarken har olika värden och förutsättningar. Värdena kan vara kulturhistoriska, estetiska, sociala, ekologiska och ekonomiska. Förutsättningar är trygghet, tillgänglighet, miljö och ekonomi. Värden och förutsättningar ska vara utgångspunkten för planering, programutredningar och programförslag. De utgör argument och anledningar till att förändra park- och naturmark.

RÅD OCH RIKTLINJER

Generellt eftersträvas värdetäthet, många värden i park- och naturmarken. Oftast krävs uppdelning i aktiva respektive lugna parkrum samt brukartider.

Varje park- eller naturområde bör ha unika värden, vara en PLATS med en egen identitet.

Trygghet, säkerhet, tillgänglighet, kretslopp och miljö ska integreras i planering, projekt och skötsel så att de främjar park- och naturmarkens värden

Prioriteringar

I tät stadsmiljö prioriteras sociala värden och stadsbornas vardagsliv.

I värdefulla kulturmiljöer prioriteras kulturhistoriska och estetiska värden.

I natur- och friluftsområden, >50 ha, och naturmark prioriteras ekologiska värden. samt tystnaden, dvs. <45 dB(A).

Vid eventuell prioriteringskonflikt får inte höga kulturhistoriska värden åsidosättas.

Sociala värden, vardagsliv och hälsa

Park- och naturmarken har på olika sätt en avgörande betydelse för stockholmarnas vardagsliv, livskvalitet och hälsa. Detta bekräftas i återkommande undersökningar om parkerna och stadslivet. Det gäller alla parkstorlekar, från det stora naturområdet och stadsdelsparken till den mindre kvartersparken och närgrönskan. Här redovisas riktlinjerna för god park- och naturtillgång.

RÅD OCH RIKTLINJER

Sociala värden ska utvecklas i samspel med andra värden.

Aktivera och skapa mötesplatser. En mångfald av värden, aktiviteter, platser för samvaro och picknick ska vidmakthållas och utvecklas.

Möjlighet till ro och avkoppling ska skapas genom bullerskyddande husplacering, vägdragningar, avskärmande vegetation och många bra sittplatser.

Särskilt skydd har platsknutna och störningskänsliga värden som ro, utsikt, folkliv, bad, vattenkontakt, skogskänsla, djurhållning och pulkaåkning.

Barns och ungdomars förutsättningar och krav på oplanerade och föränderliga miljöer ska bejakas.

Funktionshindrades förutsättningar ska visas särskild omtanke.

Allergikers situation ska visas särskild hänsyn vid skolor och daghem, i relation till grönskans värden.

Frisk- och sjukvårdande effekter av grönska, vatten, solljus och uteaktivitet för fysisk och mental hälsa ska inte underskattas.

Tillgången på parker och friytor för vardagslivet ska säkras. Riktlinjerna för god park- och naturtillgång är vägledande, sociotopkartan och lokal dialog redskap.

Underlag: Sociotopkartan (Sbk) Sociotophandboken, Ljudkvalitet i natur och kulturmiljöer (Miljöförvaltningen)

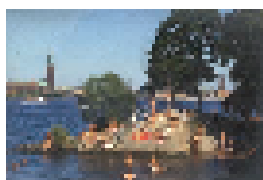
Sociala värden i små och stora grönområden

Sbk, Gfk och stadsdelsförvaltningarna har genomfört omfattande studier av vad stockholmarna tycker om sina grönområden i samband med arbetet fram Stockholms sociotopkarta. Där undersöktes olika brukargrupper och hur de använde och upplevde olika grönområden. Med sociotop menas en avgränsad miljö av en grupp eller kultur upplevd som livsplats. Metoden finns redovisad i Sociotophandboken (SBK 2003:2).

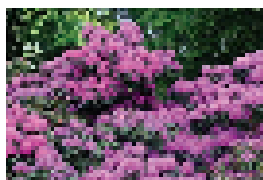
Vid programutredningar krävs mer detaljerad undersökning av hur en plats används och vilka värden den har eller kan ha för brukarnas vardagsliv. Detta bör ske med observationer och dialog med berörda, t.ex. enkät, intervjuer eller informella möten. Frågor som bör beaktas är t.ex: Var och när används platsen och hur är den värdefull? Vilka åldrar eller grupper använder platsen? Finns konflikter? Vilka är potentialerna?

Parker och grönområden 0,5–50 ha

Värdebegreppen nedan bör användas i planering och inom programsleden för att utveckla parker och grönområden. De är framtagna av Sbk och finns redovisade på Stockholms sociotopkarta, i de grönytor och friytor som bedömts vara värdefulla för människors vardagsliv.

Bad – badupplevelser och vattenlek (50 m sand- eller klippstrand eller bryggor med öppet rent vatten utan båttrafik eller utomhusbassänger.)

Blomprakt – rik blomning och trädgårdsodling (koloniträdgårdar, handelsträdgårdar, botaniska trädgårdar eller blomplanteringar med odlingsyta större än 200 m².)

Bollspel – bollspel och bollek (En plan rektangulär grus-, gräs- eller konstgräsyta. Minst 25 x 40 m. Hägnad vid behov. Eventuell belysning kvällstid. Nära skolor. Ej närmare än 15 m från husvägg.)

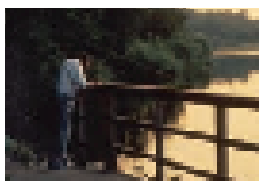
Båtliv – aktivt båt- och kajliv (Kajer, småbåtshamnar och bryggor)

Djurhållning – aktivt lantbruk och djurhållning (4H eller stadsbondgård med beteshagar eller ängar med hägnad. Hägnadsstorlek beroende på djurart. Skyddsavstånd till bebyggelse, ca 200 meter.)

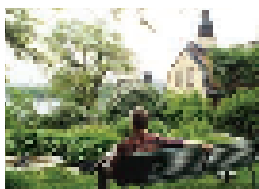
Evenemang – plats för teater- musik- och motionsevenemang eller festivaler (friluftsscener, stora gräsplaner eller torg med minst 1 ha plan yta. Skyddsavstånd till bebyggelse. Bra kollektivtrafik. God slitageåtlighet)

Fiske – möjligheten att fiska och meta. (Tillgänglig strand eller kaj. Rent fiskerikt vattenområde.)

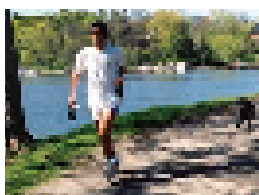
Folkliv – många människor och myllrande folkliv (Uppstår i attraktiva parker och i rumsligt integrerade stråk och knutpunkter, nära handel, publika byggnader, café och torg-handel.)

Grön oas – rum med grönskande golv och väggar (minst 0,1 ha grönt rum, t.ex. parker, trädgårdar, skogar. Mark, miljö och lokalklimat måste medge vegetation.)

Lek – barns möjlighet till naturlek, parklek, vinterlek, badlek, bollek, djurlek, fantasilek och social lek (Natur- och friluftsområden, större parker, lekplatser, parklekar. Minst 0,5 ha. Många former, många rum och småskaligt. Helst viss naturmark. Trafiksäkert och tryggt.)

Löpträning – förekomst av ett iordningställt och belyst motions-spår (Kuperad terräng. Mjukt underlag, t.ex. sågspån. Belysning kvällstid. Minst 1 meter bred och 1 km lång. Gärna möjligheter att klä om i närheten.)

Odling – möjlighet att odla i koloni-trädgårdar eller fritidsträdgårdar.

Picknick – samvaro i mindre sällskap, ofta i samband med solbad (Solbelysta stora gräsplaner, öppna hagar eller park- och klippstränder. 1 ha friyta eller 100 m strand. Utsikt och tystnad är fördelaktigt.)

Promenader – flanerande, strövande, hundrastning och jogging (Större parker, stränder, esplanader, gator, kajer. Sammanhängande stråk. Trafiksäkra och trygga. Sittmöjligheter ska finnas.)

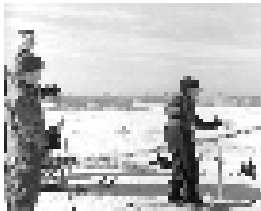
Pulkaåkning – möjligheten att åka pulka (Öppen backe eller grässlänt med planyta nertill. Lutning minst 1:2. Minst 50 m lång och 10 meter bred. Trafiksäkert, utan hinder och inga korsande gångvägar.)

Ridning – möjligheten att rida (Ridstigar i större friområden eller ridbanor. Nära ridstall.)

Ro – möjligheten till avkoppling och upplevelsen av avskildhet och tystnad (större parker och grönområden eller små avskärmade rum i små parker. Tystnad, avsaknad av buller och folkliv. Mindre än 50 dB(A).)

Skidor – möjligheten att åka skidor (natur- och friluftsområden, öppna gräsfält, insjöar, fjärdar. Minst 5 ha)

Skogskänsla – upplevelsen av stor tyst skog (Tät flerskiktad, helst äldre skog. Minst 20 ha, inte för avlång. Inte nära större trafikleder. Inga korsande gångvägar. Tystnad, inget buller och folkliv. Mindre än 40 dB(A).)

Skridsko – möjligheten att åka skridsko (Plan isbelagd mark eller fruset vattenområde. Isplaner minst 0,2 ha Isbanor minst 500 m. Spolning eller konstfrysning som kräver elinstallationer.)

Sitta i solen – möjligheten att sitta i solen (Sydvända soliga parkbänkar, grässlånter, gräsytor, klippor)

Torghandel – förekomsten av livlig torghandel (Öppen plats. Minst 0,3 ha plan hårdgjord mark. I rumsligt integrerade stråk och noder. Gärna vid kollektivtrafikknutpunkter och annat affärliv.)

Uteservering – förekomst av café eller kiosk med uteservering (Öppen solbelyst plats eller terrass. Ej nära stor trafikled. Nära folkliv.)

Utsikt – överblick över landskapet samt känslan av rymd (Vid höjder, kajer eller stränder. Beroende av landskapets topografi och bebyggelse.)

Vattenkontakt – kontakt med större vattenyta. (vid strand eller kaj vid vattenyta större än 10 ha)

Vild natur – upplevelsen av naturens vildhet och artrikedom (våtmarker, gamla skogar, sumpskogar, naturstränder, öppna vatten. Minst 5 ha eller minst 30 m bred strand. Landskapsekologiska förutsättningar.)

Natur- och friluftsområden >50 ha

Regionplane- och trafikkontoret har utifrån ”sociotopstudier” av de regionala ”gröna kilarna” tagit fram en modell för att arbeta med sociala värden i den regionala grönstrukturen. I rapporten ”Upplevelsevärden” föreslås sju regionala värden som grund för planering och vård av natur- och friluftsområden. Dessa måste kompletteras med lokala värden nära bebyggelsen.

Orördhet och mystik – äldre skog och låg bullernivå

Skogskänsla – sammanhängande större skog och låg bullernivå

Frihet och rymd – sjöar, utsiktsplatser och öppna landskap

Artrikedom och naturpedagogik – ängs- och hagmarker, våtmarker, bryn, strandzoner och låg bullernivå

Kulturhistoria – öppna kulturlandskap, kulturhistorisk bebyggelse och objekt

Aktivitet och utmaning – friluftsgårdar, vattenanläggningar, sjöar, sportanläggningar, spår, stigar och leder.

Service och samvaro – toaletter, omklädningsrum, servering, tillgänglighet, sportanläggningar, information, naturrum

Riktlinjer för god park- och naturtillgång

Landskapsanalyser och MKB ska tillse en god tillgång på parker och natur. Två sätt bör tillämpas för att analysera tillgången i ett område: kvantitativt och kvalitativt. Båda analyserna kan genomföras med hjälp av Stockholms sociotopkarta och är nödvändiga för att komma fram till vad ett stadsområde kräver för mängd och typ av parker och friytor. Då riktlinjerna framtogs med stöd av både europeiska, nordiska, nationella och regionala rekommendationer bör de betraktas som ett av måtten på det nationella miljömålet nr 6 ”god bebyggd miljö”. Genomförs ingen landskapsanalys eller MKB i planprojekt ska intrång i grönstrukturen av princip alltid kompenseras kvantitativt.

Kvalitativ tillgång – sociala värden och olika brukare

Den kvalitativa analysen av parktillgången är den principiellt viktigaste. Det är ju kvaliteter som människor efterfrågar, inte ytor i sig. Olika brukare har dock olika krav och möjligheter att förflytta sig. Barn, särskilt *förskolebarn*, är mycket känsliga för trafikbarriärer. De leker främst inne på lekplatser eller i grönytor nära hemmet eller förskolan. *Låg- och mellanstadiebarn* rör sig längre och har krav på aktiviteter och spännande miljöer med vild natur, äventyrslek eller djurhållning. *Ungdomar* är mycket rörliga och söker både folkliv och avskildhet. De vill träffa andra (”on stage”) och att vara avsides (”backstage”). *Vuxna* söker särskilt motion och ro samt bildning genom natur- och kulturupplevelser. *Äldre* har ofta rörelsehinder och föredrar lugn och ro, även om miljöer med människor och barn bör finnas nära. Historia, blomsterprakt och vardagsnatur uppskattas ofta.

Vissa kvaliteter behövs således nära (inom 500 m) andra t.o.m. mycket nära (inom 200 m). Vissa kan man ha längre bort (inom 1 km) i en god bebyggd miljö. Dessa riktlinjer har tagits fram av strategiska avdelningen på Sbk och finns redovisade i rapporten ”Sociotopkarta för parker och andra friytor i Stockholms innerstad” (2002).

Mycket nära – inom 200 m

grön oas, lek, promenader, ro, sitta i solen

Nära – inom 500 m

blomprakt, bollspel, folkliv, parklek, picknick

En bit bort – inom 1 km

bad, båtliv, djurhållning, evenemang, fiske, löpträning, odling, pulkaåkning, ridning, skridsko, skidor, skogskänsla, torghandel, vattenkontakt, vild natur, uteservering, utsikt

Kvantitativ tillgång – parkstorlekar

En analys av tillgången på olika parkstorlekar är ett grovt mått på tillgången och ger en första vägledning. Nedan redovisas minsta avstånd till olika storleksgrupper samt deras kvalitetskrav. Dessa riktlinjer har tagits fram av Sbk med stöd av EUs, Nordiska Ministerrådets, Boverkets och Stockholms region- och trafikplanekontors rekommendationer för god park- och naturtillgång.

Natur- och friluftsområden >50 ha

bör nås *inom 1000 meter*. De bör ha en bullernivå < 45 dB(A) och ett i övrigt varierat natur- och kulturlandskap. Här inräknas delvis stora vattenområden. (Ex. Grimstaskogen, Södra Djurgården)

Stadsdelsparker 5–50 ha

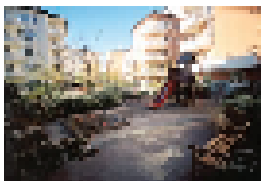
bör nås *inom 500 meter*. Det är naturparker, landskapsparker bergsparker och stadsparker. De bör ha bra lokalklimat och bullernivå < 50 dB(A) samt fungera för lek, motion, avkoppling, samvaro och evenemang. (Ex. Humlegården, Vasaparken)

Kvartersparker 0,5–5 ha

bör nås *inom 200 meter*. Det är kvarter, stråk, strandparker, kajparker, parktorg och täppor. De bör ha bra lokalklimat och bullernivå < 55 dB(A) samt fungera för lek, promenader, avkoppling och samvaro. (Ex. Londonparken, Ellen Keys Park)

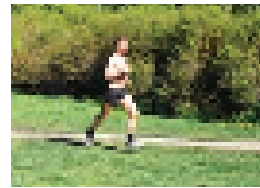
Friytor <0,5 ha inom bebyggelse som bostadsgårdar, fickparker och annan grönska bidrar på olika sätt till ett stadsområdes totala park- och friytetillgång. Bebyggelsen finns schematiskt redovisade på sociotopkartan i fyra kategorier: mycket god friytetillgång (>75% värdefull friyta), God friytetillgång (50–75% värdefull friyta), Begränsad friytetillgång (25–50% värdefull friyta), Mycket begränsad friytetillgång (<25% värdefull friyta). Exempel förstå respektive kategori finns i kapitlet Karaktärer. Dessa friytor bör generellt ha ett bra lokalklimat, ge möjlighet att sitta i solen och en bullernivå < 55 dB(A).

Bostadsgårdar bör fungera för småbarnslek och samvaro, ha bra lokalklimat med minst 50% av gården solbelyst klockan 15 vid vårdagjämning samt en bullernivå < 55 dB(A).

Avvägningar

Tillgångsanalyserna bör jämföras med en befolkningstäthetskarta över var folk bor och arbetar. Generellt gäller att glesare stadsmiljöer som t.ex. trädgårdsstäder, d.v.s. ”bebyggelseområden med god friytetillgång”, har kvantitativt mindre behov av parker. Här blir det dock särskilt viktigt att göra den kvalitativa analysen och studera i vilken mån sociala värden finns inom bebyggelseområdena. Bebyggelseområden med mycket begränsad friytetillgång kan ha god park- och naturtillgång som helhet om de är bra planerade, som t.ex. Östermalm. Däremot har t.ex. Norrmalm mycket begränsad tillgång på både friytor och parker av kvalitet vilket gör att stadsdelen idag (2002) inte uppfyller riktlinjerna för god park- och naturtillgång och kraven på en ”god bebyggd miljö” (Miljömål 6).

Folkhälsa

Parker är rum för motion och rekreation, och har stor betydelse för folkhälsan. Aktivitet ökar äldres möjligheter att leva ett självständigt och oberoende liv, motverkar uppkomst av övervikt och dess följsjukdomar och besvär, minskar risken för belastningssjukdomar m.m. Studier av äldre och barn visar bättre sömn, bättre humör och bättre koncentrationsförmåga hos äldre, mindre rastlöshet, bättre motorik och mindre sjukfrånvaro hos barnen. Promenader anses vara den rörelseform som har störst potential att öka den fysiska aktiviteten i landet. Att antalet ”ur- och skurdagis” ökar bidrar till barnhälsan. Parkerna är en plats för både friskvård och sjukvård. Parker och trädgårdar i anslutning till sjukhus, sjukhem och ålderdomshem har stor betydelse för tillfrisknad och rehabilitering. Sjukhusrum med utsikt över grönska anses ha stor rehabiliterande effekt.

Allergier

Vid planeringen bör hänsyn tas till allergikers situation. Allergiska besvär kan skapas av de föroreningar och stoft som fastnar på pollen och frön. Boverkets rekommendationer om avstånd från skola och daghem är: björk 400 meter, al, hassel, ek, poppel, sälg 200 meter och långt gräs 50 meter. Dessa rekommendationer ska dock vägas mot park- och naturmarkens sociala, ekologiska och kulturhistoriska värden.

Mental hälsa

Grönska, berg, vatten, solljus och andra naturelement anses av många forskare ha stor påverkan på vår mentala hälsa. Den stressade stadsmänniskan kan i parker och naturområden ”ladda batterierna” och vara för sig själv. Naturelementens existentiella språk som levande och uråldriga former, oberoende av makt och värderingar, har troligen stor betydelse i vårt sekulariserade samhälle. Naturelementens stabilitet, inre logik och förmåga att ”bara vara” ger stöd åt den förvirrade och ångestfyllda.

Kulturella värden, kulturhistoria och identitet

Stockholm har en lång och rik parkhistoria, även med internationella mått mätt. Grönstrukturens branter, dalar och vattenstråk är en väsentlig del av Stockholms landskapsbild och skönhet. I parkerna finns också mycket värdefull konst. Nedan redovisas parker och lämningar i park- och naturmark som har särskilt bevarandevärde från kulturhistorisk synvinkel; värdefulla kulturmiljöer, fornlämningar och kulturväxter. Programmet omfattar endast kulturhistoriskt värdefulla miljöer på stadens mark. Det handlar också om att utveckla platsens kultur och poetik.

RÅD OCH RIKTLINJER

Kulturhistoriska och estetiska värden ska utvecklas i samspel med andra värden.

Riksintressen vårdas och upprustas vid behov, andra värdefulla kulturmiljöer kan varsamt förnyas med historisk hänsyn. Stadsmuseet kontaktas.

Fornlämningar ska skyddas, vårdas och skyltas. Mark ska återställas efter utgrävning.

Värdefulla kulturväxter och kulturträd ska skyddas och vårdas.

Stockholms landskapsbild och värdefulla landformer bör förstärkas vid all park- och stadsförändring.

För projekt

Vissa moderna tillägg kan tillkomma i kulturmiljöer, t.ex. uteserveringar, regnskydd, konstverk, vattenkonst, blomsterarrangemang och belysning.

Nya parker ska spegla platsen, förankras i dess kulturhistoria och ta till vara vegetation, vatten, berg, jord, ljusspel och klimat.

Konstnärlig lekfullhet, sinnlighet och existentiellt djup ska prägla all förnyelse och nyanläggning.

Internationella och lokala kulturrörelser bör bejakas, allt från global nymodernism till regional traditionalism.

Årstidsväxlingar och dygnsrytmer ska medvetet gestaltas. Dåligt väderparker och nattparker utvecklas.

Utsiktsplatser ska tas till vara och nyskapas, för varierade upplevelser av Stockholmslandskapet.

Underlag: Översiktsplan och byggnadsordning, Stockholms grönkarta, Kulturhistorisk klassificering av Stockholms innerstad

Värdefulla kulturmiljöer – Parker och trädgårdar

Stockholm har många kulturhistoriskt värdefulla parker och grönområden. De är emellertid i dagsläget (2002) dåligt undersökta och beskrivna. Innerstadens värdefulla kulturmiljöer och riksintressen finns redovisade på karta "Kulturhistorisk klassificering" (1995). Stockholms grönkarta redovisar dessa samt även ytterstadens kulturmiljöer. Samtliga värdefulla kulturmiljöer i park- och naturmarken uppräknas här.

*markerar kulturmiljö som ligger inom riksintresseområde för kulturminnesvården.

De äldsta innerstadsparkerna

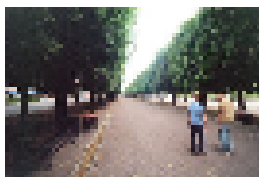

Stockholms äldsta parker är Kungsträdgården, Humlegården, Berzelii park och Strömparterren. Kungsträdgården, som är omtalad redan på 1400-talet, förmedlar liksom de övriga parkerna Stockholms äldre

parkhistoria från 1600-, 1700- och 1800-talets mitt och fram till i dag. Alla utom Strömparterren är riksintresse för kulturminnesvården.

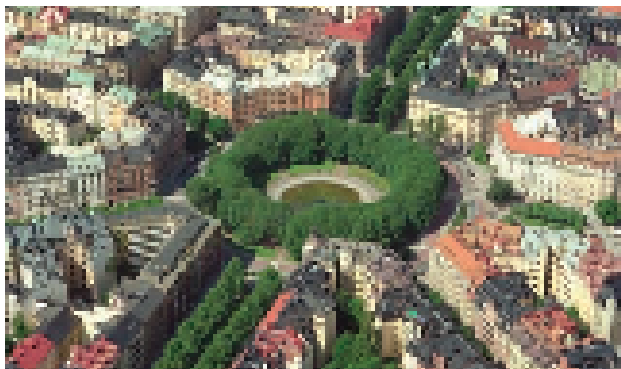

Lindhagens esplanader

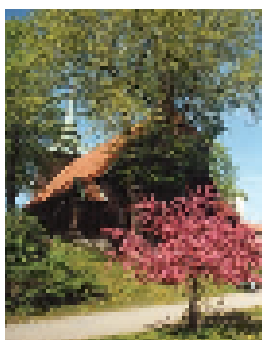
Av riksintresse för kulturminnesvården är Karlaplan, Karlavägen, Narvavägen, Strandvägen och Valhallavägen. Gatorna och stjärnplatsen Karlaplan, vilka till sin utformning är välbevarade, är

utomordentliga exempel på hur esplanadsystemet förverkligats i Stockholm. Esplanaderna bildar värdefulla stadsrum och utgör storstadens paradgator genom de inramande monumentala bostadspalatsen från 1880- och 90-talen.

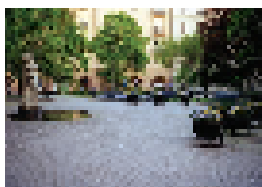

Andra parker, trädgårdar och parktorg i innerstaden

Stockholms innerstad har präglats av det sena 1800-talets stadsplanstruktur, det tidiga 1900-talet med en terränganpassad oregelbunden planstruktur och 1920-talets klassicistiska och 1930-talets funktionalistiska planeringsideal. Detta gäller både bebyggelseutvecklingen och parkernas utformning. Viktigt för staden är också den bevarade ”örörda naturen” och den naturinspirerade parken, som är så speciell för Stockholm. Många parker har förändrats mycket sedan de anlades och nya väsentliga tidsskikt och värden har tillfogats. Många väsentliga värden har även gått förlorade. Det är därför svårt att placera in parkerna i en speciell stil eller tidsepok. Nedanstående parker och torg, som har delats in efter parktyp, har ett kulturhistoriskt, stadsbyggnadshistoriskt eller parkhistoriskt värde. En uppskattning av det kulturhistoriska värdet kan göras först efter det att en grundlig inventering och kulturhistorisk utredning gjorts av varje särskild park.

Parker kring byggnad: Bellevueparken*, Bryggeritälpan, Eriksbergsparken, Gustaf Adolfsparken, Helgalunden, Högalidsparken, Konradsbergsparken, Kristinebergs slottspark, Nobelparken*, Observatorielunden*, Rosenbadsparken, Rådhus- och Polishusparkerna, Stadshusets trädgård, Spökparken*, Serafimerparken, Stora Blecktorns-parken, Änkehusparken

Parktorg: Brunkebergstorg, Kungsholms Torg, Mariatorget, Mosebacke Torg, Nytorget, Norra Bantorget

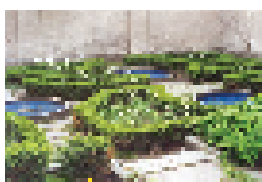

Stureparken, Tre Liljor, Tunnelbacken, Vanadisplan

Kvartersparker: Axel Landquists Park, Balders Hage*, Beckbrännarbacken, Bjurholmsplan, Ellen Keys Park, Hedemorätälpan*, Hälsingehöjden, Lilla Blecktorns-parken, Stigbergsparken, Sätertälpan*,

Bergsparker: Kronobergsparken, Tantolunden, Tegnérlunden, Vanadislunden, Vasaparken, Vita Bergsparken*, Åsöberget*

Tälpor: Anna Lindhagens Tälpa*, Björns Trädgård, Glasbrukstälpan, Sista Styverns Trappor

Lekparker: Bergsgruvan, Ivar Los Park, Junotälpan*, Sandbacksparken*, Solvändan*, Tengdahls-parken

Naturparker: Fredhälls Strand, Fåfången, Kristinebergs Strand, Långholmen, Pontonjärparken, Pålsundsparken, Reimersholmes Park, Skinnarviksparken, Tjurbergsparken, Årsta Holmar

Moderna parker: Drakenbergsparken, Fatbursparken, Fredhällsparken, Kungsholms Strand, Norr Mälärstrand, Rålambshovsparken, Tessinparken*, Timmermansparken, Tullgårdsparken, Vintertullsparken

Ytterstadens moderna parker och parktorg

Kulturmiljöerna är indelade kronologiskt i huvudsak efter den omgivande bebyggelsens och stadsdelens tillkomst. Urvalet här är mycket begränsat. Det finns troligen många stråk och parker i ytterstaden som har kulturhistoriskt värde. Speciellt gäller detta parker från senare tid.

1900–1910-tal: Margaretoparken*, Äppelvikstorget, Snäckparken i Äppelvik, Svandammsparken i Midsommarkransen

1920-tal: Smedsslättstorget, Olofslunds-dammen*, Västerleds-torget, Ålstensparken, Nockeby torg, Lindeparken i Enskede gård, Värflodsparken på Enskedefältet

1930-tal: Brälunden i Nockeby, Tallkrogsplan

1940-tal: Årsta torg*, Riksby, Skälderviksplan i Årsta

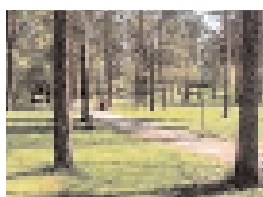
1950-tal: Vällingbytorget*, Solursparken*, Fornkullen* i Vällingby, Blacquebergstorg, Hökarängsplan, Finn Malmgrens plan, Västerorts skulpturpark

Stockholmstilen – arvet efter Blom och Glemme

Mellan 1930 och 1950 tillkom en ny parkstil i Stockholm som fick internationellt erkännande: Stockholmstilen. Den tog vara på naturlandskapets kvaliteter och utgjorde ett socialt landskap i staden där de inflyttade landsortsborna kunde känna sig hemma. Botanikern Rutger Sernander drev idén till en början, men det var främst arkitekten Erik Glemme som ritade många nya parker och förnyade flera innerstadspark, under stadsträdgårdsmästare Holger Bloms ledning.

Innerstaden: Norr Mälarstrand, Rålambshovsparken, Fredhällsparken, Vasaparkens klippträdgårdar, S:t Göransparken, Glasbrukstjappan, Tegnérlundens uteplatser och bäck, Kungsklippan

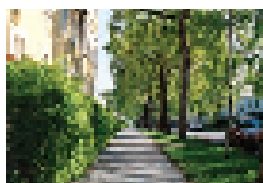
Ytterstaden: Ålstensparken, Skälderviksplan i Årsta, Blackbergs torg, Blacquebergs parkstråk, Svandammsparken, Västerorts torg och skulpturpark, Solursparken*, Riksdalserterget, Riksby Torg, Vällingby Torg*

Ytterstadens äldre parker

Äldre slottspark: Stora Ängby*, Åkeshovs Park, Hässelby slottspark, Örby slotts park, Ulvsunda slott och herrgård.

Äldre institutionsparker: Beckomberga sjukhuspark, Gebers konvalescenthem, Eoshäll, Sköndals gård. Övriga institutionsparker ligger på statens mark.

Äldre industrimiljöer: Vintervikens gamla industrimiljö, Kyrkhavn, Kvarnviken (kvarn och bäckfåra i industrimiljö), Sandvik.

Tidstypiska eller speciella alléer i ytterstaden

Djupdalsvägen* (blodlönnallé), Västerled* (björkallé och körsbärsallé), Bergslagsvägen* (lönnallé), Vultejustvägen* (oxellallé),

Beckombergavägen* (blodlönnallé), Sockenvägen*, Bromstenvägen (lönnallé), Stalenbergsgatan, Hasselquistsvägen, Sockenvägen vid Skogskyrkogården, Gamla Tyresövägen, Magneborgsvägen, Huddingevägen, Odelbergs alléer, Ålstensgatan (päronpoppelallé), Alviksvägen (lindallé och björkallé).

Gamla koloniträdgårdsområden

De första koloniträdgårdarna i Stockholm anlades i innerstaden kring sekelskiftet på initiativ av Anna Lindhagen. De äldre områdena i ytterstaden tillkom på 1910-talet. Dessa är: Barnängen,

Eriksdalslunden, Stadshagen/ Karlberg, Tantolunden/Zinkensdamm och Årstalunden Dalen, Stora Mossen, Iris Lillsjönäs vid Ulvsunda slott, Ensta – Sundsborg och Stugans koloniområde i slutningen ned mot Årstaviken. På 30-talet tillkom: Riksby, Iris Glia, Iris Riksby och Kortenslund. Innerstadens koloniträdgårdar är av riksintresse för kulturminnesvården.

Fornlämningar

Fornlämningarna omfattar allt från stenåldersboplatser och bronsåldersrösen till gravfält, enstakastensättningar, bytomter och runstenar från järnåldern. Dessutom finns fornlämningar av senare datum, t.ex. Nobels spränggårdar i Vinterviken och Rörstrands porslinsfabriks soptipp.

Inom Stockholms stad finns 350 fornlämningslokaler, vilka omfattas av kulturminneslagens bestämmelser som kräver att de vårdas och skyltas. Fornlämningarna finns markerade på stadens registerkarta. På kartorna över stadsdelsnämndernas områden finns dock endast ett urval av dessa markerade. I översiktsplanen för Stockholm anges 28 större fornlämningsområden som anses vara omistliga. Antalet kan komma att utökas. Fornlämningarna ska göras synliga i landskapet, göras tillgängliga för allmänheten samt skyddas från skador.

För fornlämningarna upprättar Stadsmuseet vårdplaner i samarbete med länsstyrelsen. Vårdarbetet utförs av fornminnesgruppen som lyder under Gfk. Inom vissa delar av Djurgården utförs den praktiska vården av Kungliga Djurgårdsförvaltningen. Många av de kvarvarande fornlämningarna i Stockholm ligger i parkmark och sparades medvetet när staden byggdes ut. Ett antal fornlämningar ligger kvar i ett äldre odlings- och kulturlandskap.

Förteckning över särskilt utpekade fornlämningar

Stenålder (yngre 3000–1500 f.Kr.)

Söderort: Skrubba stenåldersboplatser.

Bronsålder (1500–400 f.Kr.)

Västerort: Bronsåldersrösen vid Flysta och Nälsta.

Stenvalvsbro på Årstafältet

Järnålder (400 f.Kr.–1050 e.Kr.)

Söderort: Farsta: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och runsten. Sköndal: äldre gårds- och bytomtsläge och gravfält. Solberga: äldre gårds- och bytomtsläge och gravfält. Årsta: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och kvarnruin. Årstafältet: med Göta landsväg, och flera äldre gårds- och bytomtslägen. Skärholmen: gravfälten vid Västerholmsskolan. Flatens fornborg. Skärholmens fornborg.

Västerort: Bromma flygfält: äldre gårds- och bytomtslägen, gravfält och runsten. Drottningholmsvägens runristningar. Eneby; gravfält. Lunda: äldre gårds- och bytomtsläge och gravfält. Lövsta: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och storhögar, välbevarat kulturlandskap. Sundby: gravfält och runristningar i fast häll. Spånga by: äldre gårds och bytomtsläge, gravfält och runstenar. Ängby: Björklunds hage. Karsvik: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och runsten. Åkeshov – Äppelvik: äldre gårds- och bytomtsläge, fornborg, ryssmuren.

Igelbäckens dalgång: Akalla: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och skålgropssten. Eggeby: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält och runsten. Granby: runristningar i häll. Hansta: äldre gårds- och bytomtsläge, boplatser, hägnadssystem, gravfält och runsten. Hjulsta: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält. Husby: äldre gårds- och bytomtsläge, gravfält, runsten och rest sten.

Norra och Södra Djurgården: flera gårds- och bytomtslägen och gravfält.

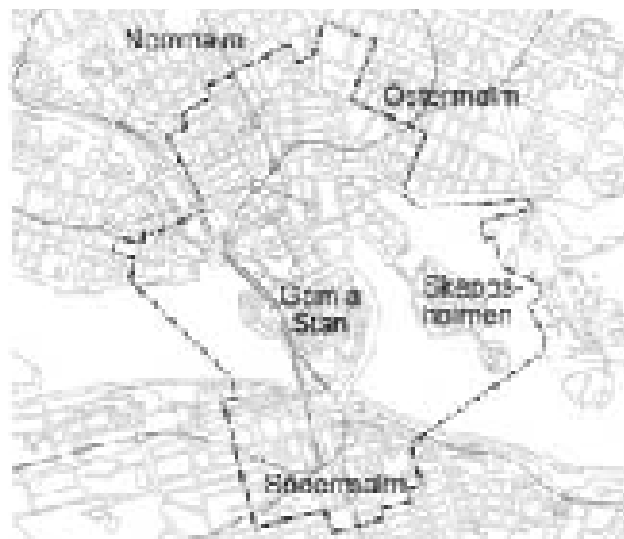
I ytterstaden finns också de gamla slottsparkerna: Ängby, Hässelby, Åkeshov, Örby och Ulvsunda. Vid omdaningar eller schaktningar inom dessa vill Stadsmuseet få tillfälle att dokumentera platsen. Därutöver finns intressanta övergivna trädgårdar, bland annat vid torpgrunder, och större trädgårdsanläggningar, orangerier och liknande, t.ex. Kannan. Äldre alléer finns vid Lunda och Granby i Spånga.

Medeltid och senare

Centrala Stockholm, fornlämning 103, innefattar kulturlager från medeltiden och senare. Inom detta fornlämningsområde ligger flera trädgårdar och parker. Vid schaktning inom dessa krävs att tillstånd enligt kulturminneslagen inhämtas hos länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Stadsmuseet utför därefter en arkeologisk schaktkontroll/undersökning. Värdefull kunskap om våra äldsta trädgårdar och parker kan på detta vis tas till vara.

Skeppssättning i Lunda

Fornlämning 103

Parker där schaktillstånd krävs enligt kulturminneslagen är:

Fornlämning 103 innefattar Junotäppan, Stömparterren, Kungsträdgården, Berzelii park, Centralbadets gård, Rosenbad, Brunkebergstorg, Norra Bantorget, Stadshusets trädgård, Serafimerlasarettet, Kungliga myntet, Kronobergsparken (inom denna ligger en äldre mosaik begravningsplats, fornlämning nr 119), Mariatorget, Mosebacke torg, Björns trädgård och Humlegården. Utanför fornlämning 103 ligger Fåfången, Vitbergsparken (Groens malmgård), Tullgårdsparken, Stora Blecktornsparke, Lilla Blecktornsparke, Corneliusparken, Skinnarviksparken, Högalidsparken, Pålsundsparken, Reimersholme, Tantolunden, Piperska muren och Rådhus- och Polishusparkerna. Inom dessa finns äldre trädgårdar. Vid eventuell schaktning inom dessa parker vill Stadsmuseet ges möjlighet till dokumentation.

Det finns också flera äldre trädgårdar och parker som stadsmuseet vill dokumentera vid eventuell schaktning: Bellevueparken, Spökparken, Tegnérunden och Vasaparken. Inom Vasaparken finns dessutom rester av äldre begravningsplatser, fornlämning 213, 214 samt en hälsokälla, 215 Stockholm, Stureparken (fornlämning 120, Stockholm, äldre begravningsplats).

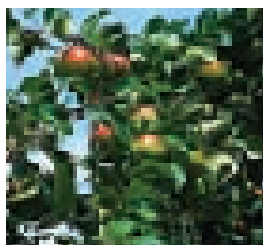
Kulturväxter och kulturträd

I Stockholmslandskapet finns rester av det äldre odlingslandskapet och trädgårdsodlingar samt speciella kulturträd. Detta är levande delar av kulturarvet som kräver inventering och vård för att fortleva, vård som ofta kräver kunskaper om äldre brukningsmetoder. Stadsmuseet är ansvarigt för att de inventeras och skyddas på ändamålsenligt sätt.

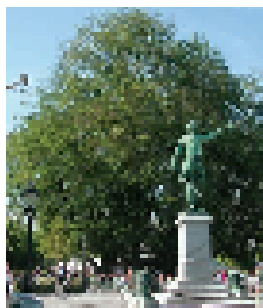
Ängs- och hagmarksväxter

Det äldre odlingslandskapets ängar och hagmarker innehöll en mångfald av växter som i dag är del av vår kulturhistoria. I dag tillhör till exempel gullviva, slåttergubbe, blåklint och fältgentiana de hotade arterna på ängen. Dvärgjohannesört, honungsblomster och toppjungfrulin är exempel på hotade arter i hagmarken.

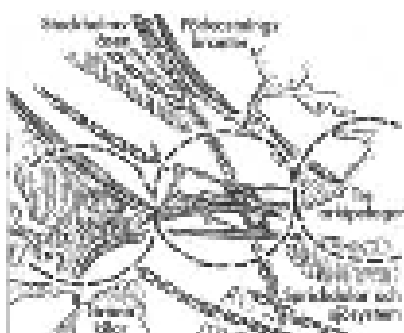
Äldre park- och trädgårdsväxter

Kring äldre byggnader, torp, gårdar och bytomter kan finnas rester av täppor och trädgårdar, äldre sorter av fruktträd, bärbuskar, grönsaker, kryddväxter, örter och blommor. I gamla parker går det också att finna äldre sorter av t.ex. rosor och perenner. Dessa är också del av kulturmiljöer och kulturarvet och kan lyftas fram i en upprustning.

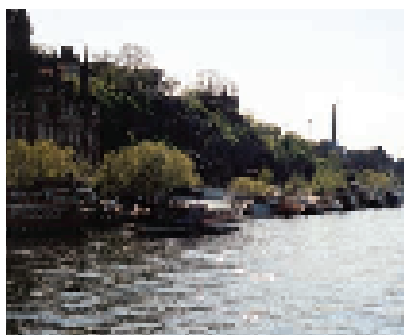

Kulturträd och speciella trädsorter

I Stockholms parker finns många träd med intressant historia, s.k. kulturträd som almarna i Kungsträdgården eller Prins Eugens 800-åriga ek vid Waldemarsudde. Andra har ett speciellt botaniskt ursprung som katalpan vid Karlaplan, ginkon och platanen i Humlegården eller den äkta valnöten vid Kungliga Myntet.

Karta byggnadsordningen

Förkastningsbrant på Södermalm

Landskapsbild och värdefulla landformer

I Stockholms byggnadsordning indelas Stockholms naturlandskap i fyra huvudtyper: öppet sprickdalslandskap (Ex. Judarns friluftsområde), landskap med sprickdalar och åsar (Ex. Flatenområdet), sluttning mot norr (Ex. Mälärhöjden) och moränsluttning mot söder (Ex. sluttningar mot Enskedefältet). Dessa utgör stadslandskapets underliggande skelett, i huvudsak skapat av geologin. Vissa typiska landformer kan urskiljas ur dessa landskapstyper, som alla har stort värde för Stockholms naturkaraktär och landskapsbild.

Förkastningsbranter i innerstaden i östvästlig riktning, i ytterstaden i nordvästlig–sydostlig riktning är ett markant landskapsdrag.

Sprickdalar som skapar norrvända vegetationsklädda bergssluttningar.

Stockholmsåsen har strukturerat staden, vägar och gator, i nord-sydlig riktning.

Gröna bergsryggar i stadens radiella utbyggnadsriktningar samt gröna och blå stråk längs sprickdalarna och mellan stadsdelarna.

Stränder är klippbranter, utfyllda parkstränder, anlagda kajer samt långgrunda naturstränder vid Mälaren och klipphöllar vid Saltsjön.

Vattenrum i Stockholm ansluter till tre arkipelager: Mälärarkipelagen, Innerstadsarkipelagen och Saltsjöarkipelagen. Här finns fjärdar, strömmar, vikar, sund och kanaler till vilka olika stränder ansluter.

Dessa landformer kan och bör synliggöras i det stora Stockholmslandskapet. Men också i den lilla skalan inne i parker och närmiljö, kan finnas små landformer som t.ex. vackra klipphöllar, flyttblock, bäckar, dammar, strandlinjer m.m.

Stockholms landskapstyper

Platsens poetik, skönhet och identitet

I filosofin (fenomenologin) talar man platsens själ, ”genius loci”. Med det menas vad platsen kan berätta, vad den har för betydelser och symboliska meningar, dess poetik. I stadens grönområden finns ofta flera lager av historia, händelser och natur, som gör platserna spännande. Upprustning, förnyelse och nyanläggning handlar om att skapa och lyfta fram PLATSEN, vacker eller speciell. Att spegla mötet naturkultur i platsens historia, vegetation, vatten, berg, jord, ljusspel och klimat. Att gestalta konstnärlig lekfullhet, sinnlighet och existentiellt djup. Att främja vardagliga gemenskapen mellan människor och den mellan människan och naturen. Att lyfta fram årstidsväxlingar och dygnsrytmer och skapa spänning, även för grå höstdagar och mörka nätter. Att fånga rymden och utsiktsmöjligheterna. I denna gestaltning bör både lokala konst- och kulturrörelser och samtida internationell landskapsarkitektur och arkitektur bejakas, allt från global ny-modernism till lokal traditionalism.

Ekologiska värden, biologisk mångfald och kretslopp

Den biologiska mångfalden av biotoper och arter i Stockholmslandskapet är stor tack vare det mångformiga sprickdals- och skärgrådslandskapet och kontinuiteten i vissa naturmiljöer. Mångfalden kan utvecklas ytterligare både i planering av nya projekt och genom god parkskötsel och naturvård i den lilla skalan. Bristen på skötsel är kanske det största hotet mot de ekologiska värdena. Det är också nödvändigt att projekt och skötsel sker på ett ekologiskt hållbart sätt, enligt miljö- och kretsloppsprinciper. Ekologer finns på Miljöförvaltningen, Gfk och Sbk.

RÅD OCH RIKTLINJER

Ekologiska värden ska utvecklas i samspel med andra värden.

Värdefulla biotoper och skyddsvärda arter ska ges långsiktiga överlevnadsmöjligheter i planering, projekt och skötsel.

En sammanhållen gröstruktur i kontakt med landsbygden eftersträvas för stadens landskapsekologi och ventilation. Gröna kilar är en förutsättning.

En mångfald av biotoper eftersträvas generellt i park- och naturmark.

Livskraftig miljö utan miljöföroreningar och gifter är ett absolut krav.

Långsiktigt hållbara material och växter ska användas i allt parkbyggnad och parkunderhåll.

Lokalt omhändertagande av dagvatten och kretsloppsprinciper bör tillämpas i allt stads- och parkbyggnad.

Värdefulla biotoper och rödlistade arter ska om möjligt skyddas genom naturreservat och detaljplanebestämmelser.

Svaga delar med utvecklingspotential bör stärkas. Det äldre kultur- eller naturlandskapets biotoper bör återskapas.

Nya biotoper bör skapas i strategiska lägen. Spridningszonerna bör utvecklas och värdefulla biotoper och kärnområden bör förstärkas.

Naturpedagogiska miljöer bör utvecklas som synliggör biologisk mångfald, kretsloppet och andra ekologiska frågor; i första hand i naturmarken

All park- och naturvård ska ske på ett ekologiskt och biologiskt medvetet sätt.

Parkavfall bör direktåterföras eller komposteras och återföras till parker.

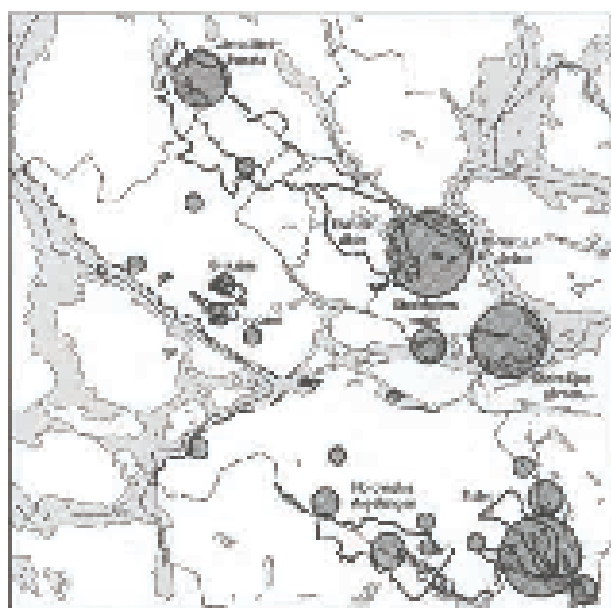
Underlag: Översiktsplanen (Sbk), Biotopkartan (Sbk) och ArtArken (MF), Ekologiskt särskilt känsliga områden

Ekologiskt värdefulla och särskilt känsliga områden

Stockholms värdefulla naturområden, s.k. kärnområden, är Hansta – Igelbäcken, Bromma – Mälmarstranden, Brunnsviken – Djurgården, Långsjö – Magelungsstråket och Flatenområdet. Dessa är beroende av det ekologiska samspelet med Storstockholms blåa och gröna kilar.

Ekologiskt särskilt känsliga områden skyddas av miljöbalkens hushållningsbestämmelser. Områdena redovisas i ÖP99 och i rapporten Stockholms ekologiska känslighet (SBK 1995:1). De är i Stockholms stad: Hansta, Djurgården, Flaten, Igelbäcken, Kyrksjön, Judarn, Brunnsviken, Magelungens nordvästra vik, Stockholms ström och ett antal våtmarker och stränder.

Ekologiskt särskilt känsliga områden

- Stor områden med ekologiskt värde
- Små områden med ekologiskt värde
- Ekologiskt särskilt känsliga områden

Värdefulla biotoper

För att skydda och utveckla stadsbygdens landskapsekologi och biologiska mångfald har Sbk utarbetat Stockholms biotopkarta. Med biotop menas ett ekologiskt avgränsat område med karaktäristisk mark, flora och fauna. Följande naturmiljöer, biotoper, är viktiga för stadens landskapsekologi och samtidigt känsliga för påverkan:

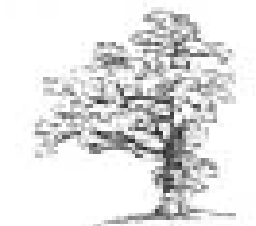
Vegetationsklädda stränder

Stränder är livsmiljö och spridningskorridor för många växter och djur och fungerar som biologiskt filter genom att strandvegetationen tar upp näringsämnen som annars skulle nå vattendrag, sjöar och hav.

Våtmarker och små vattendrag

Våtmarker har en viktig hydrologisk funktion och ett stort ekologiskt värde. Grod- och kräldjur är här indikatorer på en rik och frisk naturmiljö.

Gamla ädellövträd och bestånd

Gamla grova ädellövträd fungerar som livsmiljö för många växt- och djurarter, särskilt insekter. Ek är ett typiskt inslag i Stockholm.

Gamla barrträd och bestånd

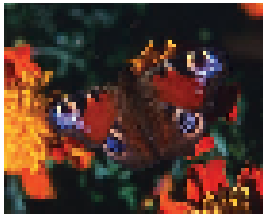
Äldre grova barrträd utgör en viktig livsmiljö för många svamp- och insektsarter.

Rödlistade och skyddsvärda arter

I miljöförvaltningens databas ArtArken karteras kontinuerligt Stockholms rödlistade arter samt regionalt/lokalt skyddsvärda arter. För närvarande finns ca 600 arter karterade. Många arter har under det senaste århundradet försvunnit, eftersom mångfalden av biotoper minskat. Värst drabbade är däggdjur, mossor och kransalger. Särskilt många känsliga arter är knutna till *död ved, gamla barrskogar, ekhagar och våtmarker*. Dessa biotoper bör gynnas eller nyskapas. Att gynna denna biologiska mångfald innebär således både extensiv och intensiv naturvård, dvs. både ”fri utveckling” och kontinuerlig hävd som bete, slåtter m.m. De rödlistade arterna finns i ArtDatabanken, som är utarbetad av Naturvårdsverket och Sveriges Lantbruksuniversitet. ArtArkens artlista finns på webbadressen: www.slb.mf.stockholm.se/miljo/artarken

Naturpedagogik och vardagsnatur

Stockholms biologiska mångfald är en värdefull källa till biologisk och ekologisk kunskap för förskolor, skolor, universitet och allmänhet. Det gäller både den mer exklusiva naturen, som våtmarker och gamla ekar, men också den vardagsnära naturen av träd och gräs kan bli ett experimentalfält. Möjligheten att visa och synliggöra ekologi och kretslopp bör tas till vara, särskilt i naturmarken.

Det finns många sätt att gynna den lokala mångfalden av växter och djur i stadens parker och natur. Att *plantera nektarrika växter* som brännässlor, timjan och buddleja gynnar fjärilslivet. Att *sätta upp holkar* för allt från små humlor och småfåglar till falkar och ugglor minskar fåglarnas bostadsbrist. Att *skapa täta varierade buskage* ger skydd åt småfåglarna. Att *plantera bärande buskar och träd* ger fåglarna föda inför vintern. Att *skapa småvatten*, öppna diken och fuktiga sänkor med flacka sidor gynnar grodor, salamandrar och våtmarkslivet. Att *spara gamla träd*, stubbar och grenar gynnar svampar, mossor, lavar och vedlevande insekter. Att *spara rishögar* i naturmarken ger skydd och boplats åt igelkottar, ormar, koltrastar, gnagare och andra smådjur.

Kretslopp och klimat

Grönska, parker, natur och öppna vattenytor har stor inverkan på stadens klimat och miljösituation.

De kan

- **syresätta luften** och ta upp koldioxid (ett träd balanserar en person, 25 träd balanserar en bils CO²-utsläpp)
- **filtrera luftföroreningar** och stoftmängder i stadsmiljö med upp till 75% (1 ha park tar upp nästan 50 ton stoft/år)
- **ventilera städerna** genom att ”suga in” frisk luft från landsbygden via gröna kilar
- **utjämna temperaturskillnader** genom att svalka sommaren och skydda för vind.
- **öka luftfuktigheten** och göra stadsmiljön behagligare
- **dämpa regn och dagvattenavrinning**, vilket ger minskat tryck på reningsverken
- **ta hand om komposterat park- och trädgårdsavfall** och därmed återföra näringsämnen i kretslopp.

Dessa s.k. ekologiska tjänster som naturen utför som ”stadens lungor” främjas genom en sammanhållen grönstruktur som är i kontakt med landsbygden. De s.k. gröna kilarna är i detta fall en optimal form för denna stadsventilation.

Ekonomiska värden, attraktivitet och bärkraft

Stockholms parker och natur drar turister och företag till staden. Bostäder vid parker och natur värderas generellt högre. Parker och natur har således ett ekonomiskt värde för staden och för privata fastighetsägare. Stadsdelar med många attraktiva parker har många externa besökare. Men ökat utnyttjande leder till ökat slitage, vilket i sin tur kräver mer skötsel eller omgestaltning. En ekologisk och flexibel gestaltning och skötsel kan innebära mindre skötsel och bättre resurshushållning på sikt.

RÅD OCH RIKTLINJER

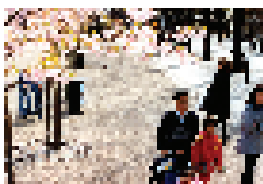
Park- och naturmark ska planeras, gestaltas och vårdas ekonomiskt bärkraftigt, för en god resurshushållning.

Stadens park- och naturmark ska utvecklas som del i stadens attraktivitet för turister.

Grönområden och friytor bör bidra till att öka fastighetsvärden i bebyggelsen.

Park- och naturmarkens olika besöksstryck bör vara vägledande för prioriteringar av projekt och skötsel

Attraktivitet, turism och fastighetsvärde

Stockholms parker och natur bidrar tveklöst till att göra staden attraktiv som turistort och som kreativ miljö för företag. Många vill flytta till Stockholm, särskilt till bostäder nära grönområden. Park och natur ökar således fastighetsvärdena i staden. Turister, boende och företag ökar regionens ekonomiska tillväxt och drar i sin tur in inkomster till stat och kommun. *Därför har parker och natur stort samhällsekonomiskt värde.*

Attraktivitet, besöksstryck och slitage

En attraktiv park kan vara liten och ändå ha ett stort värde. Ofta utgörs dess attraktivitet av mångfalden av värden. Högt besöksstryck ger högre prioritet för skötsel och underhåll, både av rättviseskäl, att ge mer till fler, och på grund av det större slitaget på mark och växtlighet. Park- och naturmarksgestaltningen måste således vara ekologiskt hållbar och öppen för förändrad användning av samhällsekonomiska skäl. Gestaltning och skötsel som skapar bärkraftiga ekosystem, hushåller med resurserna och har också samhällsekonomiskt värde. *Ökat slitage p.g.a. ökat besöksstryck ska åtgärdas*, med ökad skötsel eller med en MKB som avgör om aktiviteter ska omlokaliseras eller om parken behöver förnyas.

Tillgänglighet, närbarhet och offentlighet

Tillgängligheten gäller hela staden och alla dess invånare och besökare. Begreppet täcker möjligheten att nå parkerna: *nåbarhet* och *orienterbarhet*, känslan av *tillträde* till parkerna samt *framkomligheten* och *överblickbarheten* i dem. I planeringen gäller det att lokalisera grönområden rätt och minska barriärer. I projektet gäller det att stärka offentligheten, orienterbarheten och framkomligheten. Inom skötseln gäller det att upprätthålla både fysisk och mental tillgänglighet.

RÅD OCH RIKTLINJER

Park- och naturmark ska vara tillgänglig, framkomlig och nåbar för så många som möjligt, särskilt barn och funktionshindrade, vägt mot platsens olika värden.

Park- och naturmarkens offentliga karaktär ska värnas och stärkas. Kommersiella evenemang bör begränsas och får absolut inte hindra allmänt tillträde eller dominera park- och naturmark. Ingen reklam eller övervakningskameror.

Särskild uppmärksamhet ska ges barns och funktionshindrades möjligheter att ta sig till och runt i park- och naturmark.

 Park- och naturmark ska lokaliseras så att den är tillgänglig för allmänheten. De ska ha trygga och säkra gångstråk och grönstråk.

 Park- och naturmark av allmänt intresse bör planläggas och ägas av kommunen.

 Föreningars verksamheter och anläggningar bör bidra till parkens värden och vara allmänt tillgängliga. Annars bör de begränsas.

 Offentliga gator, vägar, byggnader eller verksamheter bör omge park- och naturmark.

 Möjlighet till vila bör finnas vid centrala platser och längs viktiga gångstråk (var 100:e meter).

 Närmastevägenprincipen bör generellt tillämpas för parkvägar så att slitage och konsumtion av gröna ytor minimeras.

 Gångstråk ska hållas fria från hinder som möbler, belysningsstolpar och buskar för att underlätta för framkomlighet, renhållning, och plogning.

 Skötseln ska säkra närbarhet, framkomlighet och offentlighet.

Underlag: Stockholm – en stad för alla (utemiljöprogrammet), Sociotopkarta, Integrationsprogram, Gångstråk i sociotopkartan.

Nåbarhet och orienterbarhet

Möjligheten att nå grönområden är avgörande för hur många besökare de får och hur attraktiva de blir. Nåbarheten avgörs dels av möjligheten att hitta parken och dels av möjligheten att komma till den. Ligger parken i ett grönt stråk? Är parken en knutpunkt i staden? Hur kan man komma till platsen? Vilka barriärer hindrar olika brukare att komma dit? Detta är särskilt relevant i stadsplaneringen när grönområden ska lokaliseras.

Parker i knutpunkter och huvudstråk (enligt Kevin Lynchs modell) är lättare att hitta, har bättre orienterbarhet. Den faktiska nåbarheten kan mätas i form av avstånd från bebyggelse samt studeras med hjälp av s.k. Space Syntaxanalyser (enligt Bill Hilliers modell). Trafikräkningar och brukarundersökningar om barriärer och favoritstråk kan komplettera kunskapen om nåbarheten. Barriärer upplevs dock olika av olika brukargrupper. Barn är en grupp som är särskilt känsliga. Viktiga gångstråk samt järnvägar, industriområden och större vägbarriärer (>8000 fordon/dygn) finns på Sociotopkartan. Parkers nåbarhet avgörs också av cykelförbindelser, lokaltrafikförbindelser och utbudet av parkeringsplatser i parkens omgivning.

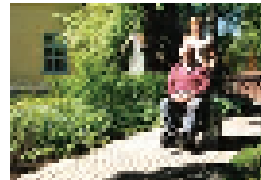
Offentlighet och tillträde

Känslan av att ha tillträde till ett park- eller naturområde (när man väl har kommit dit) avgörs av ytans *offentliga* karaktär. Är den privat eller halvprivat, måste jag ha social förankring hos dem som råder över eller äger platsen. Är ytan däremot offentlig, innebär det att alla har tillträde till den, oavsett kön, ålder, etnisk bakgrund och ekonomisk situation.

För att säkra det allmänna tillträdet till park- och naturmarken bör de ägas av kommunen och detaljplanläggas som allmänplats, park eller natur. Privata hus och fastigheter i anslutning till en park kan utstråla privat område, vilket innebär att även parkernas närmiljö bör ha en tydlig offentlig karaktär, som allmän väg, offentlig byggnad eller natur. Inskränkningar i park- och naturmarken av otillgängliga båtklubbar, motorklubbar och andra halvprivata föreningsytor bör begränsas.

Framkomlighet

Tillgängligheten inom park- och naturmark avgörs av hur man hittar runt i den och hur framkomlig den är. Möjligheten att läsa gångsystem och topografi är viktig, även om möjligheten att gå vilse också ofta är en av park- och naturmarkens kvaliteter. När det gäller framkomligheten är funktionshindrade en särskild målgrupp. Det är viktigt att ta hänsyn till olika funktionshinder och t.ex. skilja på synskadade och rörelsehindrade. Här är några råd.

Synskadade

- Kontrastverkan mellan vertikala och horisontella ytor, färgsättning.
- Markering av nivåskillnader.
- Taktila ytor som varnar och ger information.
- Minskat antal hinder.
- Ökad orienterbarhet och logiska planlösningar.
- Informationstavlor med blindskrift.
- Bländfri belysning.
- Magnetslingor och ledstråk.
- Taltidningsinformation vid parkförändringar.

Rörelsehindrade

- Ramper, rulltrappor och hissar vid nivåskillnader.
- Borttagna kanter och trösklar.
- Väl tilltagna breddmått.
- Möjlighet att vila.
- Tillgång till p-plats för handikappade.
- Rymliga toaletter.
- Hårdgjorda plana ytor.

Det går även att underlätta för hörselskadade genom ”ljudbojar” som t.ex. fontäner. År 2001 togs utemiljöprogrammet ”Stockholm – en stad för alla” fram av gatu- och fastighetsnämnden. I det s.k. tillgänglighetsprojektet, som utgår från Stockholms handikappplan, har under 2000–2001 flera uppgrustningar gjorts för att förbättra för funktionshindrade.

Trygghet och säkerhet

Trygghet och säkerhet är grundläggande för park- och naturmarkens användning. Otrygga och osäkra parker blir oattraktiva. I dialogen med allmänheten framkommer på många olika sätt en ökad känsla av otrygghet i våra grönområden. I planeringen och i projekt måste dessa signaler tas på stort allvar och samtidigt relateras till gröstrukturens många olika värden.

RÅD OCH RIKTLINJER

Trygghets- och säkerhetsfrågor ska diskuteras med invånarna för att ta reda på vad som upplevs farligt. Samarbeta med socialtjänsten, polisen, skolan och ungdomsverksamheter.

Aktiviteter bör blandas och platser för aktiviteter av allmänt intresse skapas.

Centrala parker och viktiga gångstråk bör planeras så att de befolkas under dygnet.

Platser som är attraktiva för ungdomar bör skapas centralt i stadsdelen.

Lekplatser ska vara säkra och välunderhållna.

 Överblickbarhet och belysning ska finnas längs viktiga gångstråk och vid byggnader. Flera vägval ska finnas.

 Tydliga rumsliga ansvarsförhållanden bör skapas med tydliga gränser mellan privat och offentligt.

 Gränser mot farliga zoner, dammar, kajer; stup, intensiv biltrafik, ska utformas tydligt så att riskerna blir uppenbara men inte utgör eller upplevs som hot.

 Bil- och mopedtrafik bör inte förekomma i parkerna.

 Stränder bör utformas långgrunda så att hägnader undviks.

 Material och konstruktioner ska vara lätta att underhålla från klotter och vandalisering. De ska inte bjuda in till stöld eller förstörelse.

 Geotekniska förhållanden ska utredas så att ras- och skredrisk minimeras.

 Skötselpersonal bör så ofta som möjligt vara närvarande och synliga i park- och naturmark.

 Klotter ska tas bort och vandalisering åtgärdas snarast möjligt, senast inom en arbetsvecka.

 Träd som utgör fara får inte förekomma.

Underlag: Säkra lekplatsen!

Trygghet – otrygghet

Det är viktigt att förstå att upplevelsen av trygghet och säkerhet är ytterst individuell och svår att generalisera. Den kan grunda sig dels på faktisk eller förmodad närvaro av missbrukare, våldsvarkare eller lösa hundar, dels på dålig skötsel och underhåll efter klotter och vandalisering. Klotter och graffiti ska enligt stadens policy tas bort inom en arbetsvecka. Inga ”lagliga ytor” får sättas upp. Att arbeta med trygghetsfrågor kräver dialog med allmänheten, socialtjänsten, polisen, skolan och ungdomsverksamheter.

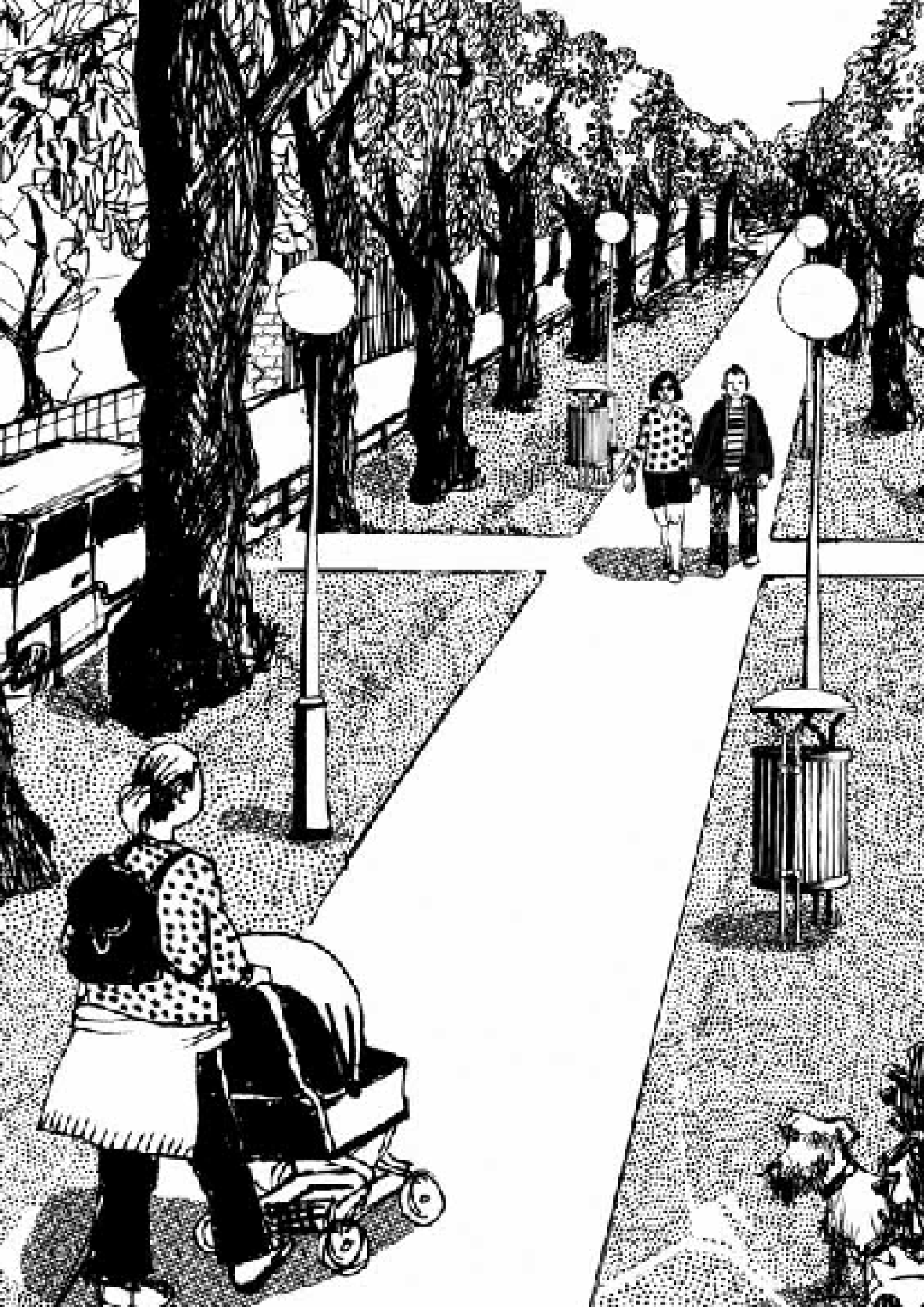

Säkerhet – osäkerhet

Säkerhet handlar om olycksrisker och trafikfaror m.m. Markens bärförmåga och stabilitet mot ras och skred är något som måste säkras, särskilt vid stränder. Vid stränder, kajer och stup finns risker för fallolyckor. Trädens hållbarhet mot väder, vind, regn och snö samt påkörningsrisken är också en säkerhetsfråga. Mötet mellan park- och naturmark och en trafikerad gata ska utformas tydligt så att olycksrisker minimeras och är lätt uppfattbara. Biltrafik inom park- och naturmark ska undvikas i möjligaste mån.

Karaktärer

– gestaltningen av framtidens platser

Karaktären beskriver utformning av en plats som helhet. Den används för att beskriva hur en miljö ser ut och hur den eventuellt är gestaltad. Karaktärerna har här indelats schematiskt i fyra storleksgrupper: natur- och friluftsområden, stadsdelsparker, kvartersparker och friytor i bebyggelse. I stadsplaneringen kan det vara aktuellt att bestämma huvudkaraktären på planerad park- och naturmark. I projekts programskede är det viktigt att slå fast om karaktären ska bibehållas och upprustas eller om den ska ändras, (dvs. förnyelse) eller nyskapas, (dvs. nyanläggning). Karaktären bör även användas som målbild för park- och naturvården. Troligen är 2000-talets nya parker hybrider, dvs. blandningar mellan olika traditionella grönområdeskaraktärer.

RÅD OCH RIKTLINJER

Varje park- och naturområde bör bli en egen plats, med egen identitet och sammansättning av värden, inom ramen för en av övergripande karaktär:

Karaktär och gestaltning ska ses som medel för att skapa en god sammansättning av värden utifrån platsens specifika förutsättningar:

Karaktären bör användas som målbild för program-skrivningar samt i parkplaner och skötselplaner.

Underlag: Stockholms byggnadsordning.

Gestaltningsgraden har betydelse

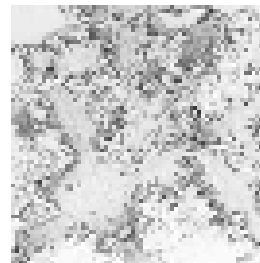
Karaktärerna har definierats utifrån en stad-land-skala eller naturkultur-skala. Anledningen är att ett grönområdes karaktär ofta härrör från det ursprungliga naturlandskapet och sedan på olika sätt omformats av människan, det urbana. Indelningen av karaktärer bygger följaktligen på graden av påverkan från gestaltning, anläggning och kultur. Det spänner från det nästan orörda naturområdet till det nästan helt hårdgjorda parktorget. Denna ”gestaltningegrad” avgör också ofta graden av skötsel på platsen. I övrigt har storleken på grönområdet stor betydelse för hur en karaktär uppfattas.

Tidskaraktären har betydelse

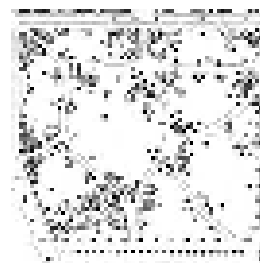
I alla parker finns ett eller flera tidslager, beroende på hur många gånger och hur omfattande miljön har byggts om. Karaktären som parken hade när den anlades första gången kan vara helt uttraderad

och ersatt av något annat. Tidskaraktären härrör ofta från kända tidsepoker som har eget stilnamn och en motsvarighet i konst- eller arkitekturhistorien. Den kan representera hur tidens idéer och kultur format ”naturen”.

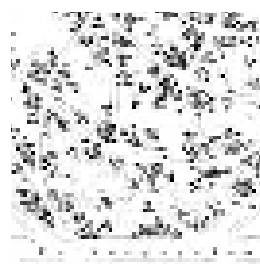
Här följer en mycket schematisk indelning:

1700-tal: Under 1700-talets slut kom den engelska landskapsparkens naturromantiska formspråk som tog utgångspunkt i ”naturen” och hagmarkslandskapet. Ex. Bellevue

1850–80-tal: Kring 1850 utvecklades den offentliga stadsparken med sina slingriga gångar, parkträd och exotiska växter. Kallas ibland tysk romantik. Ex. Berzelii park

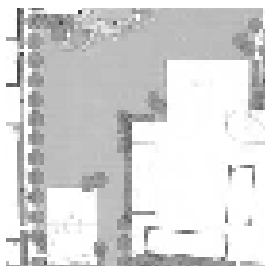
Sekelskiftet: Kring sekelskiftet gjorde nationalromantiska strömningar att inslaget av berghällar och inhemska träd och växter ökade. Ex. Kronobergsparken

1920-tal: Med trädgårdsstäderna kom också klassicismens geometriska formspråk in i trädgårdskonsten, inspirerat av den strama husarkitekturen. Ex. Ellen Keys park

1930–50-tal: Funktionalismen blev i Stockholm en speciell Stockholmsstil, enkel, landskapsanpassad med parklekar, bollplaner, scener m.m. Ex. Rålambshovsparken

1960–70-tal: Under Miljonprogrammet, senmodernismen, blev formspråket storskaligare och avskalad, med stora gräsfält och ensidigare växtmaterial. Ex. Skärholmsdalen

1980–90-tal: Stockholm förtätades och parker upprustades. Postmodernismens poetiska och formalistiska parker byggdes. Ex. Fatbursparken

2000-talet: Se mål, råd och riktlinjer.

Exempel på karaktärsbeskrivningar

Norrmälarstrand: (funktionalistisk) *strandpark* från 1940-talet
 Fatbursparken: (postmodern) *stadspark* från 1990-talet
 Drakenbergsparken: (senmodern) *landskapspark* från 1960-talet
 Ellen Keys park: (klassicistiskt) *parkkvarter* från 1920-talet

Karaktärsbegrepp som idrottspark, lekpark, kulturpark, strandpromenad, ekologisk park eller historisk park används ibland. Dessa begrepp kan vara användbara då man vill beskriva en funktionsinriktning på parken. Beskrivningarna tenderar dock ofta att bli enfunktionella, d.v.s. inskränka parken till ett enstaka värde. Vill man beskriva även värden, är det bättre att lägga till dem till karaktären: *kulturhistorisk strandpark* från 1920-talet för *ro*, *promenader* och *picknick*, *ekologisk naturpark* från 1960-talet för *lek* och *naturstudier*.

Natur- och friluftsområden > 50 ha

Natur- och friluftsområden innefattar stora skogsområden, park- och odlingslandskap större än 50 ha, oftast som del av en grön kil. Några är och flera planeras att bli naturreservat. Sbk och Gfk planerar gemensamt natur- och friluftsområden. Sdf sköter och vårdar dem, utom Norra- och Södra Djurgården. Internationella exempel att jämföra med Central park i New York (340 ha) och Bois de Bologne i Paris (872 ha).

RÅD OCH RIKTLINJER

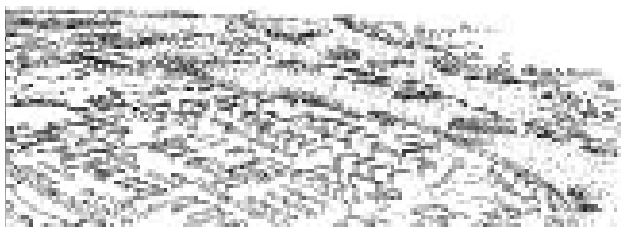
Natur- och friluftsområdets lokala och regionala värden skyddas, vårdas och utvecklas.

Stora skogsområden

I Stockholm finns tio stora skogsområden med en varierad skärgårdsskog från torra hållmarkstallskogar och ekbackar till fuktiga granskogar och lövsumpskogar. Inslag av våtmarker och mindre sjöar förekommer. Dessa är Flatenområdet (530 ha), Grimstaskogen (270 ha), Hammarbyskogen (100 ha), Hansta (280 ha), Kyrkhamn – Lövsta (130 ha), Majroskogen, Rågsveds friområde (150 ha), Sätterskogen (230 ha), Årstaskogen och holmarna (90 ha), Älvsjöskogen (110 ha), Judarskogen (95 ha), Fagersjöskogen (100 ha), Kyrksjöloten (50 ha).

Stora odlingslandskap

Järva friområde (260 ha) är ett för Stockholm typiskt gammalt odlingslandskap med fornlämnings- och gårdsmiljöer.

Stora parklandskap

Norra Djurgården (450 ha) och Södra Djurgården (380 ha) rymmer en unik blandning av park- och naturlandskap och ingår i Nationalstadsparken.

Stadsdelsparker 5–50 ha

Stadsdelsparker är större parker i staden, som ofta är mångfunktionella, d.v.s. innehåller många olika värden. De spänner från det relativt orörda naturparken till den hårt kultiverade stadsparken. Internationella exempel att jämföra med Parc de La Villette (55 ha) och Parc André Citroën (14 ha) i Paris

Naturområde och naturpark

Sluten till halvsluten skogsmiljö ofta på höjdrygg. Tall med lövinslag är vanligt. Stig, gångväg och motionsspår. Promenader, lek och naturupplevelser. (Ex. Svedmyraskogen, Storskogen i Ålsten)

Landskapspark, dalstråkspark och gärde

Öppen park, ofta i dalstråk med skogsklädda sidor. Landskaps-parken, modern eller historisk, liknar ett öppet hagmarkslandskap ibland med vattendrag centralt. I brynen finns lekplatser, bollplaner och uteserveringar. Bollspel, lek, promenader, ro, picknick och solbad. (Ex. Fredhällsparken, Spångadalen, Årstafältet)

RÅD OCH RIKTLINJER

Naturområden och naturparker bör vid förtätning och förnyelse få nya funktioner med bibehållen naturkaraktär och samband med de gröna kilarna. Vissa kan bli bergsparker, stadsparker eller parktorg.

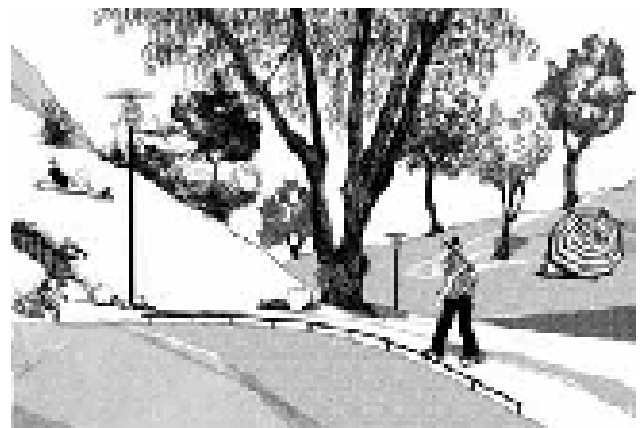
Landskapsparker bör utvecklas i dalstråken mellan stadsdelarna i ytterstaden, till ett intensivt brukat landskap med ängar och hagar, odlingar, rofyllda gräsfält, vattendrag och vattenytor och myllrande lek- och sportfält.

Bergsparker bör upprustas i innerstaden men kan även nyskapas av ytterstadens bergsryggar. De är urbana mötesplatser och rekreativmiljöer.

Stadsparker bör skapa gröna uterum för sportaktiviteter, evenemang, lek, avkoppling, solbad och naturupplevelser i den täta staden. Stockholm kommer att få nya stadsparker om ytterstaden förtätas.

Bergspark

Halvöppen kuperad park med stora lövträd i sluttande gräsytor. Terrasser förekommer. Berghällar bryter fram. Promenader, picknick, ro och pulka. (Ex. Kronobergsparken, Vanadislundan)

Stadspark och aktivitetspark

Helt kulturformad park, historisk eller modern, utan spår av naturlandskapets topografi eller vegetation. Öppna gräsytor och träd är stommen. Hårdgjorda gångvägar och platser. Formgiven för intensiv användning. Folkliv, uteserveringar, picknick, solbad, skateboard, sportaktiviteter, evenemang och blomprakt. (Ex. Fatbursparken, Vasaparken)

Kvartersparker 0,5–5 ha

Kvartersparkerna är mindre parker ofta insprängda i bebyggelsen och på grund av sin storlek ofta enfunktionella. De är både komplement till de större parkerna samt utgör viktiga närrecreationsplatser, från det vildare naturstråket till den ansade blomstertäppan.

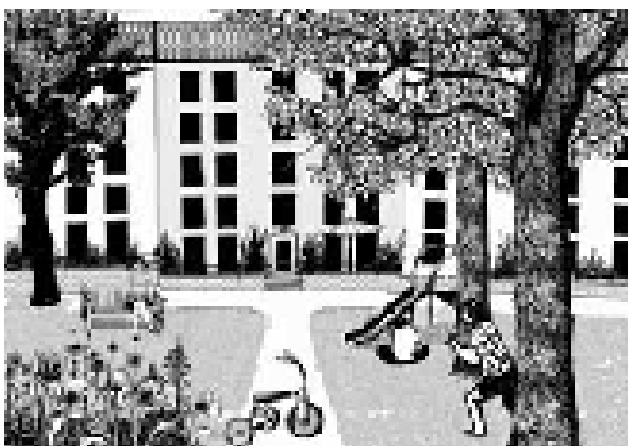
Naturkvarter och naturstråk

Skogsbeklädd höjdrygg, bergsslutning, natur- eller klippstrand som ofta utgör gröna stråk genom eller kring bebyggelsen. Promenader, ro och närnatur. Lek i skogen och små lekplatser. (Ex. Londonparken, Hägerstensstråket)

Parkkvarter och parkstråk

Halvöppen park eller stråk, en grön oas med gräsytor och sittplatser för avkoppling. Lekplatser förekommer i olika utsträckning, och dominerar ibland. Blomsterplanteringar förekommer. (Ex. Stureparken, Rosenlundsparken)

RÅD OCH RIKTLINJER

Kvartersparker och stråk är närplatser för avkoppling eller lek som är ett komplement till större parker.

Parkorg bör utvecklas i tät stadsmiljö som små gröna platser; levande och offentliga rum och mötes- och kulturplatser.

Prydnadsparker och blomstertäppor skapar blomprakt i staden och är små pärlor där trädgårdskonsten frodas.

Esplanader och parkgator bör vara gröna promenadstråk genom ny tät stadsbebyggelse, länkar mellan parker och andra grönområden.

Strandparker bör vårdas och varsamt upprustas samt nyskapas.

Kajparker bör skapas vid gamla hamnområden och kajer med nära vattenkontakt, terrasser, bryggor och grönska.

Parkorg och planterat torg

Små grågröna platser med gräsytor, blomsterplanteringar och enskilda träd. Ofta del i gatustrukturen som ett grönt torg. Folkliv och vila i solen på gräsmattan. Eventuellt med lekplats. Ofta med uteserveringar. (Ex. Nytorget, Bagarmossens torg)

Prydnadspark och blomstertäppa

Liten trädgård med mycket blomsterplanteringar. För avkoppling och blomprakt. Prydnadsdammar och skulpturer förekommer. (Ex. Glasbrukstäppan, Svandammsparken i Spånga)

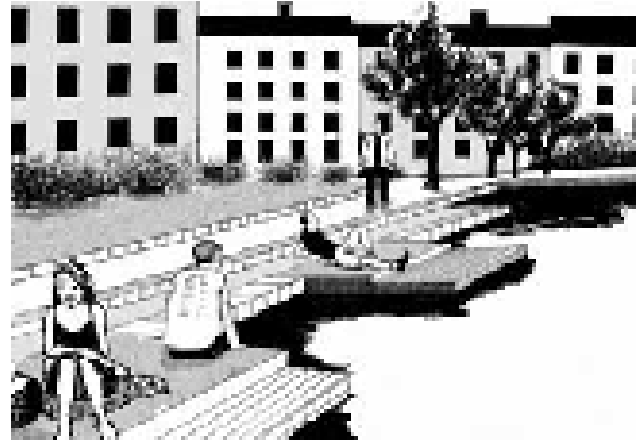

Esplanad och parkgata

Bred gata med grönt stråk med trädrader i mitten mellan körbanorna. Promenader, uteserveringar och vila på bänk. Blomsterplanteringar förekommer. Grön gata utan trafik kallas parkgata. (Ex. Karlavägen, Södermalmsallén)

Kajpark

Hårdgjort terrasserat strandstråk med omväxlande hårda sten- och trätytor och gröna vistelseytor. Bryggor ut i vattnet förekommer. Promenader och vila vid vattnet. (Ex. Sickla udde, Liljeholmsstranden)

Strandpark

Långsmalt strandstråk längs en öppen vattenyta. Naturlik halvöppen park med lövträd som björk och pil och böljande klippta gräsytor. Längsgående gångstråk. Sittplatser med utsikt över vattnet. Promenader, ro, bad och fiske. (Ex. Norrmälarstrand, Skogsfruns strandpark)

Friytor < 0,5 ha i bebyggelse

Friytor mindre än 0,5 ha i bebyggelse har karaktäriserats utifrån byggnadsordningens stadsbyggnadskaraktärer, vilka finns redovisade i översiktsplanen. Friytorna ses som del i bebyggelsen och kan sammanslås mycket schematiskt i fyra grupper; mycket gles, gles, tät och mycket tät bebyggelse.

RÅD OCH RIKTLINJER

Nya och förtätade stadsmiljöer ska följa byggnadsordningens och parkprogrammets mål, råd och riktlinjer.

Villastaden och trädgårdsstaden bör vid förtätning få nya kvartersparker.

Smalhusstaden bör vid förtätning få nya kvartersparker, parktorg och torg. Byggnadernas park- och naturkontakt bör behållas.

Storskaliga lamellhusstäder och nya stadsenkaver bör vid förtätning få ett finmaskigt gångstråksnät samt nya kvartersparker och förnyade intilliggande landskapsparker och naturparker.

Stenstaden bör få öppnare ljusare och grönare gårdar och förgårdar.

Mycket gles bebyggelse

Denna bebyggelse har mer än 75% friytor, mest som privata trädgårdar. Sprickdalslandskapet har satt prägel på gatusträckningar, trädgårdar och små park- och naturplättar.

Äldre villastad – Villastad

(1910–20) Gaturum kantas av klippta häckar av t.ex. hagtorn, liguster, lind, gran, oxel och sibirisk ärtbuske. Plana eller terrasserade delar av trädgårdar har fruktträd och bärbuskar med inslag av poppel, ek och ask. Perennrabatt vid husets huvudentré. Naturmarken domineras av tall, rönn, björk och lönn. Ex. Solhem

Trädgårdsstad (1910–45) Branta höjdslutningar och skogsbryn, med gran i norrlägen och ek i sydlägen finns som naturparker och stråk. Stora parklika trädgårdar med gräsmattor, perenner, rosenrabatter

och på husen spaljerade fruktträd. Staket och husfasader mot gaturummen. Vegetationen domineras av tall och ädellövträd, kompletterat med trädgårdsväxter, som fruktträd, bärbuskar, syren, hagtorn, buskrosor, fläder, schersmin och måbär. Förgårdar förekommer med gräsmattor och små träd. Ex. Äppelviken

Gles bebyggelse

Denna bebyggelse har 50–75% friytor på offentliga gårdar och friytor. Sprickdalslandskapet har satt prägel på husens placering, gatusträckningar, naturmark på gårdar och park- och naturstråk. Trädvegetationen dominerar över husen.

ABC-stad – Tunnelbanestad (1950)

Stora gårdar präglas av gräsytor och naturmark som ansluter till husen med berghällar och träd, främst tall och ädellöv, kompletterat med blommande småträd och buskar

som rönn, syren, schersmin och parkrosor. Ex. Blackeberg

Smalhus-, lamellhus-, punkthus- och grannskapsområden (1930–50)

Gaturum och förgårdar har stort inslag av naturmark som ansluter till husen, Naturen präglas av berghällar och träd, främst tall och ek,

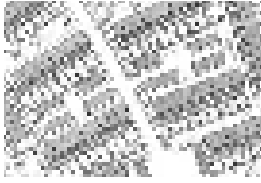
kompletterat med schersmin, måbär, spirea, buskrosor, hagtorn, snöbär och olvon. Ex. Hammarbyhöjden

Stenstadens krans (1930–40)

Gaturummen är ofta alléplanterade med kastanj eller oxel i gräsytor som möter husfasader eller naturmark. Marken mellan husen präglas av naturmark med berghällar och träd, främst tall och ek. Husentréerna omges av gräsytor och

enstaka buskar av måbär och oxbär. Ex. Fredhäll

Villastad – Miljonprogrammets småhusområden (1960–70)

Fragment av ursprunglig naturmark samt enstaka stora lövträd förekommer. De små privata trädgårdarna, som ofta avgränsas av plank och spaljéer, är planterade med blommande småträd, vintergröna växter, blommande buskar, klätterväxter och perenner. Gräs- och ensartat buskplanterade slätter ansluter hus till park- och gatumark. Ex. Kälvesta

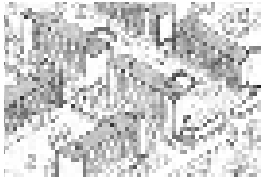
Institutionsområden – universitets- och sjukhusområden (1880–1950)

Terränganpassade park- och naturmiljöer med stora gräsytor och ädellövträdbestånd mellan friliggande hus. Vägar är inpassade i park- och naturmiljön. Ex.

Kräftriket

Tät bebyggelse

Denna bebyggelse har 25–50% friytor på parkstråk och halv-offentliga gårdar. I områden byggda efter 1960 är terrängen i princip helt omformad med omfattande markschaktningar p.g.a. industriellt byggande. Områden byggda före 1960 är mer anpassade till terrängen.

Tunnelbanestad – Storskaliga lamellhusområden (1960–70)

Alléplanteringar längs matargator. Smala trädplanterade parkstråk med raka gångvägar och buskvegetation vid fasaden löper genom hela området. Där dessa korsas, skapas små trädplanterade parktorg. Träden är främst lönn, lind, kastanj, pil, poppel, körsbär och björk. Gårdarna är små och ibland underbyggda. Antingen gräsytor eller hårdgjorda lektytor med ensartade buskplanteringar eller busklådor. Ex. Skärholmen

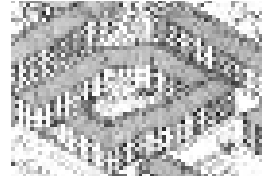
Ny stadsenklav (1980–90)

Gaturum och förgårdar är trädplanterade i grusytor. Gårdarna är slutna och halvstora med anlagd grönska av gräsmattor, buskar och små parkträd av stor sortvariation. Ex. Skarpnäck

Äldre förstad (1880–1920)

Gaturummet har varierat inslag av grönska från vissa gårdar. Stora grönskande gårdar, slutna och halvöppna, med gräsmattor, rabatter, stora parkträd som lind, lönn, alm, pil och poppel. Ex. Midsommarkransen

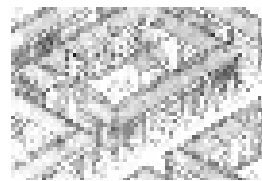
Stenstad – Storgårdskvarter

(1910–20) Gatorna är trädplanterade med pyramidek och pelarpoppel på gröna förgårdar längs gatan eller på små rondellplatser. Ibland förekommer även förgårdar

med hagtorn och syren. Gårdarna är gröna, stora, slutna och halvslutna med hårdgjorda gångtytor längs fasaderna, med alm- och lönnträd, häckinfattade gräsytor och grusgångar i mitten. Ex. Röda bergen

Mycket tät bebyggelse

Denna bebyggelse har mindre än 25% friytor på privata gårdar. Fickparker och slutna gårdar är inordnade i kvarters- och gatustrukturen med begränsat inslag av det ursprungliga naturlandskapet.

Stenstad – Rutnätskvarter

(1880–1910) Gaturummet har enstaka träd. Gårdarna är små och slutna, ofta underbyggda och asfalterade, ibland med enstaka träd, buskar och små gräsytor. Ex. Norrmalm

Gamla stan (1200–1800)

Medeltida gatunät. Slutna, trånga gaturum med småtorg, ibland med enstaka träd. Enstaka små, slutna, hårdgjorda gårdar, ibland med ett enstaka träd.

Verksamhetsområden (1900–2000)

Stora grus- och asfaltytor. Den mesta vegetationen är glest och spontant uppkommen sälg, björk, asp med inslag av poppel- och lönnträd. Enstaka små anlagda parktytor vid kontorsentréer med gräsmattor, prydnadsbuskar och några parkträd. Ex. Ulvsunda

Innehåll

– park- och naturmarkens byggstenar

Med innehåll menas de objekt och element som park- och naturmarken byggs upp av: träd, gräs, soffor m.m. I detta kapitel knyts innehållet till målen för värden och karaktärer. Här finns råd och riktlinjer för programskedets programförslag, systemhandlingar samt till viss del för projekterings- och entreprenadskedet. Här finns också råd och riktlinjer för skötseln, då visst innehåll är mycket beroende av rätt skötsel för att upprätthållas och utvecklas. Det har inte varit möjligt att sätta prisindex för upphandling av anläggning eller skötsel för olika innehåll.

RÅD OCH RIKTLINJER

Park- och naturmarkens innehåll ska samordnas med platsens karaktär och värden.

 Platsens vegetation och natur är en del av platsens ekologi, själ och historia och bör om möjligt tas till vara.

 Val av träd, buskar, gräs och andra växter ska alltid anpassas till platsens klimat- och markförutsättningar. Allergiframkallande växter undviks.

 Vegetationen bör ha kontakt med den ursprungliga marknivån. Överbyggnader bör undvikas.

Underlag: Teknisk handbok, Anläggnings-AMA, Underlag för upphandling av parkskötsel

Träd och trädplan

Träd utgör parkernas ramverk och viktigaste rumsskapande element, både som väggar och tak. De kan ge skugga och lä. De renar och syresätter stadsluften och har ofta stor del i stadsbilden. Vyer kan avskärmas eller accentueras. Trädplan för Stockholm – policy del 1 (1990) och 2 (1995) ger riktlinjer för trädvård och förnyelse.

RÅD OCH RIKTLINJER

Träd på park- och naturmark ska planteras på lång sikt och skapa karaktär och värden.

Träd får inte utgöra fara för människor eller trafik. Risk för påkörningsskador ska minimeras.

 En trädplan bör tas fram för varje stadsdelområde av Gfk.

 Val av träd ska ske utifrån platsens markförhållanden och lokalklimat.

 Ett varierat olikåldrigt trädbestånd med olika arter och ålder eftersträvas för god hållbarhet och livskraft.

 Träd som planteras i grupp eller snabbväxande träd kan sättas tätt för snabb effekt för att gallras senare. Träd bör utveckla hel och låg krona.

 Formklippta träd används främst i speciella kulturmiljöer p.g.a. kostnadskrävande skötsel.

 Trädkrona, stam och rotsystem ska skyddas under byggarbeten.

 Nya ledningar och kablar får ej förläggas i trädets rot- eller kronzoner.

 Träd planteras lämpligast november, april – maj och flyttas november – december.

 Döda träd ska ersättas med nya om de behövs för att upprätthålla parkens karaktär och värden. Döda träd av ekologiskt värde kan sparas, om de överensstämmer med platsens övriga värden. Säkerheten ska prioriteras.

 Träd planterade i hårdgjorda ytor bör stå i öppen genomsläpplig jord.

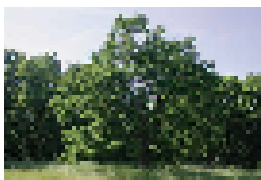
 Formklippta träd ska beskåras årligen, jämnt och förebyggande.

 Grenar och stammar bör flisas och eldas i fjärrvärmeverk, med askåterföring till naturmark. Viss död ved bör lämnas för den biologiska mångfalden.

Underlag: Trädplan för Stockholm, Stadsdelarnas trädplaner

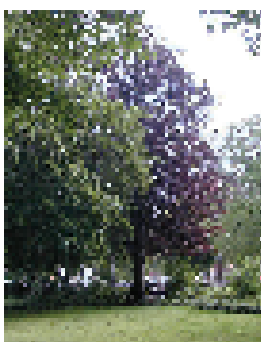
Trädkaraktärer

Nedan uppräknas de trädsorter som traditionellt tillhört Stockholmsregionens parkkaraktärer och natur. Det är ett karaktäristiskt urval som är aktuellt främst vid underhåll (trädersättning) och upprustningar. De regionala träden är väl beprövade i hårdighet och formutveckling och utgör ofta stommen i Stockholms parker.

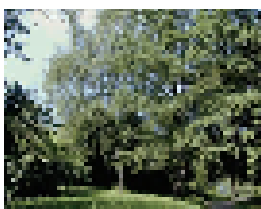
Regionala träd är träd som härrör från Stockholms naturlandskap som *Acer platanoides*, *Alnus glutinosa*, *Betula pendula*, *B. pubescens*, *Crataegus*, *Fraxinus excelsior*, *Juniperus communis*, *Malus*,

Populus tremula, *Picea abies*, *Pinus sylvestris*, *Prunus avium*, *Quercus robur*, *Salix caprea*, *Salix fragilis*, *Sorbus aucuparia*, *Tilia cordata*, *Prunus padus*, *Salix pentandra*, *Ulmus glabra*

Under 1850–80-talet användes träd som *Acer negundo*, *A. platanoides* "Breitenbachii", "Schwedlerie", *A. pseudoplatanus*, *A. f. Purpureum* "Leopoldii", *A. saccharinum*, *Aesculus hippocastanum* "Laziniata", *Betula papyrifera*, *B. pendula* "Crispa", *B. pendula* "Dalecarlica", *Crataegus orientalis*, *B. laevigata*, *B. x media*, *Crataemespilus*

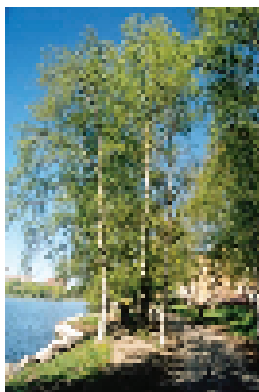
grandiflora, *Fagus silvatica*, *Fraxinus excelsior* "Diversifolia", *F. pennsylvatica* "Acubifolia", *Populus larurifolia*, *P. nigra* "Plantierensis", *Quercus petraea*, *Q. robur* "Pectinata", *Salix alba* "Sericerea", *Sorbus aria*, *Tilia platyphyllos*, *T. tomentosa*, *T. x europaea* "Pallida", "Zwarte Linde", "Euchlora", *Ulmus glabra* "Camperdownii", "Exoniensis", "Horizontalis", "Louise van Houttei", *U. laevis*, *U. x hollandica*

Kring sekelskiftet användes mycket regionala träd. Inslag av träd vanliga under 1850–80-talet förekom också.

Under 1910–1920-talet (klassicismen) användes träd som *Tilia*, *Aesculus hippocastanum*, *Ulmus* "Horizontalis", *Populus erecta*, *Quercus f. fastigiata*, *Crataegus orientalis*, *C. laevigata*, *C. x media*

Under 1930–50-talet (funktionalismen) användes regionala träd samt *Crataegus*, *Laburnum*, *Larix*, *Malus*, *Populus*, *Picea pungens*, *Pinus cembra*, *Pinus mugo* "montana", *Pinus nigra*, *Pinus strobus*, *Prunus*, *Ulmus minor* "Hoersholmiensis", *Ulmus glabra* "Camperdownii", "Horizontalis", "Exoniensis"

Under 1960–70-talet (senmodernismen) användes träd som *Acer*, *Aesculus carnea* "Briotii", *Aesculus hippocastanum*, *Fraxinus*, *Malus* "John Downii", *Populus arter*, *Prunus* "Kanzan",

Prunus padus, *Quercus*, *Sorbus aucuparia*, *Sorbus decora*, *Tilia*, *Ulmus*

Under 1980–90-talet användes en stor blandning av trädsorter.

Upphandling av träd och buskar

Dessa riktlinjer gäller för upphandling av träd och buskar.

- Rätt proveniens gäller främst *Betula*, *Quercus*, *Fraxinus* och *Acer*, som bör vara odlade i Mälarsregionen.
- För varje art/sort ska anges var växtmaterialet har odlats under de tre senaste åren. Beställaren kan medge undantag om speciella omständigheter finns.
- Beställaren ska beredas möjlighet att på växtplatsen på plantskolan få undersöka och bilda sig en uppfattning om växtbetingelserna och övriga omständigheter kring det beställda materialet.
- I första hand ska E-plantor eller likvärdigt växtmaterial användas.
- Leveranskontroll med protokoll ska alltid utföras.
- Vid vårplantering och leverans söderifrån ska leveransen anpassas så att inte växtmaterialet har vegeterat för mycket.
- Vid höstplantering ska växtmaterialet vara väl avmognat vid leveransen.

Motiv för trädfällning

Allmänheten har ibland synpunkter på vilka träd som bör tas bort. Det är angeläget att staden tillämpar ett någorlunda enhetligt synsätt när det gäller skälen till att ta ner träd. Nedanstående regler är utdrag från Trädplan för Stockholm. Reglerna gäller park- och naturmark nära bebyggelse.

- Samråd och dialog mellan staden och allmänheten om allmänna och enskilda värden ska prägla varje trädsituation.

- Träd som är döda, döende eller allvarligt skadade tas bort. Döda träd av ekologiskt värde sparas om de överensstämmer med parkens övriga värden. Säkerheten ska prioriteras.
- Träd som utgör sanitär olägenhet för boende tas bort under förutsättning att miljöförvaltningen ger Gfk ett föreläggande. I uppenbart tveklösa fall kan träd tas bort utan föreläggande från miljöförvaltningen. Sanitär olägenhet betyder i de flesta fall för lite solljus.
- Träd som bedöms utgöra fara för liv och egendom beskärns eller tas bort.
- Träd som inte har någon utvecklingsmöjlighet på grund av konkurrens från andra träd, svaghet, dålig tillväxt etc. kan tas bort.
- På flerstammiga träd med gemensam rot är det olämpligt att ta bort enstaka stam, eftersom det leder till röta som drabbar den kvarvarande delen av trädet. I sådana fall kan det vara bättre att ta bort hela trädet.
- I undantagsfall kan det finnas estetiska motiv till att beskära eller ta bort träd
- Jordabalkens bestämmelser i 3 kap. 2 § innebär att fastighetsägare (tomträtt eller eget ägande av tomt spelar ingen roll) har rätt att få grenar eller rötter borttagna, om de växer in över tomten och orsakar olägenhet. I vissa fall då trädet står nära tomtragränsen innebär detta att trädet måste beskärns eller tas bort. Ibland måste frågan utredas av stadens jurister. Det gäller framför allt när det aktuella trädet är en del av en allé eller på annat sätt är mycket värdefullt och det skulle få svåra konsekvenser för stadsmiljön om trädet togs bort.

Trädvård

Generellt när det gäller trädvården ansvarar Sdf för mindre ingrepp och Gfk för större.

Ansvarsfördelningen är följande.

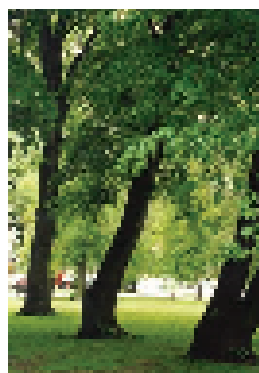
- Sdf ansvarar för och beslutar om att beskära och ta ner sjuka eller skadade träd, då risk finns för person- eller egendomsskada. I särskilt känsliga fall (t.ex. ingrepp i Karlavägens allé) ska samråd ske med Gfk.
- Sdf ansvarar för och beslutar om mindre beskärningar av friska träd.
- Gfk beslutar om större beskärningar och nedtagning av friska träd.

Träden har följande vårdkrav:

- Träd beskärns individuellt. Rutinmässig beskärning sker endast vid uppbyggnadsbeskärning.
- Information till allmänheten ska anslås på platsen i god tid före större ingrepp.
- Fristående formklippta träd klipps så att kronan behålls solitär.
- Träd vid trafikytorna ska vara uppstammade över trafikens höjd. De får inte skymma sikten eller på annat sätt störa trafiken.
- Är ett träd försett med stamskydd eller uppbindning, är det viktigt att dessa hålls intakta. Uppbindningen tas bort så snart trädet rotat sig ordentligt, dock senast efter tre år.
- Unga träd som skadats ska ersättas.
- Träden får inte lida brist på vare sig vatten eller näring. Särskild hänsyn tas till träd som är yngre än 15 år. Näringstillförseln ska vara grundad på en jordanalys.
- Träden ska fnasas (stammen rensas från vattenskott) före midsommar. Skötselintensiv parkmark prioriteras.
- Yngre träd (d.v.s. sådana som stått planterade på platsen i mindre än tio år) uppbyggnadsbeskärns med hänsyn till deras framtida form och funktion.
- Döda eller knäckta grenar och barkskador får i princip inte förekomma, om de riskerar att skada människor eller sprida växtsjukdomar.
- En dokumentation med foto och orsaken till avverkningen bör tas fram.

Trädplaner

Det är Gfks ansvar att ta fram trädplaner för stadsdelsområde eller park. Trädplanen ger riktlinjer och förslag till förnyelse och förändring av träd och trädbestand på gatumark och parkmark. Den ska betona successiv förnyelse, för varierade och olikåldriga trädbestand som har god livskraft och motstånd mot sjukdomar. Trädplanen bör gälla på minst 20 års sikt och vara samordnad med trafik- och gatumiljöplanerna.

En trädplan ska redovisa

- särskilt skyddsvärda träd och alléer (vissa finns karterade i grönkartan)
- förslag på nya träd
- träd som är dåliga och behöver ersättas med nya
- träd som bör ersättas inom fem år
- träd som står olämpligt, t.ex. för tätt, och som behöver tas bort eller flyttas

Antalet träd av respektive typ ska redovisas för att möjliggöra ekonomiska kalkyler. Trädsorter bör redovisas för skyddsvärda träd och träd i kulturmiljöer. Redovisningens omfattning och detaljeringsgrad är av flera skäl olika i ytter- och innerstad. I ytterstaden kan mer översiktliga bedömningar göras som redovisas på en översiktsskarta. Innerstadens trädplaner är mer detaljerade och redovisar samtliga träd på detaljkartor.

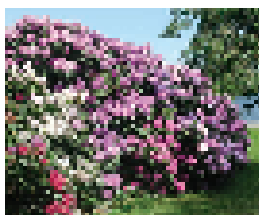
Buskar

Buskplanteringar innefattar rosenrabatter, häckar, prydnadsbuskage, klättrväxter, bruksbuskage, buskfält och naturlig plantering. Buskar skapar lä och små parkrum för avskildhet och ro. De uppskattas också mycket av småfåglar och småvilt.

RÅD OCH RIKTLINJER

- **Val och placering av buskar** avgörs av parkens karaktär och värden. De placeras primärt för att ge lä och ge rum för avskildhet och ro.
- **Buskar får inte hindra framkomlighet, trafiksäkerhet och trivsel** i anslutning till gator, gång- eller cykelvägar, lektytor, trappor, parkbänkar, belysningsstolpar, skyltar m.m.
- **Planteringsavstånd** bör vara så att ett helt buskage skapas inom ett till två år. Avstånd till gång- eller cykelväg bör vara minst två meter.
- **Blommande buskar** placeras så att de blir ett vackert blickfång i parken.
- **Buskar ska vårdas efter sin egenart**, sort och blomning. Samt så att trafiksäkerhet och framkomlighet upprätthålls.
- **Prydnadsbuskage, rosenbuskar och häckar** får inte ha vatten- och näringsbrist. De får inte ha ogräs och löv i planteringen.
- **Bruksbuskage, buskfält och naturlig plantering** får ha löv och inslag av örtvegetation, dock inte ogräs som skräppa, tistel, kvickrot eller trädsly.

Busktyper

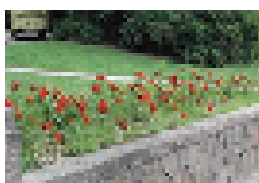

Prydnadsbuskage kan ha en mycket skiftande växtsammansättning, men deras främsta uppgift är att vara ett vackert blickfång i parken.

Ett prydnadsbuskage kan bestå av rhododendron, azaleor, speciella blommande buskar, kläng- och

klättrväxter, barrväxter eller andra vintergröna växter. Samtliga prydnadsbuskage kräver näringsrik jord. Rhododendron och barrväxter kräver sur, kalkfri och mullrik planteringsjord.

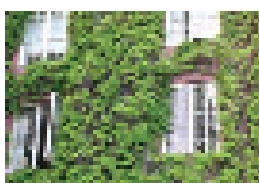
Skötsel: Prydnadsbuskaget sköts på individnivå, grundad på växtsort. Ej ogräs och löv i rabatten.

Rosenrabatter innefattar alla planteringar med förädlade rosor som polyantha-, floribunda- eller storblommiga rosor. Parkrosor och buskrosor räknas till bruksbuskar. Rosenrabatter ger både blomster-

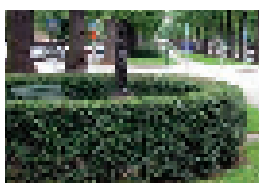
prakt och doftupplevelser. De kräver näringsrik och väl-dränerad planteringsjord. Rosor ska stå i torra varma lägen och i minst 0,5 m djup jord.

Skötsel: Inga viltskott får förekomma. På hösten täcks rosorna och jorden förbättras. Varje vår skärs buskarna ner, när det inte längre finns någon risk för frostsador på nya skott. Rosjord ska bytas vid omplantering eller vid s.k. jordtrötthet.

Klättrväxter är växter med slingrande växtsätt utan stöd, som t.ex. vildvin eller murgröna, eller med stöd, som t.ex. kaprifol och klematis. De används vid pergolor och plank samt även som marktäckare. Klättrväxter på fasad kan göra en tät stenstad lummigare och är också ett sätt att förebygga klotter.

Skötsel: Föryngringsbeskärs vid behov.

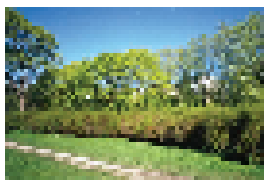

Klippta häckar används speciellt i kulturmiljöer och är en stark gestaltungsform. Lämpliga sorter för låga häckar är liguster, måbär, oxbär, hagtorn. För höga häckar passar avenbok, bok, ek, syren och lind. Gran, thuja och idegran är skötselkrävande.

Skötsel: Klippta häckar ska vara enhetliga i längd och bredd, med lutande sidor (10:1–20:1). Klippning sker normalt två gånger per år, sommar och vinter.

Bruksbuskage är buskage som ofta utgör stommen av buskar i en park. Det är t.ex. schersmin, syren, måbär, try, fläder, hägg, snöbär, bärbuskar, parkrosor och buskrosor.

Buskfält och bryn återfinns främst i naturparker och landskapsparker. Det är buskage helst bestående av flera olika sorters buskar och buskträd med inslag av marktäckande örter. De utgör ofta skydd och en näringskälla för småfåglar och småvilt.

Skötsel: Tåta bryn eftersträvas.

Naturlik plantering är både planteringar med ytor som är etablerade och naturlika buskage. Naturlika planteringar bör vara flerskiktade och artrika.

Skötsel: Tåta buskbestånd byggs upp genom gallring och röjning. Pionjärväxter som exempelvis al, björk, poppel eller sälg gallras ur när de börjar konkurrera om livsutrymmet med sekundärarterna.

Blommor och blomsterprogram

Annueler, perenner och lökar är och har alltid varit ett av de mest uppskattade inslagen i parkerna. De är ett starkt utmärkt medel för att skapa karaktär och värden, men de kräver stor växtkunskap och konstnärlighet. I blom- och växtgestaltning har det alltid funnits en naturlig koppling till trädgårdskonsten.

RÅD OCH RIKTLINJER

Blomplanteringar ska samordnas med platsens karaktär och värden.

Blomplanteringar ska gestaltas på ett konstnärligt och fantasifullt sätt. De placeras i grupper (blomstergårdar) eller så att de utgör blickfång i parken.

Blomplanteringar bör ha rik blomning under minst två årstider. Vår och sommar prioriteras. I övrigt ska blommor väljas som har ett tätt karaktärsrikt bladverk under övrig tid.

Blommor som stimulerar olika sinnen bör användas, t.ex. lukt och känsel med tanke på synskadade.

Blomplanteringar som gynnar fjärilar och skalbaggar bör användas.

Livskraftiga blom- och löksorter som kräver lite skötsel används i första hand. Blommor under träd ska vara särskilt skugg- och torktåliga.

Perenner, blomsteråkrar och lökängar bör öka i parkerna.

Giftiga växter får inte användas nära barns lekplatser. Björmloka och sprängört ska utrotas i bebyggelsenära områden.

Varje stadsdelsförvaltning bör vart 1-3 år upprätta ett blomsterprogram för gestaltning, plantering och skötsel av annueler, lökar, blomsteråkrar, blomurnor och lådor samt perennskötsel. Fackutbildade personer ska anlitas.

Skötselintensiv parkmark, välbefolkade platser och gångstråk bör prioriteras för blomrabatter:

Ogräs får inte förekomma i blomrabatter och urnor, absolut inte under etableringstiden. All planteringsjord ska vara ogräsfri.

Blomplanteringar ska skötas så att de ger ett vackert, frodigt och blomrikt intryck.

Urnor och lådor används främst i torg- och gatumiljö.

Blomsterkaraktärer och historia

Stockholm har en unik blomsterhistoria. Under 1600- och 1700-talen utgjordes blommor och växter i lustparker, malmgårdar och trädgårdar till stor del av nyttoväxter som kål, tobak, grönsaker och kryddväxter. Under mitten och senare delen av 1800-talet dominerade den tyska romantiken med färgsprakande och exotiska blommor, annueller och perenner i blandade rundade rabatter. Tapetrabatten introducerades där man ”målade” med utplanteväxter som kunde bytas ut flera gånger under året. Även exoter som citrusräd, kaktusar och palmer planterades. Under sekelskiftets nationalromantik dominerade naturinslagen, ängs-, strand- och bergsväxter. Rabatterna var få. Under 1920-talets klassicism användes främst perenner med formstarkt bladverk och lågmäld blomning i geometriska rabatter.

Mellan 1930–70, under modernismen, introducerade Holger Blom ett nytt blomsterprogram. Parkernas blommor samlades i blomstergårdar i parker och vid torg. Rabatterna utformades enhetligt, med perenner och rosor i samlade färgfält. Landskapsperenner förekom vid parkstränder och vattendrag. Urnor med färgstarka annueller sattes ut i enhetliga färggrupper i torg- och gaturum. Även ett stort lökflor tillkom i innerstadens parkgräsytor. Blomsterinslaget minskade under 1970-talet. Under 1980- och 90-talet hade blomsterrabatterna skiftande innehåll. Andelen perenner och ängar har ökat sedan dess, vilket beror på deras goda ekonomi och hållbarhet. S.k. fjärilsrestauranger har berikat den perenna blomsterprakt. Perenner främjar det allmänna intresset för trädgårdskonst.

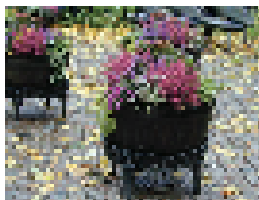
Giftiga växter

Flera av de vanliga parkväxterna är farliga att äta (t.ex. sprängört, stormhatt, bär från try, olvon, idegran, snöbär, lagerhägg, paradisbuske) eller röra vid (t.ex. björnloka, jätteloka, berberis, murgröna). Vissa växter är så farliga att de ska utrotas i bebyggelsenära områden. Det gäller t.ex. björnloka och sprängört. Giftiga växter ska inte användas där barn leker eller kan väntas leka.

Urnor, lådor, rabatter och åkrar

Generellt ska urnor, lådor, rabatter och blomsteråkrar var täta och fyllda blomplanteringar. Bladverk bör gärna välla över planteringskanter. Kompositionen ska samverka med parkens karaktär och värden och ge anläggningen extra kvaliteter.

Urnor och lådor är planteringskärl med blommande växter. Planteringskärl kan vinterdekorerats med vintergröna växter eller tallkvistar. *Skötsel:* I urnor och lådor ska ingen bar jord synas i uppväxt plantering.

Annueller är ettåriga växter som planteras ut årligen i både urnor, lådor och rabatter. Vanliga Stockholmsannueller är penséer, tagetes, salvia, rudbeckia och dahlia. *Skötsel:* Nedvissnade annueller tas bort och bör ersättas tills hela planteringen tas bort.

kan förekomma.

Skötsel: Perennplanter delas och planteras om vid behov. Nedvissnade perenner fräses och finfördelas med t.ex. gräsröjare vid vartid. Klippet lämnas kvar för att gödsla rabatten.

snödroppe och pärlhyacint.

Skötsel: Lökar sätts i princip senast under oktober månad.

Synliga nedvissnade lökblast klipps ned eller tas bort.

den så eftertraktade blomprakt.

Skötsel: Åker och äng slås ner när blommorna vissnat och fröat av sig.

Blomsteråker är åker som sås med blomsterfrön som vallmo eller lin. Detta görs företrädesvis vid otillgängliga ytor som t.ex. trafikrondeller. Blomsteråkrar och lökängar är effektiva och billiga sätt att skapa

Stadsdelsområdets blomsterprogram

Sdf bör vart 1–3 år ta fram ett blomsterprogram som beskriver hur blommor ska planteras ut och skötas i parker och torg. Blomsterprogrammet bör behandla annuellrabatter, lökplanteringar, blomsterårkrar, urnor och lådor med eventuell vinterdekoration samt perennskötsel. En annuellrabatt kan ha ett program för varje årstid. Vår och sommar prioriteras. I blomsterprogrammet anges minimistorlekar för olika blom- och växtslag samt lämpliga krukstorlekar. En planteringsplan bör finnas för varje plats.

Alla blommor och blomsterlökar ska vara av god kvalitet, och växter ska vara väl utvecklade, friska och vid god kondition när de planteras ut. Blommor ska ha många knoppar och minst några blommor utslagna vid planteringstillfället, så att de redan från början utgör en prydnad. Blommor, särskilt perenner, sätts så att konkurrensförhållandena är jämna mellan planter. Lökar sätts senast under oktober månad. Vid plantering förbereds växtbädden noga, jorden ska vara lucker och fri från ogräs. Ogräsfri och näringsrik planteringsjord används.

Gräsytor

Med gräsytor avses allt från prydnadsgräsmattor, bruksgräsmattor, gräsfält, ängsytor, högväxande gräs och konstgräs. De definierar parkrummets gröna golv. En välvårdad gräsyta kan användas till mycket. Den är bra för att både gå, springa, sitta och ligga på, vilket t.ex. inte gäller för grus- eller asfaltytor. Dess slitagetålighet är dock begränsad och den slitstarka gräsmattan är beroende av en god skötsel. Konstgräs används i undantagsfall.

RÅD OCH RIKTLINJER

 Typ av gräsyta, (prydnadsgräsmatta, bruksgräsmatta, gräsfält, ängsyta, högväxande gräs och konstgräs) avgörs av parkens karaktär och värden samt ytans bruk och slitage.

 Gräsmattor ska om möjligt utformas och vidmakthållas så att gräsklippning underlättas.

 Alla gräsytor, utom ängar, behöver vara väl-dränerade och gärna på fast mark.

 Gräsfröblandning och växtbädd väljs efter markens beskaffenhet, gräsytyp och väntat slitage.

 Konstgräs används i undantagsfall vid behov av mycket hög slitagetålighet och då park- och naturmarkens karaktär och övriga värden tillåter detta.

 Gräsytor är gröna golv i parkerna och sköts utifrån gräsytyp.

 Prydnadsgräsmattor får inte lida brist på vatten och näring. De luftas, dressas (sandas) och kompletteringssås vid behov.

 Bruksgräsmattor kompletteringssås vid behov.

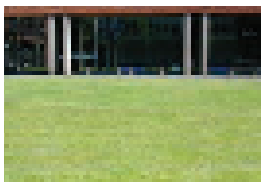
 Ängsytor bör göras tillgängliga med uppklippta gångar, helst längs brynen

 Gräsklipp och löv bör direktåterföras. I annat fall bör det komposteras eller omvandlas till biogas.

 Ängsgräs och ogräs bör komposteras lokalt, alternativt säljas till stadsjordbruk, ridstallar eller biogasverk.

 Inga föroreningar får förekomma på marken eller i jorden.

Gräsytetyper

Prydnadsgräsmatta återfinns vid offentliga byggnader, konstverk, större blomsteranläggningar, pryd-
nadsparker och parktorg. Den ska
ge ett prydligt och välvårdat intryck.
Prydnadsgräsmattan är inte till för
att gå på, men däremot möjlig att sitta på.

Skötsel: Gräshöjd 4–8 cm.

Bruksgräsmatta återfinns i stads-
delsparker och kvartersparker som
ytor för picknick, solbad, bollspel,
lek och andra aktiviteter. Den ska
vara trampålig och slitstark.

Skötsel: Gräshöjd 5–10 cm.

Gräsfält återfinns i större land-
skapsparker som stora ytor för
promenader, picknick och lek.
Den ska vara trampålig och
slitstark.

Skötsel: Gräshöjd 6–12 cm.

Högväxande gräs är den enklaste
gräsyten och återfinns i första hand
på slänter och vägrenar. Denna
gräsyttyp är generellt ej önskvärd
i parkerna p.g.a. dess begränsade
användbarhet och artfattigdom. Här är ängsytor att föredra.

Skötsel: Gräshöjd 6–20 cm.

Ängsytor och långgräsytor återfinns
i större park- och odlingslandskap,
större natur- och friluftsområden
samt i mindre naturmarksytor i
parkerna. Slänter och vägrenar kan
skötas som äng. Ängsytor anläggs

med näringsfattig jord på ytor som inte kommer att utsättas för
slitage och tramp. Ängar kan vara mycket artrika. Ängen har
helst inte gödslats, kalkats, dränerats, sått in med vallväxter
eller röjts på sten.

Skötsel: Ängen slås med skärande redskap ned till vanligen 8 cm
efter blomning och frösättning, vanligen i juli–augusti. Höet ligger
kvar, max 3 dagar, för att avfröas och transporteras sedan bort
till kompost eller biogasverk eller säljs till t.ex. bondgård eller
ridstall. Större ängsområden kan få uppklippta gångar eller platser
för att bli tillgängligare och mer användbara. Klippta gångar
förläggs helst längs bryn runt en ängsyta för att markera gränsen
och skapa naturliga promenadslingar.

Konstgräs kan användas på vissa
hårt utnyttjade bollplaner, där den
gröna karaktären är viktig att
behålla. Det kan användas i undan-
tagsfall vid behov av mycket hög
slitagetålighet och då park- och
naturmarkens karaktär och övriga värden tillåter detta. Konst-
gräsytor bör särskiljas och inte blandas med andra gräsytor.

Naturmark och naturvård

Naturmark kallas mark och miljöer som härrör från det ursprung-
liga naturlandskapet eller det äldre kulturlandskapet. Dit hör t.ex.
skog, lundar, hagmark, äng och åker. Naturmarken upptar över
hälften av stadens gröna ytor. Den dominerar i de stora natur-
områdena men finns i hög grad även insprängd i parker och
bebyggelsens friytor, särskilt i ytterstaden. Naturmark kan också
nyanläggas. Olika naturmark kräver olika skydd och skötsel.

RÅD OCH RIKTLINJER

**Vid ekologiskt oklara situationer ska en ekolog vid
Gfk kontaktas.**

 Bebyggelsenära naturmark ska vårdas
för rekreation, lek och enligt bebyggelsemiljöns karaktär.

 Mosaikartad naturmark ska vårdas. Täta brynzoner
utvecklas. Bete och slåtter återinförs om möjligt på äldre
hagmarker och ängar.

 Kontinuiteten på gamla ädellövträd ska säkras.
Ekar ska friställas.

 Gammal skog och död ved bör öka. Gamla träd, hålträd,
högstubbar, lågor och rishögar sparas. Flerskiktad skog efter-
strävas i de flesta fall.

 Fuktlövskog och strandskog bör lämnas orörd.

 Våtmarker ska vårdas, får inte torrläggas eller växa igen.

 Örtförekomsten bör öka. Bete och ängsslåtter gynnas
på äldre odlingsmark.

Underlag: Stockholms biotopkarta (Sbk), ArtArken (MF)

Biotopgestaltning och naturanläggning

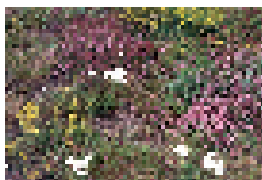
Det enklaste sättet att få naturnära bebyggelse är att spara och
skydda naturmarken vid exploatering. Men det går också att bygga
ny ”natur”. Eller snarare handlar det om att skapa goda förutsätt-
ningar för olika biotoper. För att kunna anlägga ny natur som
utgår från biotopen måste man anpassa den till platsens ekolo-
giska förutsättningar, dvs. befintlig växt- och djursammansättning,
topografi, jordmån, hydrologi, lokalklimat, slitage och föroreningar
(t.ex. luftkväve). Ju mer dessa förhållanden måste förändras, desto
mer krävande blir skötseln av biotopen.

Det effektivaste sättet att skapa ny natur är att flytta den till platsen. Det kan vara näringsfattig jord, skogsmarkstorvor, stora marksjok, stora stenar och hela träd. När t.ex. en barrskog ska byggas, är det viktigt att underlaget är näringsfattigt. Marken får inte gödulas. Gödningen gynnar de växter som man inte vill ha in i en naturlig miljö, såsom de traditionella ogräsen: mjölkört, örnbärken, hallon, brännässla, kirsål m.m. Det är heller inte lämpligt att så gräs i närheten av en anlagd naturmark, eftersom gräsen kommer att vandra in och konkurrera ut örter eller ris. Naturlika planteringar är annars alternativet. Arter till en sådan plantering ska väljas utifrån platsen som biotop.

Naturvård

Tack vare stadsbyggnadskontorets och miljöförvaltningens omfattande biotopinventering är det idag lätt att få fram en biotop-/naturtypskarta över naturmarken med hjälp av biotopkartan för Stockholm. Allmänna naturvårdsråd redovisas nedan för skötselintensiv naturmark, värdefull naturmark och övrig naturmark.

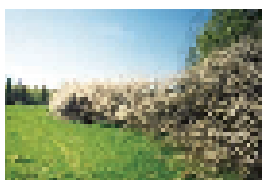
Skötselintensiv naturmark

Torrbackar – Bör slyröjas och slås med upptagning en gång/år i juli – augusti. (Ex. backe vid Eggeby gård på Järvafältet)

Artrika ängar – Bör slyröjas och slås med upptagning en gång/år i juli – augusti. Se även kapitlet Gräs. (Ex. Grimsta Gärde)

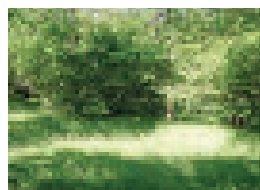
Bryn – Bör slyröjas 1–2 gång/år. Tåta bryn eftersträvas för djurlivet. (Ex. Kaknäs hagar)

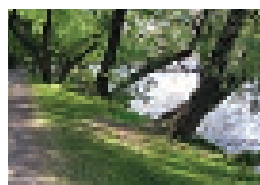
Gamla ekar – Friställs med gallring och slyröjning vid behov. (Ex. Rosendalsparken på Södra Djurgården)

Hagmarker – Bör betas och slyröjas årligen. (Ex. Lillsjön på Norra Djurgården)

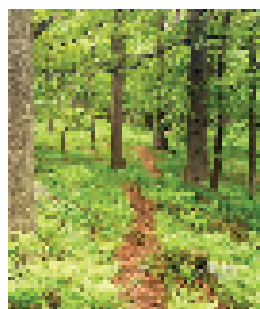

Lundar – Hålls halvöppna genom slyröjning. Hassellundar föryngras successivt. (Ex. Björklunds hage)

Parkstränder – Bör hållas halvöppna genom slyröjning. Varierade utblickar eftersträvas från gångvägar och utsiktsplatser. (Ex. Kungsholms strand)

Värdefull naturmark

Ädellövskogar – Flerskiktade bestånd med gallring och röjning. Död ved eftersträvas. Stora grova träd gynnas med gallring. Trängda ekar friställs.

Barrskogar – Flerskiktade bestånd med gallring och röjning. Död ved eftersträvas. Gammelskog bör lämnas orörd.

Bärande buskar – Friröjs

Bredkroniga barrträd – Lämnas orörda.

Hällmarkstallskog – Lämnas orörda.

Myrar – Lämnas orörda.

Sumpskogar – Lämnas orörda.

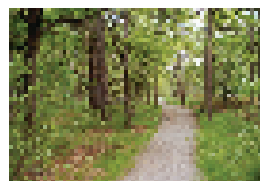
Naturstränder – Lämnas orörda. Strandpromenader bör ha utblickar.

Våtmarker – Lämnas orörda.

Vattendrag – Röjs och rensas vid behov för att förhindra igenväxning.

Sjöar och naturdammar – Rensas vid behov för att förhindra igenväxning.

Övrig naturmark

Blandskog – Blandade bestånd gallras och röjs så att blandning och flerskiktning främjas. Gammelskog bör lämnas orörd.

Plantskog – Utvecklas till mångskiktad skog.

Triviallövskog – Stora grova träd gynnas med gallring. Skog och sly gallras till flerskiktade bestånd.

Åker – Åkerbrukas.

Markmodellering och parkvägar

Landskapsarkitektur och parkbyggande handlar mycket om att forma marken. Det kräver förståelse för det geologiska och hydrologiska landskapet. Parkvägar och motionsspår tillser god framkomlighet och ska ses som en del i markytan.

RÅD OCH RIKTLINJER

Massbalans ska eftersträvas.

Slänter och markmodellering bör följa naturlandskap och topografi och upplevas som naturlig.

Motspel kräver hög konstnärlighet.

Risk för ras och skred ska minimeras. En geoteknisk undersökning ska utföras vid större markingrepp.

Ingrepp från ledningsdragningar bör minimeras.

Parkvägar lokaliseras så att de på ett effektivt och intressant sätt leder parkbesökaren genom eller inom parken. Närmastevägenprincipen minskar grönmarkskonsumtionen.

Parkentréer bör ansluta till gatustrukturen och viktiga gångstråk.

Analys av gångströmmar och slitage ska utgöra underlag för lokaliseringen av parkvägarna.

Tydlig skyltning eller markering ska visa parkvägens trafikslag; gång, cykel, moped etc.

Gångvägars kanter i skötselintensiv parkmark ska vara distinkta och välvårdade.

Utmed park- och gångvägar i naturmark och ängsmark ska gräset klippas minst en meter ut på ömse sidor om vägen och skötas som gräsfält.

Underlag: Geoteknisk undersökning, gångstråk i Stockholms grönkarta.

Markmodellering och slänter

Markens form har behandlats olika under olika perioder och stilar. Under renässans och barock styrde man naturen och terrasserade landskapet i geometriska parterrer och dammar. Den romantiska engelska landskapsparken lät landskapet bestämma markformen och utnyttjade böljande dalstråk och odlingsmark. De naturliga formerna levde kvar under 1800-talet fram till nationalromantiken, då innerstadens bergsparker tillkom. Under 1920-talets klassicism återkom geometrien och terrassereringen. Men under funktionalismen på 1930-talet kom naturen och landskapet tillbaka och bestämde markformen. Under 1960–70-talen blev markmodelleringen åter

geometrisk, mycket p.g.a. miljonprogrammets industriella byggande ofta med kraftiga slänter som följd. Under 1980–90-talen har det geometriska återvänt i postmodernism och en slags ny-barock. En mottrend finns dock i de ekologiska parkerna.

Vattenavrinningen och skötseln kräver vissa ytskikt och lutningar. Vid ensidig lutning ska tvärfallet för olika beläggningstyper vara följande:

- Gräsytor bör inte vara brantare än 1:2.
- Asfalt och övriga bituminösa beläggningar 2–2,5% (1:40)
- Grusslitlager 2,5–4,0% (1:40–1:25)
- Sidodike eller vattenränna ska ha en minsta lutning av 1% (1:100).

Ledningsdragningar

Generellt gäller att ledningsdragningar och liknande markingrepp bör minimeras. Gfk svarar för öppningstillstånd och kontroll i samarbete med Sdf. Nya ledningar bör dras i parkvägar.

Parkvägar

Parkvägar för gång- och cykeltrafik kan vara antingen i grus, stenmjöl eller asfalt. Val av ytskikt och vägutformning är beroende av parkens karaktär och värden. Under 1800-talet och in på 1910-talet formades gångvägar slingrande och bågformade i både vertikal- och horisontalplan. På det klassicistiska 1920-talet drogs gångar rätvinkligt och geometriskt. Under modernismen 1930–70 gällde principen om följsamhet med landskapet. Dessa parkvägars horisontal- och vertikallutning bryts i en och samma punkt, vilket t.ex. inte gäller parkvägarna från sekelskiftet.

Nya parkvägar utformas enligt nedanstående riktlinjer:

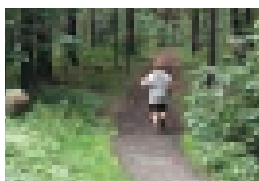
Vägbredden påverkas av nyttjandegrad och trafiktyp, gång-, cykel- eller mopedtrafik.

- Bredden för gångvägar bör vara minst 1,3 m.
- Bredden för gång- och cykelvägar bör vara 3 m.
- Minsta vägbredd för snöröjning och renhållning är 2,5 m.

Väglutningen påverkar i hög grad framkomligheten.

- Parkvägar bör ha en maximal lutning på 1:50.
- Lutning på 1:20 (undantagsfall 1:12) kan tillåtas på en sträcka av högst 6 m.
- Om en trappa behövs, ska undersökas om även ramp eller kringgående vägslinga kan ordnas.

Motionsspår och elljusspår

Motionsspår med elljusspår genom den tätortsnära skogen är eftertraktade av motionärer som inte har att motionera dagtid. Elljusspår bör dras så att djurlivet inte störs och så att skogsområdet kan bibehålla stora mörka delar, vilket är en av skogens största kvaliteter.

Skötsel: Elljusspår ska fungera varje dag. De sätts på och stängs av samtidigt som övrig trafikbelysning.

Dagvatten, vattenanläggningar och stränder

Vatten skapar mycket stora värden i parkerna. Vattendrag, diken, sjöar, stränder och markfukt är en grundförutsättning för vegetations liv och ekologi. Dagvatten och annat anlagt vatten kan skapa möjligheter för lek och naturpedagogik och formas till konstverk, som i dammar och fontäner. Vattengestaltning kan skapa reflexion (av himmel och omgivning), törst (livets och jordens åtrå), flykt (människans och vattnets resa med strömmarna), lek (vattnets och barnens spel), djup (i den mentala reflexionen, vattnet i underjorden). Stockholm Vatten arbetar med att förbättra vattenmiljöer.

RÅD OCH RIKTLINJER

Vatten i mark och landskap ska tas till vara i planering, projekt och skötsel.

Möjligheten att skapa biologisk mångfald bör utnyttjas i alla dagvattensystem, vattenanläggningar och stränder.

Naturstränder bör bevaras och parkstränder vårdas.

Strandskydd gäller 100 meter från strandlinjen.

Landskapets och klimatets förutsättningar bör utnyttjas vid lokalisering och gestaltning av vatten. Motpel kräver hög konstnärlighet.

Lokalt omhändertagande av dagvatten bör tillämpas genom öppna rännalssystem och genomsläpplig mark. Smutsigt dagvatten bör om möjligt renas på plats. Gröna tak fördröjer dagvatten.

Plaskdammar bör lokaliseras till välbesökta lekplatser och parklekar, med stort avstånd från badstränder.

Ras- och skredrisker och leksäkerheten ska beaktas. Långgrunda stränder och dammkanter förordas framför hägnader.

Dammar och vattendrag bör ha rörligt vatten. Brunnar, avlopp och tillflöde ska fungera.

Dammar för trafik- och avloppsvattenrening ska inte läggas på offentlig parkmark som har sociala värden.

Dammar och stränder för bad ska följa miljöförvaltningens krav på hygien och städning.

Dammar och vattendrag får inte växa igen och ska ha friskt ej försurat vatten

Brunnar, avlopp och tillflöde till dammar ska fungera.

Bevattningsanläggningar används i skötselintensiv parkmark, blomrabatter och vid växtetablering. Bevattning sker vid behov morgon eller kväll.

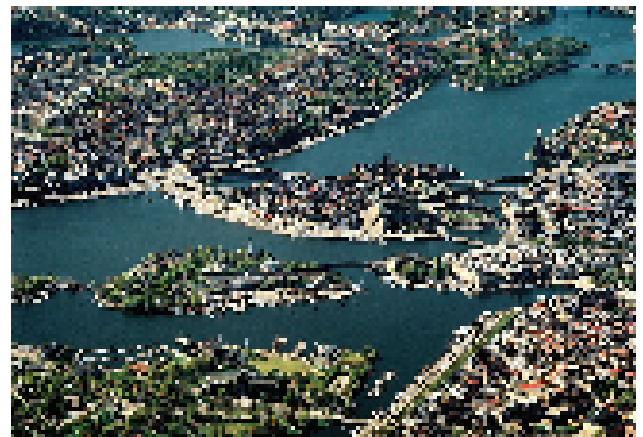
Gödsling ska optimeras så att läckage till olika recipienter minimeras.

Underlag: Stockholms vattenprogram, Dagvattenstrategi för Stockholm

Vattenprogram

De övergripande målen i Stockholms vattenprogram från 1995 är följande.

- Förhållandena i Stockholms sjöar och vattendrag ska vara sådana att naturligt förekommande växt- och djurarter kan existera utan att allvarligt störas av mänsklig påverkan.
- Exploatering och utsläpp av föroreningar ska inte begränsa vattenområdenas naturkvaliteter eller värde för fiske och friluftsliv.
- Sjöarnas och vattendragens naturliga strandlinjer ska så långt som möjligt bevaras.
- Mälaren ska bibehålla den kvalitet som krävs för dricksvattentäkt.
- De små naturliga vattendragen och våtmarkerna ska bevaras. De är viktiga ekologiska miljöer och värdefulla landskapsmiljöer.
- Kulverterade vattendrag och utdikade våtmarker bör återställas.
- Grundvattnets kvalitet och nivå ska skyddas. Grundvattennivån får inte förändras märkbart där den har särskild betydelse för växt- och djurliv eller för grundläggning av byggnader och anläggningar. Grundvattnets kvalitet får inte försämrats utan bör förbättras om det finns risk för att ytvattenområdena förorenas. Grundvattnet kan inte förväntas uppfylla dricksvattenkvalitet, med undantag av vissa ytterområden i förorterna.

Dagvattenstrategi

Dagvatten är regn, spol- och smältvatten på hårdgjorda ytor och i park- och naturmark. I förslaget till Dagvattenstrategi för Stockholms stad (från 2002) står att:

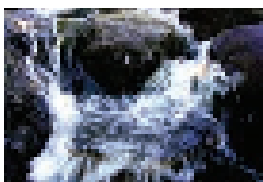
- I första hand ska åtgärder sättas in mot föroreningarnas källor så långt som det är tekniskt, ekonomiskt och juridiskt möjligt.
- Dagvattnet i bebyggelse ska hanteras så att stadens mark och sjöar tillförs så mycket av detta vatten som möjligt utan att föroreningsbelastningen blir kritisk.
- Förorenat dagvatten som inte kan tas emot av en viss recipient bör renas lokalt eller föras till mindre känsliga recipienter eller till avloppsreningsverken.

En del i dagvattenstrategin är Stockholms policy för LOD från 1994. Denna innebär att dagvattnet om möjligt ska infiltreras i marken lokalt eller fördröjas i våtmarker, dammar och liknande. I policyn står följande:

- Dagvatten ska i första hand omhändertas lokalt eller knytas till befintliga eller nyskapade våtmarker eller vattendrag. I tät stadsmiljö krävs täckta dagvattenmagasin.
- Om förutsättningar saknas för lokalt omhändertagande, ska vattenflödet utjämnas och fördröjas innan det avleds till ledningsnätet eller recipienten.
- Dagvatten från större trafikleder (>20 000 fordon per dygn) och hög-frekventerade parkeringssystem ska genomgå lokal behandling i reningsanläggning (sedimentationsdamm). Sedimentet ska läggas på tipp.
- Lokalt omhändertagande av förorenat dagvatten är i princip olämpligt i ekologiskt särskilt känsliga områden

Genom lokalt omhändertagande av dagvatten kan grundvattennivån och markens stabilitet bibehållas och mängden vatten som är tillgängligt för växterna säkras. Belastningen minskas på dagvattensystemet, vilket främjas ytterligare av gröna (vegetationsklädda) tak. Park- och naturmark har ofta stor kapacitet att ta hand om och visa regnvatten. Regnet (som är gratis) bör alltid tas till vara på ett funktionellt och konstnärligt sätt. I tät stadsmiljö är detta en särskild utmaning. Från stuprörets utkastare kan vattnet rinna i ett öppet rännalsystem till en friyta eller en stenkista som infiltrerar vattnet i marken. I större parker bör diken och vattendrag samordnat tas till vara i bäckar och dammar. I dagvattensystem och vattenanläggningar finns stora potentialer att utveckla biologisk mångfald, vilket bör utnyttjas. LOD-systemet integreras med fördel i andra vattenanläggningar. Vattenreningsdammar kräver mycket noggrant programarbete med fokus på miljö och hälsa. Reningsdammar på parkmark nära bostadsområden ska undvikas.

Dammar och vattendrag

Till dammar räknas plaskdammar, prydnadsdammar och växtdammar. Konstgjorda vattenanläggningar är dyra och svåra att anlägga och sköta. En nyanläggning kräver därför noggrant programarbete. Mötet mellan damm och mark, t.ex. kantsten eller plattläggning, ska utformas så att gräsklipp, jord eller grus i dammen minimeras. Träd bör placeras så att inte lövfallet hamnar i dammen.

Plaskdammar är grunda dammar för bad och finns i många parker, ofta i anslutning till parklekar. Dessa har ett stort värde sommartid för barn och barnfamiljer och

bör bevaras. Dammar som har låg nyttjandegrad bör dock tas bort. Nya plaskdammar bör tillkomma endast om de kommer att utnyttjas mycket och om de ligger långt från en badstrand eller annan badplats. Extra byggnader kan behövas för att inrymma reningsverk till plaskdammar.

Skötsel: Vatten- och bottenkvaliteten ska motsvara stadens miljö- och hälsokrav. Skräp, glas och andra föroreningar får inte förekomma.

Prydnadsdammar och fontändammar har främst estetiska värden och är inte avsedda för bad. De prioriteras i värdefulla kulturmiljöer. Större fontändammar drivs med cirkulerande vatten. Mindre fontäner drivs med ”förlorat” vatten. Vattnet i dessa dammar behöver inte renas.

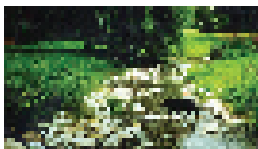
Skötsel: Skräp bör inte förekomma. Alger på dammbotten tvättas vid behov (ca. 14:e dag).

Växtdammar, dagvattendammar och vattenparker är dammanläggningar där vattenväxter och fisk kan förekomma. De har främst ekologiska och naturpedagogiska värden och är inte avsedda för bad.

Stockholm Vatten har ansvar för dylika vattenanläggningar.

Skötsel: Dammen rensas och röjs så att den inte växer igen.

Vattendrag innefattar bäckar, åar och diken. De ska kunna rinna fritt, porla och visa synligt vatten. De utgör ofta viktiga biotoper för smådjur.

Skötsel: Vegetation får inte växa så att vattenflöden hindras. Diken slamrenas vid behov.

Dagvattenrännor innefattar samtliga rännor och sänkor som är avsedda att på markytan bortföra eller själva infiltrera dagvatten. Dessa ska utformas så att dagvattnet ej blir stående längre tid. De

bör gestaltas så att vattnet kan rinna på ett spännande sätt samt att det inspirerar till lek.

Skötsel: Rännor bör vara fria från löv och skräp så att inte vattenflöden eller infiltration hindras.

Övriga vattenanläggningar

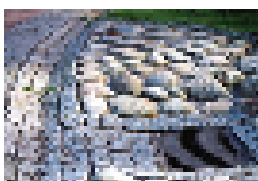
Duschar och vattenleksaker i parkerna har främst ett lekvärde. En **markfontän** är en uppochnedvänd dusch med en fontänstråle som sprutar rakt upp ur en liten gallerförsedd brunn i en plattlagd

yta. Skvättvatten rinner tillbaka i brunnen. Dessa finns inte i Stockholm idag men har byggts mycket ute i Europa och är intressanta både estetiskt skulpturalt och för vattenlek.

Bevattningsanläggningar, automatisk bevattning, krävs för skötselintensiva parker och särskilt skötselkrävande växter. En nyanlagd park kräver också ofta bevattningsanläggning under en etableringsperiod. **Spolposter** finns

vid bollplaner för isbanespolning samt vid dammar för påfyllning. Anläggningarna ska ha mätare för vattenförbrukningen.

Brunnar innefattar nedstigningsbrunnar, dagvattenbrunnar, dräneringsbrunnar och spillvattenbrunnar. Dessa placeras och utformas i enlighet med parkens karaktär och så att de inte hindrar gående,

lekande eller andra värden i parken eller naturmarken.

Stränder och strandskydd

Stockholm präglas mycket av sina stränder, strandparker och kajer. Dessa har karakteriserats i Stockholms byggnadsordning.

Utformningen av stränder ska vara skred- och rassäker och trygg för barns lek. Därför bör de utformas långgrunda. Ofta finns stora möjligheter att utveckla biologisk mångfald i strandzoner. Närhet till vatten och möjlighet att sitta vid och bada i vattnet är mycket uppskattat och ska utvecklas där det är möjligt.

Strandskydd

Vid havet och vid insjöar och vattendrag råder strandskydd (7 kap. 15 § miljöbalken). Anledningen är att trygga förutsättningarna för allmänhetens friluftsliv och att bevara goda livsvillkor på land och i vatten för djur- och växtliv. Strandskyddet omfattar land- och vattenområdena intill 100 meter från strandlinjen vid normalt medelvattenstånd. Inom strandskyddsområdet får inte nya byggnader uppföras eller befintliga väsentligen ändras. Inga åtgärder som försämrar livsvillkoren för djur- och växtarter får heller vidtas. Sbn ger dispens inom strandskyddsområdena.

Där framhålls

- att naturstränder ska vårdas för att bibehålla ursprunglig vegetation och topografi
- att skillnaden mellan Mälaren och Saltsjön ska hållas tydlig
- att utfyllda stränder som berikar stadslandskapet ska respekteras och att förvanskande utfyllnader ska undvikas
- att nyskapade strandfronter ska anknyta till omgivande strandlinjer och gestaltas som strandpromenader med nära vattenkontakt.

Utformningen av stränder ska vara skred- och rassäker och trygg för barns lek. Därför bör de utformas långgrunda. Ofta finns stora möjligheter att utveckla biologisk mångfald i strandzoner. Närhet till vatten och möjlighet att sitta vid och bada i vattnet är mycket uppskattat och ska utvecklas där det är möjligt.

Markbeläggningar och kantstenar

Markbeläggningar är hårdgjorda ytor och innefattar asfaltytor, plattbelagda, stenbelagda och träbelagda ytor, grusytor och sanddytor. Kantstenar används främst för att skilja öppen jord och hårdgjorda ytor. Järnband kan användas för att skilja gräs och grusytor. Hårda ytor ska anläggas på mark som används intensivt och ska samordnas med parkens karaktär och värden.

RÅD OCH RIKTLINJER

Markbeläggningar anläggs för lång hållbarhet och ska samordnas med park- och naturmarkens karaktär och värden. Kulturmiljöer har särskilda krav.

Framkomlighet och säkerhet ska vara fullgod för de olika trafikslagen.

Viktiga gångytor bör vara hårdgjorda, halkfria och någorlunda plana. Kullersten och gatsten innebär viss risk för rörelsehindrade.

Kantstenar används främst för att avgränsa öppen jord och hårdgjorda ytor. Kulturhistoriska eller estetiska undantag finns.

Järnband kan användas för att avgränsa gångvägar och gräsytor.

Sättningar, gropar, sprickor och vattensamlingar bör inte förekomma.

Avvattningen bör vara fullgod. Brunnar ska hållas fria.

Intelligande gräsytor bör kantskäras i skötselintensiv parkmark.

Plattor, hällar, stenar och betong bör ersättas vid behov med samma sort och färg.

Grusytor bör vara jämna, sladdade och fria från håligheter.

Träbelagda ytor ska bära och vara hela. Inga uppstickande spikar eller flisor får förekomma.

Ogräs bör inte förekomma. Det avlägsnas med mekaniska metoder.

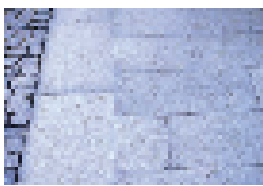

Inga föroreningar bör förekomma i och under marken.

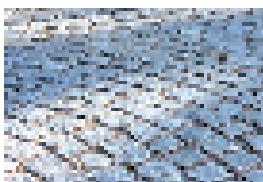
Förbrukade markbeläggningar bör återvinnas.

Markbeläggningstyper

Plattbelagda ytor används på uteplatser och gångar och består av oregelbundna hållar eller regelbundna plattor av natursten eller betong. Betongplattor finns antingen i form av släta eller blåstrade

plattor eller i form av marksten i betong.

Stenbelagda ytor är av kullersten eller gatsten och används främst i kulturmiljöer. Kullerstensbelagda ytor är ytor av rund natursten. Gatstensbelagda ytor är ytor belagda med huggen natursten.

Det finns två storlekar; smågatsten (100x100) och storgatsten (210x140).

Träbelagda ytor är ytor belagda med trämaterial som rund eller fyrkantig träkubb eller trätrall. De kan användas som gång och sittytor, ofta nära vatten. Skruvar och spikar ska vara nedsänkta. FSC-märkt trä ska användas.

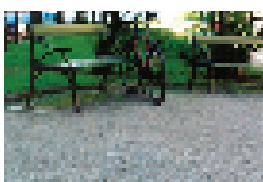
Asfaltytor används på parkvägar, bollplaner, lekytor, p-platser m.m. De läggs med mjukgjord asfaltbetong, mjukgjort asfalt-grus eller enkel alternativt dubbel ytbehandling.

Betonggjuten yta eller platsgjuten betong är ett modernare sätt att skapa hållbara och slittåliga gång- och vistelseytor. Möjligheten att göra intressanta markformer är stor.

Gummiskikt används som lekyta och underlag på vissa lekplatser. Nya användningsområden har inte prövats men är tänkbara.

Grusytor kan finnas på bollplaner, lekytor, parkvägar, ridvägar m.m. Grusytor byggs utifrån olika underbyggnad, oftast med vanligt stenmjöl eller gångbanegrus.

Motionsspår finns i både parker och natur- och friluftsområden och kan vara av grus eller flis-/sågspån.

Kantstenar och järnband

Kantstenar är marksten som sätts främst mellan hårdgjorda ytor och öppen jord för att avgränsa en plantering, så att jorden hålls på plats. Kantstenen kan vara av gatsten eller betong. Kantstenar längs gångvägar och gräs används i undantagsfall när det är kulturhistoriskt korrekt eller av starka estetiska skäl. Vanligt är att avskilja gångvägar och gräsytor med band av stål eller plast, s.k. **järnband**, för att markera kanten och minska behovet av kantskärning.

Planer, scener och aktivitetsytor

I parkerna finns avgränsade hårdgjorda ytor för mer intensiva aktiviteter, som lek, bollspel, teatrar, konserter, bad, eldning och hundrastning. Aktiviteterna och ytorna har ofta mycket stort värde, men kan vid felplacering störa parkens övriga värden.

RÅD OCH RIKTLINJER

Boll- och sportplaner bör integreras i park- och naturmarken och vara allmänt tillgängliga. Planeras i samarbete med idrottsförvaltningen och föreningslivet.

Boll- och sportplaner ska utformas med erforderliga mått, underlag, skydds zoner och hägnader.

Evenemangsytor och scener ska göras lättillgängliga och placeras så att de stör parkens värden och omgivande bebyggelse så lite som möjligt.

Badplatser ska utformas säkert, hållbart och i samklang med natur- och kulturlandskap. Vattenkvaliteten ska säkras. Livräddningsstationer ska finnas.

Eldningsytor lokaliseras så att brandrisken minimeras. Spolposter ska finnas. Grillplatser kan tillkomma vid önskemål och bör ha brukaravtal.

Hundrastområden och hundrastgårdar förläggs så att de ger minsta störning av park- och naturområden. De ska hållas städade och trivsamma.

Bollplaner och andra sportytor

Bollplaner kan ha ytor av grus-, asfalt-, gräs- eller konstgräs. Planerna har integrerats i parkerna i allmän omfattning sedan 1930-talet. De har ingått som en naturlig del i parkerna och är idag av stort värde för skolor och föreningsliv. Idrottsförvaltningen har förvaltningsansvar för bollsports- och idrottsanläggningar. SDF har skötselansvar för mindre bollplaner och bopningsbara planer.

Friluftsscener och parkteatern

Idén att bygga friluftsscener i parker härstammar från den klassiska amfiteatern, som har sitt ursprung i Grekland där den fungerade som en utescen. Den placerades i en slätt med landskapet som fond och scenografi. I Stockholm byggdes flera friluftsscener, då parkteatern infördes som del i stadsträdgårdsmästare Holger Bloms parkprogram från 1946. Parkteatern lyder idag under Stadsteatern och är fortfarande i allra högsta grad levande och mycket uppskattad. För tillfälliga scener se kapitlet Uppåtletter. Friluftsscener sköts efter behov. Elskåp ska fungera.

Badplatser och badstränder

I Stockholms parker och grönområden finns många badplatser och badstränder, särskilt vid Mälarens vatten. Badplatser, med eller utan bryggor, är sommartid en av Stockholms alla största kvaliteter. Dessa ska värnas och om möjligt utvecklas samordnat med andra park- och naturvärden. Framför allt kräver badplatser god vattenkvalitet. Kvaliteten testas kontinuerligt av Miljöförvaltningen.

Det är idag endast tillåtet att bada vid de badplatser som sköts av Sdf: Brunnsviken, Ekhagenbadet, Farsta strandbad, Flatenbadet, Hässelbybadet, Hökarängsbadet, Johannesdalsbadet, Kaananbadet, Lilla Essingen, Långholmens bad, Långsjöbadet, Lövstabadet, Maltesholmsbadet, Minnebergsbadet, Mälarhöjdsbadet, Sköndalsbadet, Smedsudden, Solviksbadet, Stora Essingen, Sättrabadet, Trekantsbadet och Ängbybadet.

Eldningsplatser och grillplatser

Eldningsplatser för bl.a. majbråsar förekommer i större parker. Grillplatser förekommer i parkerna, ofta nära bostadsområdena. De ska ha en skräpkorg. Eldningsplatser ska återställas efter bruk.

Hundrastområden och hundrastgårdar

Hundrastområden definieras i lokala ordningsstadgar och är oinhägnade rastområden för hundar i naturmark. Hundrastgårdar är mindre inhägnade och skyltade rastområden för hundar. De ska lokaliseras och utformas underordnat park- och naturmarkens övergripande karaktär och får ej störa rofyllda platser.

Lekplatser och parklekar

I parkerna finns många möjligheter att leka för barn i olika åldrar. Lekplatser och parklekar i park- och naturmiljö utgör ofta en oersättlig tillgång för barnfamiljer, förskolor, fritidshem och skolor i både innerstad och ytterstad.

RÅD OCH RIKTLINJER

Staden ska erbjuda tillräckligt med goda lekplatser för barn, förskolor och skolor i stadsdelarna.

Stadens parklekar bör bibehållas och utvecklas som pedagogiska centrum för ekologi, odling, lantbruk och idrott i samarbete med förskolor, skolor och föreningar.

 Lekplatser och redskap ska anpassas till park- och naturmarkens karaktär och övriga värden. Särskild hänsyn gäller i värdefulla kulturmiljöer.

 Lekplatsen bör vara attraktiv för både barn och vuxna. Barn bör kunna gömma sig och samtidigt vara i kontakt med miljöer som befolkas av vuxna.

 Olika åldersgrupper ska beredas utrymme. Små barn mellan två och fyra år bör kunna se större barn.

 Barn och vuxna med funktionshinder ska kunna leka på platsen.

 Platsens naturvegetation, berg, vatten och lokalklimat bör utnyttjas i nya lekmiljöer. Platt mark bör tillföras markmodellering och mångfald.

 Lekplatser bör vara dynamiska och kunna förändras under årtiderna och av brukarna. Konst och lek kan med fördel integreras.

 Prefabricerade lekredskap används med omsorg om en rik lekmiljö. De bör kompletteras, men inte ersätta lek-möjligheter i befintlig natur.

 Olycksrisker för lekredskap ska minimeras genom byggkonstruktion, fundament, fallunderlag, fallutrymmen, räcken, m.m.

 Giftiga eller allergiframkallande växter får inte förekomma i lekplatsers närhet.

 Lekutrustningar och lekplatser ska kontinuerligt underhållas samt besiktigas 1-2 gånger per år enligt program upprättat av Sdf.

Lekplatsdesign

Lekplatser i parker och natur är mycket attraktiva. Det beror mycket på den stora rörelsefriheten och naturens mångformighet. Bygda lekplatser i och nära natur ger både fysisk och social träning och utvecklar fantasi och uppfinningsrikedom. Lekplatser är också viktiga mötesplatser där barn, vuxna och gamla kan träffas utanför sitt privata inomhusliv. Lekplatsen bör ha både sol och skugga.

I Jens Nilheims utredning ”Kan ni gå ut och leka?” (KTH 1999) redogörs för några principer för en god lekplats:

- *Nivåskillnader* – överblick, rum och klättringsmöjligheter
- *Lutningar* – pulkaåkning, öva balansen, tumla runt
- *Gömställen* – bakom hörn, skåp, buskar, murar och prång
- *Bra buskar* – slitstarka, täta, utan taggar, ogiftiga
- *Träd* – att klättra i och för skugga
- *Gräsytor* – lek och bollspel, ger orörd snö att tumla i vintertid
- *Hårda ytor* – inline, bollspel, bandy, lek, cykling i körslinga
- *Löst material* – blad, pinnar, sand, frön och frukter

Fasta lekredskap är gunglekar, fjäderlekar, sandleksbord, vippgungor, volträcken, regnskydd, rutschbanor, bordtennisbord, slänggungor, basketkorgar, bollmål, klätterställningar, linbanor, cykelsnurror, linbanor, lekhus och skateboardramper. Lekredskap finns ofta prefabricerade. Dessa ska användas med måtta i parkerna och med omsorg om en rik lek-miljö. De bör komplettera, inte ersätta, lekmöjligheterna i naturen.

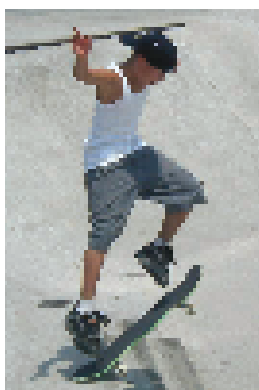

Sandytor innefattar sandlåda, sandlek, baksand och strid sand. Sandytor med strid sand används som underlag för gungor och lekredskap, t.ex. klätterställningar. Sanden utgör stötdämpande fall-

underlag. Baksand ska vara bakbar. En sandlek kan vara allt från en mindre sandlåda till ett ”sandhav”, eventuellt möblerad med bakkbord.

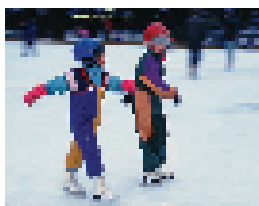
Natur, träd, buskar, mark, klippor och vatten är en stor tillgång och ska tas till vara och utvecklas på alla lekplatser. Det är dock viktigt att ta hänsyn till platsens känslighet för slitage och förekomst av och närhet till ekologiskt känsliga biotoper.

Skateboardplaner och ramper är allt vanligare inslag i parkerna. De ska underordnas parkmiljöns karaktär och helst integreras i befintliga lekområden, så att möte främjas mellan åldersgrupper.

Pedagogiska trädgårdar är ett värdefullt inslag i parker, skolgårdar och vid parklekar. Odling och djurhållning vid parklekar, 4H-gårdar och stadsjordbruk utgör en stor pedagogisk resurs och är mycket uppskattade av skolor, förskolor och barnfamiljer.

Isbanor kan vara konstfrusna anläggningar med frysmaskineri och rörbädd. Isbanorna har individuella skötselplaner. En isbana ska vara åkbar om väderleken tillåter. Det finns även bollplaner och naturisbanor, som

spolas under vintersäsongen enligt ett vinterprogram. Banor spolas när temperaturen ligger stabilt under noll grader. Isbanor ska vara fria från snö. Ett staket ska sättas runt slängkälkar som insprängningsskydd.

Pulkabackar är slänter eller branter som används för pulka- och utförsåkning vintertid. Hinder som träd, soffor och dylikt bör täckas med skyddande mineralullsmattor eller liknande.

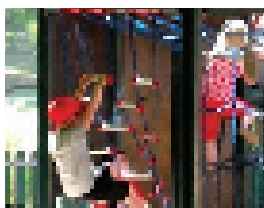
Skötsel: Backen bör vara fri från sly.

Lekplats för alla

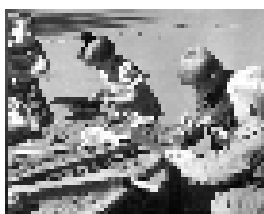
”Lekplats för alla – Program för handikappanpassning av lekplatser i Stockholms stad” ger råd och riktlinjer för lekplatsernas gångytor, trappor, ramper, räcken, hägnader och lekredskap som bör anpassas till funktionshindrades krav. Kraven ska anpassas och vägas mot park- och naturmarkens karaktär och övriga värden.

Säkra lekplatsen

Lekplatser har höga krav på säkerhet, vilket betonas i plan- och bygglagen. Kraven är redovisade i Kommunförbundets skrift ”Säkra lekplatsen” som utgår ifrån de nya Europa-standarderna EN 1176-1/7 och EN 1177. Kraven bör anpassas och vägas mot park- och naturmarkens karaktär och övriga värden. Kraven gäller ev naturföremål som, träd och buskar. Sdf ser till att lekplatser och lekturstrukturer kontinuerligt kontrolleras samt besiktigas och genomgår felavhjälpan underhåll två gånger per år, enligt ett upprättat program.

Parkleken

Parkleken, den bemannade lekplatsen, introducerades 1938 i Vasaparken. Den är unik för Stockholm och ingick i parkprogrammet från 1946, som i mycket betonade barnen. År 1980 fanns 150 parklekar och 50 skolgårdslekar som drevs av parkförvaltningen. Parklekarna drivs i dag av Sdf. I parkleken kan barn och vuxna snickra, måla, spela fotboll och basket, cykla och leka. Parklekarna har ett mycket stort värde för stadslivet och fungerar som trygga mötesplatser för alla åldrar, tack vare att de är bemannade. I många parklekar bedrivs särskild fritidsverksamhet på eftermiddagarna för mellanstadiebarn som är 10–12 år. Det finns en stor potential i parklekarna som natur- och agrarpedagogiska centrum.

Murar, bullerskydd, trappor och ramper

Användandet av murar, trappor och ramper för att ta upp höjdskillnader i Stockholms kuperade terräng har gett parkerna särskild karaktär. De första murarna var kallmurar. Enklare trappor byggdes i trä. Dagens mur- och trappkonstruktioner görs både i natursten och som bruksmurar i betong. Längs stora vägar löper numera också bullerskärmar.

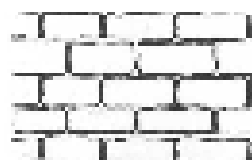
RÅD OCH RIKTLINJER

- **Murar, bullerskydd, trappor och ramper ska placeras** och anläggas så att de samspelar med och förstärker landskapet.
- **Modellering av befintlig mark förordas framför ramp eller trappa om möjligt.**
- **Material och proportionering väljs med hänsyn till park- och naturmarkens karaktär.**
- **Armaturer och möbler som ingår i trapp- och murkonstruktioner utformas samstämt.**
- **Trappor och ramper ska vara belysta.**
- **Ramper till entréer kan inte accepteras vid nybyggnad.**
- **Ramper bör göras i samma material som trappan.**
- **Park- och naturmark ska bullerskyddas** när nya vägar anläggs.
- **Bullerskyddsåtgärder bör prioriteras** för grönområden i bebyggelse med begränsad park- och naturtillgång samt strandpromenader.
- **Klotterskydd** bör vara klättrväxt eller träspaljé vid utsatt mur.
- **Murar och bullerskärmar får** inte ha ful baksida och bör utformas så att klotter försvåras.
- **Murar, trappor och ramper ska bära och vara hela och säkra under hela året.**

Murar

Kryss- eller polygonmur
– byggd på betongplatta

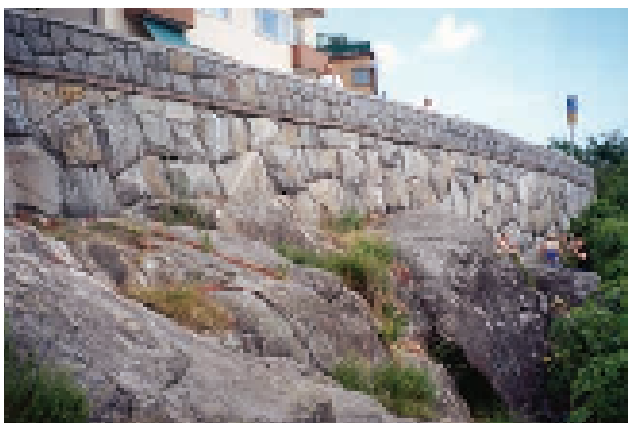

Waldemarsmur – byggd på
vinkelsten eller sprängsten

Rubbstensmur – byggd på
vinkelsten eller kvadratiska stenar

Murar finns som kallmurar eller bruksmurar, fristående eller som stödmurar. En kallmur är av natursten och utan cementbruk. En bruksmur har murats upp med ett stenskiikt av natursten eller betongblock påklistrat på fasaden. Den har bakmurning som stöd och är anlagd på en betongplatta. Den är fogad med cementbruk. Fasaden kan vara täckt som kryss- eller polygonmur med oregelbunden sprängsten, kvadermur eller rubbstensmur. Kvadermuren har huggna rektangulära stenar. Rubbstensmuren har huggna rektangulära och kvadratiska stenar blandat.

Bullerskydd

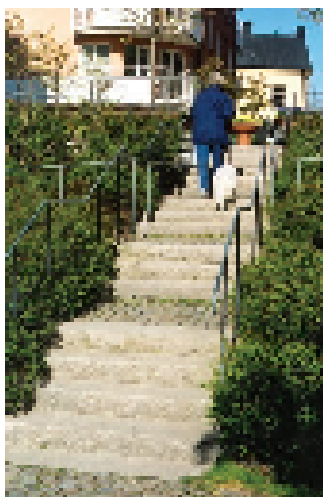
Bullerskydd som hindrar buller från biltrafik kan öka rofylldheten i park- och naturmarken. Bullerskydd löses med fördel med byggnader eller markmodellering. När vägar nyanläggs, ska krav ställas på bullerskydd för park- och naturmark som kan bli värdefull för rekreation.

I tät stadsmiljö omges ofta parker av gator och här ställs stora krav på utformningen av murar och plank. Häckinfattade bullerplank kan vara en lösning. Bullerskärmar ska anpassas till platsens karaktär och får inte göra intrång på värden, tillgänglighet eller trygghet. Utformningen bör i övrigt följa kommunförbundets skrift "Skönheten och oljudet" (s. 64–77) samt Vägverkets publikation 1988:48 "Bullerdämpande vallar och skärmar".

I Miljöprogrammet för Stockholm 2000 fastslås ljudnivån utomhus till maximalt 55 dB(A) och 40 dB(A) i natur- och friluftsområden utpekade i översiktsplanen, vilket överensstämmer med Vägverkets riktlinjer. Ett grönområde i stadsmiljö bör således ha en ljudnivå som helst är lägre än 50 dB(A) för att upplevas rofylld och användas för avkoppling.

Bullerskyddande åtgärder bör prioriteras för parker med över 60 dB(A) (eller som inte fått beteckningen "ro" i sociotopkartan) i stadsdelar med begränsad tillgång på parker och friytor samt även för strandparker och strandpromenader.

Trappor och ramper

Trappor byggs i sten, betong eller trä. Stegen kan ligga på ett underlag av betong eller på en murkonstruktion. I trappor kan finnas barnvagnsramper och vilplan. Trappvägar är gångförbindelser med långa trappsteg. I gradängerna kan stödsteget vara av trä eller sten.

- Trappor bör ha 3–8 steg. Längre trappor avdelas med 1,3 meter långa vilplan.
- Trappstegen ska ha samma höjd och djup i hela trappan.
- Steghöjden bör vara 0,13–0,15 meter.
- Trappor ska ha ett 0,9 meter högt räcke på båda sidor som löper 0,3 meter före och efter trappan.
- På första och sista trappsteget ska finnas en kontrastmarkering.
- Fribärande trappor ska byggas in eller märkas ut.

Ramper byggs i sten, betong eller trä. De anläggs för att öka framkomligheten för rörelsehindrade och barnvagnar i kuperade parker.

- Ramper ska ha en bredd på minst 1,5 meter.
- Ramper får maximalt luta 1:20 på en sträcka av 6 meter. Därefter ska ett vilplan komma.
- Vilplan ska vara minst 2 meter långa.
- Ramper ska ha ett 0,9 meter (0,7 meter för barn) högt räcke samt ett avåkningsskydd på båda sidor som löper 0,3 meter före och efter trappan.

Skötsel: Inga allvarliga murstenförskjutningar får förekomma. Trappor, ramper och trappvägar bör vara fria från ogräs och löv samt utan vattensamlade gropar p.g.a. halkrisken. Stentrappsteg bör vara fogade, rätade, fasta och hela.

Hägnader

Hägnader används för att skapa avgränsningar i parkerna. De ska bl.a. skydda från biltrafik, markera gränsen mellan privat och offentligt, skydda slitagekänslig vegetation och inhägna lek- och bollplaner. Till hägnader räknas räcken, staket, stängsel och pollare.

RÅD OCH RIKTLINJER

Utformningen av hägnader ska samordnas med park- och naturmarkens karaktär och värden.

Särskilda krav i kulturmiljöer.

Stängsel, staket, pollare, gräskantskydd och planteringsskydd bör användas restriktivt då de ofta försvårar skötsel och renhållning, hindrar tillgänglighet och kan förfula.

Stup, branter och höga kajer hägnas då påtaglig olycksrisk föreligger, särskilt nära förskolor.

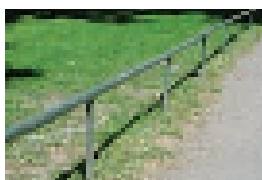
Enkla led- och skyddsräcken och gångfällor används endast då gångtrafikanter behöver ledning och trafikskydd. Stänkskydd bör vara genomskinliga.

Alla trappor bör ha handledare. Mur- och trappräcken och handledare ska utformas samordnat med trappa och mur. Handikappnormer ska följas.

Hägnader ska vara säkra och bör rostskyddas alternativt målas i stadens färgstandard.

Räcken är enkla led- och skydds-räcken, mur- och trappräcken och handledare, gräskantskydd och planteringsskydd. Enkla led- och skyddsräcken i sin tur är räcken avsedda att leda och skydda gång-

trafikanter från trafiken. Räcken och handledare på murar och trappor är till hjälp och skydd för de gående. Gräskantskyddet är en 30 cm hög gränsmarkering mellan gräsytor och gångytor och placeras för att förebygga slitage. Planteringsskyddet kan ges en höjd på 80 cm och är till för att skydda blommor från att bli nertrampade, men bör undvikas i möjligaste mån då de ofta förfular.

Staket kan vara av trä eller järn. Järnstaket finns i äldre innerstads-parker och kyrkogårdar för att avgränsa mot gator eller bilvägar. Lekplatsstaket är trästaket med stolpar och följare av stål som avskiljer en lekplats från övriga parkytor (se kap. Lekplatser). Snöstaket är trästaket som sätts upp för att skydda pulka- och skidåkare mot trafik och mot slängkälkar. Snöstaket med följare för pulka- och skidåkare är 0,6 meter hög.

Stängsel används för att öka säkerheten. Nätstängsel 1,2 meter används i huvudsak som skydd vid trafikleder m.m. Nätstängsel som är högre än 1,2 meter används i huvudsak runt bollplaner.

Gångfällor är konstruktioner som är avsedda att uppmärksamma gående på faror och ska utgöra ett hinder för otillåten motorfordonstrafik. De finns med eller utan grind.

Pollare ska hindra otillåten trafik på parkmark och på så sätt öka säkerheten för gående. Pollare kan vara av stålrör, gjutjärn, aluminium, betong eller sten.

Möbler och markutrustning

I parkerna finns en mängd fasta och lösa föremål som kan kallas möblering. Det är soffor, bord, skyltar, meddelandetavlor, livräddningsstationer, flaggstänger, cykelställ, pergolor, dricksfontäner, elskåp, skräpkorgar m.m. För att hålla samman Stockholms parkkaraktärer föreslås här att ett begränsat antal modeller används, t.ex. av bänkar och skräpkorgar. Riktlinjer för möblering finns i Möbleringsprogrammet. Riktlinjer för cykelställ finns i Cykelplaneringsplan för innerstaden (2000)

RÅD OCH RIKTLINJER

-
Möblernas utformning, färgsättning och placering ska samordnas i park- och naturmarkens karaktär och värden. Särskilda krav i kulturmiljöer.
-
Möbler bör inte stå på gångvägar eller så att renhållning och plogning försvåras eller framkomligheten för funktionshindrade begränsas.
-
Soffor och bänkar placeras vid intressanta platser och utsikter samt i viktiga gångstråk med jämna mellanrum (ca 50 m).
-
Fasta och lösa skräpkorgar och säckställ placeras så att nedskräpning minimeras. Lösa korgar används endast vid tillfälliga behov.
-
Elskåp och sandlådor för halkbekämpning placeras i gränsen mellan park och gångbana eller vid träd eller buske. Skåp minimeras samt underordnas park- och naturmiljö.
-
Permanent och tillfällig skyltning minimeras i parkerna. Skyltarna placeras i entréer och ytterkanter. Reklamskyltar ska inte förekomma. Gångtrafik skyltas endast med annat trafikslag.
-
Möbler ska tåla slitage, vara klotterovänliga och hålla för åverkan. Möbler ska vara lämpliga för funktionshindrade. Miljövänliga material ska användas.
-
Antalet modeller begränsas för att hålla samman Stockholms parkkaraktärer och för att minska lagerhållningen. Nya modeller kan tas fram för särskilda kulturmiljöer eller projekt med en hög konstnärlig nivå.
-
Bänkar, soffor och bord bör vara hela och rena. Och fria från växtlighet.

Underlag: Möbleringsprogrammet, Teknikskåp i park och stad

Bänkar, soffor och bord

Dagens stadsliv kräver många sittplatser, både på torg och i parker, både för den korta vilopausen och för den längre vilostunden. Soffor och bänkar bör placeras dels längs viktiga gångstråk, de flesta markerade i Stockholms grönkarta, dels på platser där det finns anledning att slå sig ned. Det kan vara en vacker utsikt, en solig rofylld plats i lä eller vid en plats där det ofta samlas mycket folk. Plats för rullstolsburna ska finnas bredvid bänkar och soffor.

Nya bänk-, soff- och bordmodeller som tas fram ska uppfylla följande krav:

- De ska vara handikappanpassade med en sitthöjd på minst 460 mm och ha armstöd som är lika långa som sitsen. Rak sits föredras.
- Sittbrädorna ska vara hållbara mot åverkan och lätt utbytbara.
- Materialen ska vara miljövänliga.
- Stadens standardfärger ska användas (se Möbleringsprogrammet).

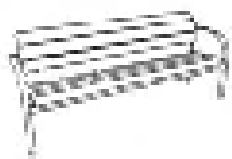
Fasta soffor och bänkar ska kunna monteras både i mark och betongbjälklag.

Lösa soffor placeras ut på våren senast den 30 april och tas in på hösten senast den 15 november, enligt ett upprättat program.

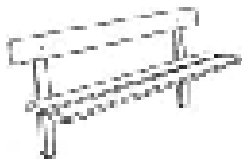
Fast monterade bord står ute året om.

Bänkkarakterer

För att hålla samman Stockholms parkkarakterer och samtidigt minska lagerhållningen av olika modeller ska främst nedanstående bänktyper användas, med armstöd.

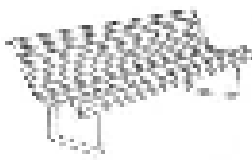
Generell

Naturparker

Efter 1930

1930–70-tal

Före 1930

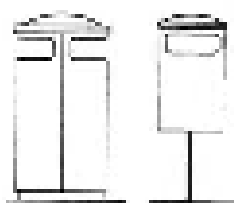
Generell modell innebär att den kan användas i alla parkkarakterer. Naturparksmodellen bör användas i natur- och friluftsområden, naturmiljöer och större landskapsparker. I övrigt gäller tidskarakterer. Vid nyanläggning och förnyelse används generell modell eller modell ”efter 1930” alternativt en helt ny modell. Nya modeller kan tas fram för särskilda kulturmiljöer eller för nya parker eller parkförnyelser med hög konstnärlig nivå.

Skräpkorgar

Skräpkorgar har speciella krav på utformning, både vad gäller funktion och karakter. Inkastet får inte vara högre än 80 cm över mark. De ska placeras så att nedskräpningen av parken minimeras, vid sittplatser och välbesökta gångstråk. Nedanstående modeller ska användas i Stockholms park- och naturmark.

Generell

Efter 1930

Extra lösa skräpkorgar bör minimeras och sätts endast ut vid tillfälligt evenemang eller vid tillfälligt högt besöksstryck.

Skötsel: Skräpkorgar töms enligt stadsdelsförvaltningens renhållningsprogram.

Övrig markutrustning

Till övrig markutrustning räknas t.ex. skyltar, föreningsmedel- andetavlor, livräddningsstationer, flaggstänger, cykelställ och pergolor. *Skötsel:* Markutrustningen ska vara hel och funktionell.

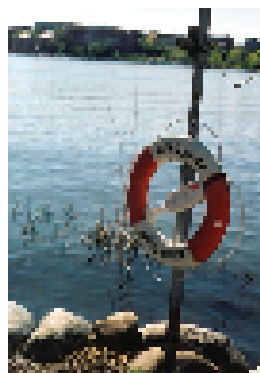

Föreningsmedel- andetavlor underhålls kontinuerligt. Bård byts ut vid behov.

Skyltar med information minimeras i parkerna. Reklam ska ej förekomma. Skyltarna placeras i parkernas entréer eller utkanter. Små skyltar med historisk eller ekologisk information utformas diskret. Tydlig information är särskilt väsentligt för synskadade och förståndshandikappade. Det bör också i alla parker vara möjligt att se hur driftcentralen kan kontaktas.

Skötsel: Skyltar repareras och klotter tas bort snarast när skador upptäckts eller anmäls. Varningsskyltar, trafikskyltar och vägmarken prioriteras.

Livräddningsstationer är utrustade med livräddningsboj, linor, livräddningshake, livräddningsstege och stativ. Stationerna placeras vid badplatser, strandpromenader, på bryggor och dylikt.

Skötsel: Skadade delar i utrustningen repareras och byts omgående.

Flaggstänger på stadens mark ska anpassas i höjd till omgivande hus och landskap.

Skötsel: Stängerna bör vara hela, uppräta och målade.

Pergolor är träkonstruktioner eller pelargångar som används för uppbindning av klängväxter. De ska utformas med hög konstnärlig kvalitet i samspel med parkens karakter. Växternas behov av

uppbindning ska vara så litet som möjligt.

Skötsel: Pergolor och träkonstruktioner bör vara hela och målade eller ytbehandlade.

Dricksfontäner är uppskattade. Stockholm vatten ansvarar för de flesta dricksfontäner. De ska utformas med lättåtkomlig tryckknapp, fördröjd vattenstråle och så att inte vattensamling bildas vid utkastaren. Max. höjd 1 meter. De ska kunna nås med rullstol.

Skötsel: Dricksfontäner bör vara rena och fungera.

Sandlådor för halkbekämpning placeras vid viktiga gångstråk så osynligt som möjligt, men så att de är åtkomliga för vinter- väghållningspersonal.

Skötsel: Lådorna bör vara hela och målade i standardfärger. Ingen spillsand får förekomma.

Teknikskåp, dvs. el- och kabelskåp är nödvändiga för parkernas belysning, men uppfattas ofta som störande i parkerna. I kulturmiljöer ställs särskilt höga krav på utformningen. Skåp placeras vid en hus-

fasad eller i parkens utkanter så att de inte syns från parkens viktiga gångstråk eller sittplatser. De kan placeras t.ex. i buskage eller häck. De ska vara åtkomliga för elverkspersonal. Se policydokumentet ”Teknikskåp i park i stad”.

Byggnader

Byggnader i park- och naturmarken är t.ex. paviljonger, lusthus, parklekshus, serveringskiosker, toaletter och regnskydd. De kan ge liv och även viss trygghet. Byggnader kan även vara klimatskydd och förlänga

den varma årstiden. Generellt gäller att byggnader ska begränsas och underordnas park- och naturlandskapet. Sdf ger bygglov och upplåtelse för mindre byggnader i parkmark.

RÅD OCH RIKTLINJER

Antalet byggnader i park- och naturmarken ska begränsas.

Byggnader får endast tillkomma som berikar det offentliga rummet.

Byggnader ska i storlek och utformning underordna sig parkens skala och samordnas med parkens karaktär och värden.

Nya byggnader bör lokaliseras i anslutning till befintliga byggnader eller vid park- eller naturområdets entré eller utkant.

Byggnader får inte skymma utsikter eller siktlinjer.

Serveringar och caféer får endast ha utomhusservering. Regntak kan tillåtas.

Serveringskiosker och uteserveringar bör visa framsidan mot park- och naturmark.

Byggnader för kommersiella ändamål som ej bidrar till platsens värden ska inte förekomma.

Lusthus och regnskydd placeras vid intressanta platser och viktiga gångstråk.

Toaletter och urinoarer placeras strax utanför parkentréer vid stadsdelsparker och viktiga promenadstråk.

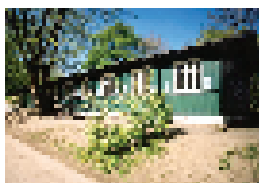
Kulörer begränsas och samordnas med park- och naturmarkens karaktär. Färgsättning sker enligt stadens standard

Parkbyggnadernas historia

De första parkbyggnaderna var musikpaviljonger. De tillkom vid

sekelskiftet, som t.ex. i Vitabergsparken och Berzelii park, ofta på privat initiativ. År 1937 ritade Osvald Almqvist en musikpaviljong till Vasaparken. På 40-talet ritade Erik Glemme regnskyddande lusthus till Tegnérslunden och Glasbruksklippan. Paviljonger placerades antingen på en höjd i parken eller sidoordnat. Glemmes lusthus på bryggör längs Norrmälarstrand är ett vackert undantag. Serveringskiosker för uteserveringar har tillkommit successivt. Hus för inneservering förekommer knappt. I och med att parkleken startade 1938, krävdes kojor, små stugor och redskapsbodas i anslutning till lekplatserna. När parkleksverksamheten expanderade i mitten på 60-talet byggdes också större stugor för innelek och pingis. Parklekarna med tillhörande byggnader har alltid sidordnats, lagts i kanten på parkernas gräsfält. Huvudmotivet för en parkbyggnad har alltid varit berika den offentliga utemiljön.

Färgsättning

Parkerna präglas främst av grönska men också av grå klipphällar och blågrönt vatten. På vintern är färgtonerna vita, gråa och milda. I parklekshusens speciella färgsättningsprogram har alltid mörkgrönt dominerat, men även blå och bruna nyanser förekommer. De byggda och målade inslagen i parken är få och sparsamma och bör så förbli.

Fast och tillfällig konst

Betydande konstsamlingar finns på Stockholms stads ägor och många av dem finns i de offentliga parkerna, drygt 1 500 verk. All nyuppsättning och flyttning av konstverk ska godkännas av Stockholms konstråd. Tillfälliga konstinstallationer i det offentliga rummet blir allt vanligare inom konstvärlden. Kulturförvaltningens konstkansli ansvarar för skötsel av fast konst.

RÅD OCH RIKTLINJER

I valet av nya konstverk finns ett stort ansvar gentemot dem som kommer att konfronteras med verken, allmänheten.

Tillfälliga konstinstallationer bör utvecklas i parkerna.

Konstverk bör spela mot platsens karaktär på ett intressant sätt.

Mötet mellan konstverk och mark ska vara medvetet utformat.

Konstverket får inte innebära trafikfara eller hindra framkomligheten.

Konstnärer bör i parkprojekt samarbeta med parkarkitekten i ett tidigt skede.

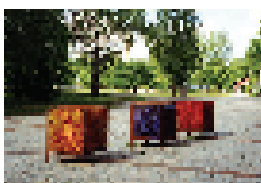
Fasta konstverk

Stockholms stads konstsamlingar utgör en mångfald av både äldre och modern konst. De första verken var statyer, monument och äreminnen. Under 1800-talet skedde en förändring, då den upplysande och folkbildande konsten kom med monument över poeter och vetenskapsmän. Under 1900-talets början var konstnärer som Carl Milles, Carl Eldh och Gustaf Fagerberg dominerande med sin både klassicistiska och nationalromantiska konst. På 1900-talet kom med modernismen ett nytt synsätt, då konsten mer utgick från konstnärens syn på och ofta kritik av samhälle och samtid. Det är framför allt Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser, KNAP, och Holger Blom som bidragit till den stora mängden konst i Stockholms parker. ”En-procent-regeln” om konstattsningar inom byggexploateringar har också bidragit till den offentliga konsten.

Tillfälliga konstinstallationer

Tillfälliga konstinstallationer i det offentliga rummet blir allt intressantare inom konstvärlden. Tillfälliga konstinstallationer och konstprojekt i parkerna bör främjas. Gallerier och museer i parkens omgivning bör uppmanas att verka i parkerna. Tillfälliga konstinstallationer lyder under riktlinjerna för upplåtelse av offentlig plats. Se kapitlet Upplåtelse.

Belysning

Parkerna är i mångt och mycket stadens mörka miljöer nattetid, vilket bidrar till att göra staden kontrastrisk, orienterbar och läsbar i sin helhet. Belysning ska bidra till att göra park- och naturmarken vacker, orienterbar, trygg och säker. Belysningen är rumsgestaltning under dygnets mörka timmar. Sdf ansvarar för skötsel av belysning av motionsspår, lekplatser och mindre bollplaner.

RÅD OCH RIKTLINJER

Park- och naturmark bör generellt ha lägre ljusnivåer än stadsmiljön i övrigt. Mörkret främjas för att tydliggöra stadens struktur.

Belysning och armaturer i värdefulla kulturmiljöer ställer särskilda krav på karaktär och uttryck.

Viktiga gångstråk, entréer och målpunkter ska belysas.

Belysning av parkvägar ska sättas så lågt som möjligt och inte blända. Det är parkvägens markbeläggning och närmiljö som ska belysas.

Belysningsstolpar bör inte stå på gångvägar eller så att renhållning och plogning eller funktionshinder hindras. Antalet stolpar bör begränsas.

Ljutfärgen bör vara samordnad i parken, med god färgåtergivning som framhäver grönska, grus, blommor, vatten och snö. RA-index minst 80.

Effektbelysningen bör öka i parkerna. Fiberoptik kan vara ett nytt komplement. Oansenliga dagparker kan bli nattparker.

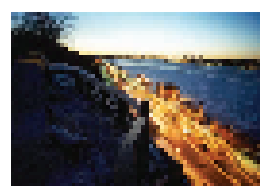
Lampor ska ha lång livslängd och vara miljövänliga.

Julgranar och ljusträd sätts på centrala platser, helst inte i park- och naturmarken.

Växtlighetens skötsel så att belysningskvaliteten bibehålls.

Belysta gångstråk bör snöröjas

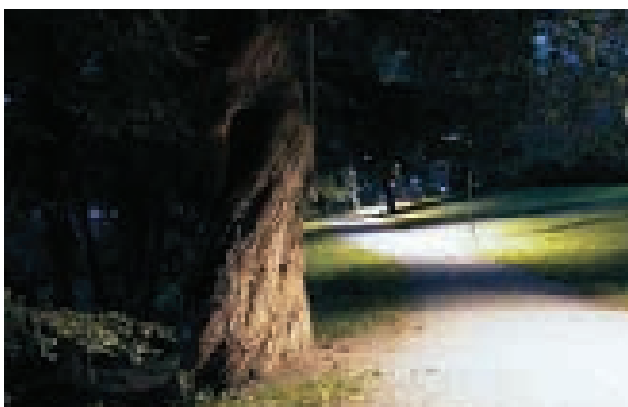
Belysningsprinciper

I Stockholms byggnadsordning i ÖP99 och i Stockholms nattljusvision från 1998 redovisas vissa riktlinjer för parkernas belysning. Där betonas att parker och naturområden som helhet bör ha en mörkare karaktär i staden. Det är i princip endast vissa målpunkter och de viktigaste gångstråken och deras närmiljö som ska belysas. Nya undersökningar om otrygghet, överblickbarhet och utevistelse

har dock visat att det kan vara lämpligt att belysa även vid sidan om gångstråken. Belysning kan bidra till känslan av en tryggare miljö men kan inte göra den trygg i sig själv. Belysningens effekter ska således inte överskattas.

Några av faktorerna för utformningen av parkers belysning är estetik, trygghet, driftsäkerhet, design, långsiktig ekonomi och miljöhänsyn. När nya offentliga belysningsanläggningar planeras bör nya tekniska rön tillämpas. Belysningen får därför inte bli dominant, utan målet är tvärtom att ljuset ska bidra till ett bra nattrum i staden. Valet av ljuskälla är många gånger viktigare än själva armaturerna. När principerna för ljusets form och riktning är klarlagd, var och hur ljuset ska falla, är det lättare att välja armaturer.

Armaturen kan anpassas arkitektoniskt till vissa tidskaraktärer/stilar eller så kan man låta det tekniska systemet visa sig som en egen tidsavlagring. Det är inte självklart att en anpassning till vissa stilar är den mest fruktbara vägen, eftersom det kan uppstå konkurrens mellan ny teknik och gammal. Ny teknisk utformning gör det även lättare att förnya belysningslösningar. Belysningstekniken utvecklas kontinuerligt med ny avancerad optik och metoder för avskärmning mot bländning. I dag finns en mängd högkvalitativa ljuskällor för olika ändamål.

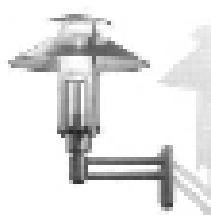
Armaturer

När det gäller armaturer finns det ofta en stor mängd fabrikat och modeller att välja på. Utbudet och variationen blir allt större och möjligheterna att kombinera färger, former och teknik ställer höga krav på kunskap och gestaltning. I följande avsnitt ges exempel på ljusbehandlingsprinciper för parkbelysning samt några exempel på armaturer som bör användas i projekt.

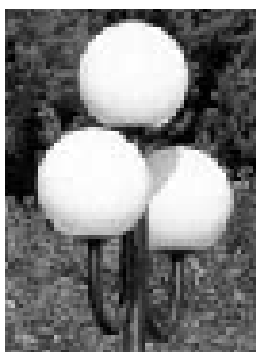
Klassiska gatlyktor som Gamlastansmodellen eller Gasverkslyktan (före 1930)

Dessa modeller används i första hand för sina dekorativa och klassiska kvalitéer i värdefulla kulturmiljöer. Bländningsfenomen och avsaknad av riktig optik kan förekomma. Dessa typer bör sättas upp med modern optik som ger bättre avskärmning och ljusbild.

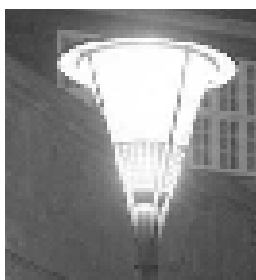
Moderna armaturer med traditionell ljusbehandling enligt metoden "ljus direkt nedåtriktat" (efter 1930)

Denna typ har funnits framför allt med kvicksilverljuskälla i offentliga anläggningar och med glödlampa i vissa fall. Ljuset sprids neråt via avskärmningar eller via olika system med ringar (refraktor) eller linser.

Glober (1930–70)

Nackdelen med denna armaturtyp är att den ofta blir bländande och kastar ljuset okontrollerat åt alla håll. Inga nya lampor av denna typ sätts idag upp i Stockholm.

Armaturer för indirekt och semiindirekt ljus (efter 1930)

Denna typ är oftast modernt formgiven och har stora fördelar när det gäller att eliminera bländning. Armaturerna kräver ofta lite högre effekter eftersom huvuddelen av ljuset först ska reflekteras mot en yta.

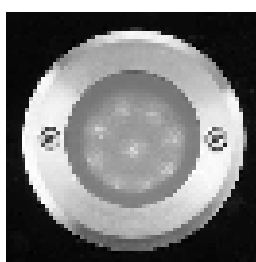
Andra typer som fungerar enligt principer som avviker från ovanstående (efter 1930)

I denna grupp återfinns en mängd olika armaturer som många gånger är futuristiska och ibland extrema i sin framtoning. De kan även vara enkla och funktionella och fungera enligt metoder som kan vara mycket styrda, exempelvis när det gäller stolphöjd, vinklar mot horisontalplan, ljuskälla och olika typer av filter och avskärmningar.

Komplementgrupp (generell)

Till denna grupp räknas den traditionella pollaren men även belysning för träd, murar, räcken m.m.

Accenter (generell)

En "accent" är ett tillskott som kan användas som "pricken över i". Exempel är fiberljus, dioder eller xenonlampor. Stor konstärllighet och kompetens krävs för att använda accenter på rätt sätt.

Koloniområden och stadsjordbruk

Koloni- och fritidsträdgårdar, liksom stadsbondgårdar och jordbruksmarker som betas eller odlas, bidrar till Stockholms attraktivitet, då de är naturligt integrerade i grönområdena. Dessa områden är lika attraktiva för odlaren eller lantbrukaren som för parkbesökare och friluftslivet. Sdf ansvarar för väg och vattenhållning i anslutning till koloniområden.

RÅD OCH RIKTLINJER

Lokal bostadsnära odling bör tillskapas efter önskemål.

Koloni- och fritidsträdgårdsområden ska vara allmänt tillgängliga och bidra till park- och naturmarkens allmänna värden, ha tydliga entréer och genomkorsande allmänna stråk.

Jordbruk med åkrar, slåtterängar och betade hagar bör främjas i natur- och friluftsområden och större landskapsparker, där de överensstämmer med områdets karaktär och värden.

Stadsjordbruk ska bedrivas som pedagogisk verksamhet i samarbete med Sdf, intresseföreningar, skolor och förskolor:

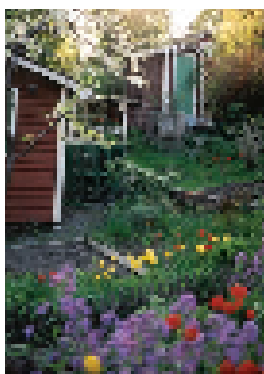

Koloni- och fritidsträdgårdsområden bör fastläggas i detaljplan. I planprogram för ny bebyggelse bör mark reserveras för odling.

Skyddsavstånd mellan djurhågn eller lokaler för djurhållning och bebyggelse ska beaktas.

Koloni- och fritidsträdgårdar

Det finns två sorters koloniområden, koloni- och fritidsträdgårdar (med viss byggrätt) och fritidsträdgårdar (utan byggrätt). Ett koloniområde upplåts av kommunen endast till en bildad förening, enligt ett särskilt arrendeavtal. Här finns t.ex. ett fastställt antal byggrätter. Långtidsupplåtelse eftersträvas. Kommunen kan dock återta mark efter varje femårsperiod. Uppsägningstiden är då 15 månader för koloni- och fritidsträdgårdar och 12 månader för fritidsträdgårdar. Det är föreningen som upplåter tomter inom området till medlemmarna. Dessa kontrakt tecknas på 25 år för koloni- och fritidsträdgårdar och 1 år för fritidsträdgårdar.

Avtal och kontrakt regleras av stadgar och ordningsregler som upprättats i samråd mellan kommunen och Föreningen Stor-Stockholms koloni- och fritidsträdgårdar. Till exempel ligger drift och underhåll av området på områdets förening. Mer om Stockholms koloni- och fritidsträdgårdar finns i skriften "Stockholms koloni- och fritidsträdgårdar" med "Områdesbeskrivningar" (1990) och "Leve koloni- och fritidsträdgårdar" (1985).

Stadsjordbruk och ekologisk djurhållning

Det finns ytor inom Stockholms naturmark som brukas som åker eller hagmark, särskilt inom natur- och friluftsområdena Järvafältet och Årstafältet. Dessa områden är av stort värde för vården av det äldre odlingslandskapet. De ger också skolbarn möjlighet att lära sig om landsbygden nära staden. Hagmarken (naturbetesmarken), och ängen, gynnar också den biologiska mångfalden. Många insekter och fåglar lockas till hagens rika flora, speciellt om hagmarken har buskar och träd. Betet gör att många arter och individer kan samexistera.

Basen för betesdjur, kor, får, hästar, och jordbruksaktiviteter kan lämpligen vara en mindre stadsbondgård, som Hästa gård. Gårdsverksamheterna drivs med fördel av en intresseförening, likt 4H, med pedagogisk och ekologisk inriktning. Sdf samarbetar med fördel med stadsbondgården och dess huvudman som lämpligen driver naturvården (bete, slåtter och åkerbruk) av hagmarker, ängar och åkrar. Samarbetet består i att bondgården får hö och vall och kommunen får naturvård och en levande lantbrukspedagogik i staden. Skyddsavstånd mellan djurhågn eller lokaler för djurhållning och bostads- eller kontorsbebyggelse ska beaktas. 200 meter rekommenderas av miljöbalken. 500 meter till ridanläggning rekommenderas av Boverket.

Parkavfall, kompostering och jord

Parkskötseln skapar mycket organiskt avfall som gräsklipp, hö, grenar m.m. Både av miljömässiga och förvaltningsmässiga skäl bör avfallet direktåterföras eller komposteras. Komposterat parkavfall, kompostjord, bör sedan användas som jordförbättringsmedel i planteringar. Vid sidan av kompostering kan avfallsförbränning eller biobränsle vara aktuellt.

RÅD OCH RIKTLINJER

Parkavfall bör direktåterföras, komposteras eller återanvändas som jordförbättring i planteringar. Alternativt kan det bli biogas.

Ängs- och långgräs och ogräs bör komposteras, alternativt säljas till stadsjordbruk eller ridstallar. Gräsklipp och löv bör direktåterföras, i annat fall komposteras. I dag används flera stora komposter. Dessa innebär transporter men också risk för kväveläckage i miljön. Små lokala komposter kan bidra till att minska transporter av parkavfall och också skapa förutsättningar för biologisk mångfald. Grenar och stammar bör flisas och eldas i fjärrvärmeverk, med askåterföring till naturmark. Viss död ved bör lämnas för den biologiska mångfalden. Förbrukade markbeläggningar bör återvinnas i möjligaste mån.

Anläggningsjord ska klara de riktvärden för ”känslig markanvändning” som anges av Naturvårdsverket. Minst 50% av anläggningsjorden bör innehålla rötslam som jordförbättrande komponent.

Upplåtelser och evenemangsparker

Upplåtelser för verksamheter i offentlig park- och naturmark kan vara uteserveringar, kiosker, konstinstallationer, festivaler, konserter och evenemang. Generellt gäller att verksamheter ska tillföra platsen allmänna värden och inte störa omgivningen. Upplåtelser administreras av Sdf. Större upplåtelser vid flera platser eller behov av trafikomläggning ansvarar Gfk.

RÅD OCH RIKTLINJER

Upplåtelser bör höja park- och naturmarkens allmänna attraktionsvärde som offentlig plats.

Upplåtelser ska anpassas till parkens karaktär och störande moment ska minimeras, t.ex. ljud, slitage, trafik.

Evenemang eller verksamhet som riskerar ge permanenta skador i park- eller naturmark ska inte upplåtas.

Viss tid ska flyta mellan evenemang så att en plats får vila.

Placering och utformning av byggnader och kiosker ska följa råd och riktlinjer för byggnader.

Park- och naturmark bör inte upplåtas för bilparkering.

Parker och naturområden ska vara fria från reklam.

Renhållningen, snöröjningen och framkomligheten, även för funktionshindrade, får inte försvåras.

Platser ska återställas fortast möjligt av arrangören efter avslutat evenemang. Sdf har ansvar för besiktning i samråd med Gfk.

Evenemangsparker

Evenemang utgör både stora, ljudliga konserter och små, lugna tillställningar. Ett evenemang innebär ofta ökat markslitage och mer trafik. Därför ska platsen väljas utifrån typ av evenemang och platsens värden och omgivning. Programmet ”Evenemangspatser – riktlinjer för lämplighetsbedömning av mark för evenemang i Stockholms innerstad” pekar ut olika parker för olika evenemang i innerstaden. Listan har här kompletterats med platser i ytterstaden

Evenemangsparker – plats lämplig för större evenemang

Innerstaden: Kungsträdgården, Ladugårdsgärdet

Ytterstaden: Eggeby gård, Johannelundstoppen, Räckstarondellen, Ålstensängen, Husby gård, Akalla by, Hästagård, Solviksängen, Ekotemplet, Maltesholmsdalen, Grimsta gårde, Spångadalen, Årsta gårde, Enskedefältet, Nytorps gårde, Bergholmsskolan, Åstorpsringen, Lingvägen, Bandängen, Huddingevägen/Turingevägen, Bjursätragatan, Personnebadet, Vantörsvägen/Gamla Södertäljevägen, Vårbergstoppen, Bredängs allés parklek.

Övrigt: idrottsplatser, bollplaner, stora parkeringsplatser, parkteaterscener och vissa båtuppläggningsplatser.

Kulturmiljöer och bostadsnära parker

– ej lämpliga för evenemang

I värdefulla kulturmiljöer (se kap. Kulturella värden) får evenemang anordnas endast om dessa underordnas kulturmiljön.

Exempel på sådana miljöer är esplanaderna, Berzelii park och Humlegården. Park- och naturmark som ligger nära bostäder eller kontor är inte heller lämpliga för evenemang, t.ex. Fredhällsparken och Kronobergsparken.

Skötsel: Evenemangsplatsen ska städas, repareras och återställas fortast möjligt, inom ett dygn, efter avslutat evenemang, så att den har samma eller bättre kvalitet än före evenemanget.

Aktivitetsparker – plats lämplig för mindre evenemang

Innerstaden: Rålambshovsparken, Vasaparken, Museiparken, Vita-bergsparken

Ytterstaden: Margaretaparken, Svandammsparken, Farsta strandbad, Gubbängsfältet, Varpaängen, Skarpnäcksfältet, Turingeängen, Vinterviken, Rävudden.

Övrigt: gräsfält i natur- och friluftsområden, torg, skolgårdar, museigårdar, breda kajer

Historia

– hur parkerna kom till och har förändrats

Kapitlet om Stockholms parkhistoria förklarar i stort *varför* olika parker inom Stockholm stads område kom till och har förändrats. Förklaringarna spänner från europeiska stadsbyggnadsstilar till lokala trädgårdstrender, från samhällsekonomi till vardagslivet i staden. Parkhistorien har skrivits i två delar, fram till 1930 av konsthistoriker Catharina Nolin och efter 1930 av landskapsarkitekt Anders Sandberg.

RÅD OCH RIKTLINJER

Dokumentation och arkivering av de viktigaste åtgärderna som genomförs i parkerna bör göras i ett centralt parkarkiv på Gfk.

1700-tal och 1800-talets början – de första offentliga parkerna

Liksom i många andra europeiska städer var de första offentliga parkerna kungliga trädgårdar som gjordes tillgängliga för allmänheten. Dessa kunde ursprungligen ha använts för till exempel odling eller jakt. Kungsträdgården och Humlegården öppnades under 1700-talet i första hand för de högre klasserna. Tryckta förordningar klargjorde vilka som fick vistas där och hur man skulle uppföra sig. En annan betydelsefull plats var Kungliga Djurgården som hade inhägnats som jaktpark redan under Vasatiden, 1500-talet. Den södra delen, som då kallades Walmundsön, användes under 1600-talet även som förlustelsepark och här fanns bland annat många krogar. Intresset för jakt minskade under Gustav III:s tid och Djurgården blev då helt och hållet en nöjespark. Lusten att göra utflykter hit ökade markant sedan Karl Johan 1817 hade förvärvat egendomen Rosendal. På första maj och midsommardagen vallfärdade stockholmarna till Djurgården för att roa sig och se den kungliga familjen.

Från 1800-talets början växte borgerskapet sig allt starkare. Denna heterogena samhällsgrupp strävade efter att skapa egna umgängesmönster och mötesplatser. Den offentliga parken blev en betydelsefull institution i denna strävan och kan jämföras med de litterära och musikaliska salongerna liksom med teatern som utvecklades under samma tid. Familjesammanhållningen var också en viktig del i det borgerliga livsmönstret. Det togs även privata initiativ för att skapa parker. År 1832 bildades Svenska trädgårdsföreningen med främsta syfte att sprida intresset för hortikulturen. Omkring 1840 öppnade föreningen sin trädgård vid Drottninggatan, där Norra Latin ligger i dag. Det kostade en

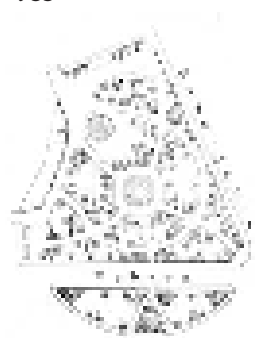
mindre summa pengar att komma in, men den var i alla avseenden jämförbar med offentliga parker. Förutom att promenera och beundra blommorna kunde man äta bakelser och dricka kaffe eller andra drycker i schweizeriet eller lyssna på musik. Svenska trädgårdsföreningen flyttade 1861 sin verksamhet till Rosendal på Djurgården.

Strömparterren var den första parken i Stockholm anlagd med offentliga medel. Den anlades 1832, främst för att försköna Kungliga slottets närmaste omgivning. Parken blev snabbt en omtyckt mötesplats, särskilt sedan

ett konditori hade öppnats under bron. Ungefär samtidigt som Strömparterren tillkom började man planera för nästa park. Med anledning av arbetet med en ny bro mellan Ladugårdslandet och Blasieholmen – Nybron bestämde man sig för att fylla igen den inre delen av Nybroviken, Packartorgviken eller Katthavet, och göra en park där. Parken anlades i början av 1850-talet efter ritningar av trädgårdsarkitekten Knut Forsberg. Berzelii park, som den fick heta efter den berömda kemisten Jöns Jakob Berzelius, bidrog till att förbättra områdets rykte. Snart började praktfulla byggnader som Berns salonger och Synagogan uppföras i dess

närhet. Liksom i Strömparterren fanns här också en musikpaviljong. Med Strandvägen som tillkom på 1860-talet förbands Berzelii park och Nybroviken med Djurgården. Kungsträdgården och Humlegården hade stor betydelse under hela 1800-talet. Kungliga biblioteket förlades till Humlegården under 1870-talet och i Kungsträdgården fanns kaféer, teater med mera.

Utmärkande för de parker som anlades eller förändrades från 1850-talet och framåt var det exotiska växtmaterialet och de praktfulla blomplanteringarna. Parkerna var viktiga umgängesplatser. Många såg också möjligheten att ge de promenerande moraliska och bildande förebilder genom att till exempel resa statyer av välkända personer.

1800-talets slut – Lindhagenplanen och parker på bergen

Stockholm expanderade kraftigt från mitten av 1800-talet. Hygienen var under all kritik och spädbarnsdödligheten mycket hög. Kring 1860 inleddes arbeten för att förbättra situationen. År 1866 presenterade en kommitté under ledning av Albert Lindhagen den så kallade Lindhagenplanen. I förslaget ingick omfattande gaturegleringar som skulle föra in ljus och luft, göra staden mer hygienisk och befördra trafiken. En bärande tanke var att stadsborna skulle få tillgång till ”en lantlig naturs välgörande inverkan”. Stockholms malmar skulle bebyggas med nya bostadshus och ett flertal parker skulle anläggas där de bäst behövdes: i närheten av bostäderna. Därigenom skulle alla kunna tillbringa sin lediga tid i en park. Liknande stadsplaneregleringar genomfördes vid ungefär samma tid i bland annat Paris och Wien. Influenserna från England är också tydliga, särskilt när det gäller de sociala ambitionerna. Det var bergiga områden som reserverades för de nya parkerna, dels för att de var svåra att bebygga, men också för att de med enkla medel skulle kunna förvandlas till prunkande parker. Man menade också att de inte skulle bli så konstlade utan mer naturlika. Luften på dessa höjder ansågs också bättre, samtidigt som de erbjöd vidsträckt utsikt. Ett viktigt inslag i stadsplanen var också de breda trädplanterade esplanaderna som Karlavägen och Narvavägen.

Lindhagenplanen fastställdes slutgiltigt omkring 1880 och strax därefter började de nya parkerna anläggas. Stadens parker sköttes till en början av olika entreprenörer, men i slutet av 1860-talet hade skötseln blivit så omfattande att man 1869 anställde en särskild stadsträdgårdsmästare. Alfred Medin, som var den förste på posten, fick huvudansvaret för parkernas gestaltning fram till 1906. Inom några få år anlades Vitbergsparken och Tantolunden på Södermalm, Vanadislunden, Tegnérslunden och Vasaparken på Norrmalm samt Kronobergsparken på Kungsholmen. Vid slutet av 1800-talet hade en förändrad natursyn vuxit fram, man ville att parkerna skulle vara så naturlika som möjligt. De planterades därför till övervägande del med inhemska löv- och barrträd samt blommande buskar. Praktfulla blomplanteringar som var så

vanliga tidigare under seklet fanns inte i dessa parker. En annan nyhet var att alla ytor fick beträdas, att barnen kunde leka fritt och att man kunde ta med matsäck. Parkerna planerades även för vinteraktiviteter som käll- och skidåkning.

En revolutionerande tanke vid denna tid var att parker även borde innehålla lekplatser. Den allmänna skolstadgan infördes 1842 och redan på 1850-talet kunde lärarna konstatera att barnen blev överansträngda av att sitta stilla i skolbänkarna. De började därför tillsammans med idrottsorganisationerna att propagera för vikten av lek- och idrottsplatser. Lekplatser anlades i alla nya parker, utom Tegnérlund. Den mest exceptionella var Vasaparken med den stora gräsplanen för lek och idrott.

Parkförvaltande behöver en plantskola för drivning och odling av annueller, perenner, buskar och träd. Med inlett 1871 uppföra några drivhusbänkar vid sin bostad. År 1877 uppfördes ett växthus bredvid ett äldre vid Döbelngatan. Odlingarna växte och 1894 fick man flytta till slätten ned mot Hammarby sjö vid Götgatan. Parkförvaltningens trädskola flyttades till Enskede med början 1911. År 1979 flyttades den till Riddersvik som sedan avvecklades 2002. Kring 1940 flyttades annuell- och perennodlingen från Götgatan till Hagaparken, norr om Koppartälten, där den fanns kvar till 1990.

1900-, 10- och 20-talen

– trädgårdsstäder och klassicism

Vid sekelskiftet 1900 började Stockholm växa utanför tullarna. För att möjliggöra ett ökat bostadsbyggande köptes flera lantegendomar in. Nu anlades flera trädgårdsstäder, som Enskede med stadsplan av Per Hallman, och Äppelviken. Ett utmärkande drag för dessa stadsdelar är trädplanterade gator och ett enhetligt växtmaterial i form av fruktträd och bärbuskar. Ungefär samtidigt började en koloniträdgårdsrörelse växa fram. De drivande krafterna var Anna Lindhagen och Anna Åbergsson, och den direkta inspirationen var koloniområdet Frem i Köpenhamn som Anna Lindhagen hade besökt 1903. Tanken var att mindre välbeställda – särskilt barnfamiljer – skulle få tillgång till platser där de kunde odla frukt och grönt för husbehov och där barnen kunde leka i den friska luften. De första koloniområdena anlades i Barnängen på Södermalm och på Djurgården.

I stadsdelen Bromma började stadsträdgårdsmästare Mauritz Hammarberg under 1920-talet att planera för en ny park. Tanken

var att det skulle bli en konstrik promenadpark, lik dem som sedan 1800-talets mitt hade anlagts inne i staden. Botanikprofessorn Rutger Sernander opponerade sig mot detta och föreslog att den planerade parken i stället skulle skapas med utgångspunkt i Mälarskapskaps egna naturliga förutsättningar. Detta resulterade i Ålstensparken, anlagd 1927–1935 helt i enlighet med Sernanders idéer. Strax därefter skapades efter liknande principer naturområdet Judarskogen, även det i stadsdelen Bromma. Med Ålstensparken tog Stockholms stads parkplanering en ny riktning som skulle nå sin höjdpunkt under 1930-, 1940- och 1950-talen. En park som förenar de framväxande klassicistiska tankegångarna och de mer naturinspirerade idéerna är Tessinparken på Gärdet som anlades av parkförvaltningen 1932–1940 efter en stadsplan av Arvid Stille.

1930-, 40- och 50-talen

– funktionalismen och Bloms parkprogram

Ett helt nytt sätt att se på stadsbyggnad växte fram omkring 1930. Den s.k. funktionalismen var inledningen på modernismens storslagna stadsbyggnadsepok och folkhemmets samhällsbyggande. Som kritik mot kvartersstadens mörka osunda gårdsmiljöer och brist på grönska, lanserades en stadstyp med fristående lamellhus i park som gav lägenheter och närmiljö solljus, frisk luft och utsikt mot en sparad och vårdad natur. I varje stadsdel skulle sörjas för god tillgång på lek- och rekreationsmöjligheter, vilket säkrades genom ett sammanhållet parknät av långsträckta parkstråk genom och mellan stadsdelarna. Stockholms stadsträdgårdsmästare 1938-71 Holger Blom redovisade 1941 förslaget om ett parknät för staden, som i sina yttre delar knöt an till de större friluftsområdena utanför stadsbygden. I Bloms klassiska parkprogram från 1946 sammanfattas den funktionalistiska synen på parkens uppgifter i Stockholms stadsbyggnad, i hög grad inspirerade av Osvald Almquist, stadsträdgårdsmästare 1936–38. Dessa principer inarbetades i 1952 års generalplan och byggdes ut ända till i slutet av 1970-talet. Bloms tid som stadsträdgårdsmästare och park- och stadsbyggnadsidéolog kom att bli en storhetstid för Stockholms parker.

Parknätet skulle vara stadsdelens offentliga rum för lek, spel, picknick, evenemang, natur- och kulturupplevelser och skapa goda förbindelser mellan bostad – skola – centrum. Stadens äldre

natur- och kulturminnen bevarades genom att infogas i parkerna. Offentlig konst placerades i parkstråken. År 1962 bildades på Bloms initiativ Konstnämnden för utsmyckning av allmänna platser, KNAP. I de större parkstråken, som planerades i det karaktäristiska sprickdalslandskapets dalstråk, gavs utrymmer för mer ytkrävande lekar, motion och stora idrottsanläggningar. Parkernas blommor samlades i blomstergårdar i parker och vid torg. Rabatterna utformades enhetligt, med perenner

och rosor i samlade färgfält. Urnor med färgstarka annueller sattes ut i enhetliga färggrupper i torg- och gaturum. Parkleken – den bemannade lekplatsen, som startades i Vasaparken 1938, blev ett av parkförvaltningens flaggskepp, en pedagogisk institution för lek och social fostran med lekredskap, barnhage, odlingsland, plaskdamm, skid- och skridskoskola, mulleverksamhet, barnteater, bygglek, djurlek (4H), äventyrslek m.m. Den utformades enligt stadens parkleksstandard. Verksamheten växte fram till mitten på 1980-talet, då det fanns 150 parklekar och 50 skolgårdslekar sammantaget i inner- och ytterstaden. Parkteatern, den offentliga ute-teatern, var en annan mycket populär parkinstitution som tillkom 1942. Till parkteatern hörde även parkmusiken, som startades redan 1906. Blom skapade också ett nytt blomsterprogram.

Den parkstil som nu danades med arkitekten Erik Glemme som förgrundsgestalt, den s.k. Stockholmsstilen, integrerade natur- och kulturlandskap och nödvändiga parkfunktioner på ett sätt som gav Stockholms parkförvaltning internationellt erkännande. Ett typexempel är parkstråket Norrmälarsstrand – Rålabshovsparken – Fredshällsparken på Kungsholmen. Liknande stråkparker planerades och formades med hjälp av landskapsvård och parkanläggning i nästan alla nya stadsdelar mellan 1930–1970. De finns i smalhusstadsdelar som Traneberg, Hammarbyhöjden och Midsommarkransen, i grannskapsstadsdelar som Hökarängen, Blackeberg och Råcksta och i miljonprogramsstadsdelar som Tensta och Rinkeby. Parknätet har blivit ett av ytterstadens mest karaktäristiska drag.

Inne i bebyggelseområdena skapades gångstråk och centrumtorg som möblerades och förskönades med blomsterarrangemang och skulpturer. Här stod Erik Glemme bl.a. bakom Blackebergs torg och Vällingby torg. Blom och Glemme förnyade också flera av innerstadens parker. Vasaparkens terrasssträdgård, Kungsklippans och S:t Göransparkens terrasser, Tegnérlundens lusthus och damm, Karlavägens bersåer och Glasbruksklippan är några typexempel.

1960- och 1970-talen – miljonprogram och storskaligt byggande

Bostadsbristen blev under början av 60-talet allt mer besvärande och inom ett antal år skulle de stora barnkullarna från krigsåren beredas bostäder. Kraven ökade på att bygga högre och tätare. Det s.k. miljonprogrammet utvecklades. Staden skulle formas funktionellt som i en maskin med ett rationellt industriellt byggande. Byggplatsen ordnades så att en effektivt monterad av prefabricerade byggelement blev möjlig. Detta betydde en total markomvandling för att skapa plats för husgrunder, arbetsmaskiner och kranbanor. 1940- och 1950-talens anpassning av bebyggelsen till landskapet byttes till en anpassning av terrängen till byggplatsen. 1946 års parkprogram användes fortfarande i Stockholm men nu mer som funktionsscheman med standarder och normer för arealer och avstånd och infogades som sådana i Planstandard 65.

De hårt packade sprängstensterrasserna blev dock dålig jordmån för den nyplanterade växtligheten, som samtidigt slets ned av lekande barn. Detta gav en torftig närmiljö i miljonprogramsbegyggelsen. I övrigt satsades resurser på de större parkstråken i t.ex. Skärholmen och Bredäng och natur- och friluftsområden, som Järvafältets grönområde och Sätterskogen, vilka planades i anslutning till stadsdelarna. Stråken utformades med större rekreationsanläggningar för samvaro och evenemang, ofta i äldre gårdsbyggnader, koloniområden, lek- och sportfält, motionsspår, idrottsplatser, friluftsbad, ridanläggningar, naturpedagogiska stigar och promenadvägar för naturupplevelser och ro. De omfattande terrängomvandlingarna gav stora mängder schaktmassor som måste köras till tipp. Byggtipparna utformades till toppar, som blev ett slags landskapskulpturer av kolossalformat, t.ex. Vårbergstoppen och Högdalstoppen, den senare med skidlift.

1980 och 1990-talen – förtätning och postmodernism

Kommunens sista stora obebyggda markområden hade tagits i anspråk. Det behövdes en ny strategi för den fortgående urbaniseringen. Strategin blev stadsförtätning genom stadsförnyelse. Detta skulle ske genom upprustning av den delvis omoderna

äldre ytterstaden och genom kompletteringsbebyggelse i stadsdelar med sjunkande befolkningstal, ensidig lägenhetsammansättning och vikande befolkningsunderlag för social och kommersiell service. För den äldre ytterstaden konstateras i handlingsprogrammet (Utl. 1983:65 RI) att: ”den yttre miljön är en av de främsta kvaliteterna i äldre ytterstaden. [...] I samband med upprustning och förnyelse är ett fungerande boinflytande nödvändigt”. För stadsdelar som skulle förtätas med kompletteringsbebyggelse på parkmark utformades grönplaner. Grönplanerna visade var de viktigaste park- och naturytorna fanns i stadsdelarna och hur parksammanhangen kunde upprätthållas vid exploatering. Grönplanerna blev viktiga för att visa stråk och anläggningar som behövde rustas upp eller nyanläggas. Intrången i parkmarken blev emellertid omfattande, och konflikterna mellan de boende och exploatörerna blev ofta besvärande. Samtidigt pågick förtättningsplanering i innerstaden bl.a. i Södra stationsområdet, Starrbäcksängen och norra Hammarbyhamnen.

Parkverksamheten inriktades under 1980 och 1990-talen på underhåll, upprustning och mindre nyanläggningar för att upprätthålla parksystemet, alla i anslutning till förtättningsprojekten. Exempel på upprustningar av torg, gångstråk och lekytor finns i både ytterstadens äldre stadsdelar och i miljonprogramsområdena genom bl.a. Ytterstadssatsningen. Enstaka parkprojekt som genomförts eller påbörjats under perioden är Vintertullsparken och Mandelparken i Hammarby sjöstad, den postmoderna Fatbursparken vid Södra station och Kulturpark Liljeholmen, som sträcker sig från Årstaviken till Vinterviken. Kungsträdgården och Berzelii park genomgick 1998 resp 2000 postmodern förnyelse. Arbetet med att avsätta naturreservat för att skydda viktiga större naturområden och att utforma skötselplaner för mindre naturområden har pågått under perioden.

Under perioden genomgick stadens parkförvaltande flera genomgripande omorganisationer. År 1979 övergick parkförvaltningen till fritidsförvaltningen. Fram till 1986 hade man fortfarande ansvaret för hela parkförvaltandet, då skötseln (drift och underhåll) lades ut till s.k. fritidsdistrikt. I samband med en större omorganisation 1993 lämnade parkerna fritidsförvaltningen. Investeringar, anläggning och skötsel lades på det nybildade gatu- och fastighetskontoret och stadsplanläggningen på stadsbyggnadskontoret. I stadsdelsnämndsreformen 1996 övergick skötseln till stadsdelsförvaltningarna. Ansvaret för stadens parkförvaltande är således i dag (2002) uppdelat på fler enheter än det någonsin varit.

Referenser

- Beslut om Naturresevat i Judarskogen (1995), Kyrksjölöten (1997) och Hansta (1998)
- Biologisk mångfald och fysisk planering, Sbk, rapport 1998:6
- Bullerdämpande vallar och skärmar, Vägverket, rapport 1988:48
- Dagvattenstrategi för Stockholms stad, Gfk, förslag (ej antagen)
- Evenemangsplatser – Riktlinjer för lämplighetsbedömning av mark för evenemang i Stockholms innerstad, Gfk, sept 1997
- Friluftsliv trenger mer enn arealer, Nordiska ministerrådet, Tema Nord 1996:591
- Gröna områden i planeringen, Boverket, 1999
- Grönkarta för kretsloppsteknik – metodstudie av möjligheterna att söka naturområden lämpliga för olika former av kretsloppsaktiviteter med hjälp av GIS, Ekologigruppen, nov 2000
- Grönstrukturen i Stockholmsregionen, Region- och trafikplanekontoret, Stockholms läns landsting, 1996
- Integrationsprogram för valfrihet och samverkan i Stockholms stad, Stockholms stad, 2001
- Kan ni gå ut och leka?, Jens Nilheim, examensarbete KTH, 1999
- Kulturhistorisk klassificering av Stockholms innerstad – karta, Sbk och Stadsmuseet, 1995
- Lekplats för alla – Program för handikappanpassning av lekplatser i Stockholms stad, Gfk, 2000
- Leve koloniträdgården, Stockholms fastighetskontor, 1985
- Miljökonsekvenser – tidig miljöbedömning för ändrad markanvändning, Gfk, 1999
- Miljö- och kretsloppsanpassning i hanteringen av parkavfall och i skötseln av parkmark inom Söderorts stadsdelar i Stockholms stad, Ekologigruppen, feb 1998
- Möbleringsprogrammet för Stockholms gator och parker – Stockholmsstandard, Gfk, 1999
- Q-anläggning – Kvalitetsprogram för anläggning av park- och gatemark, Gfk, 2002
- Rapport från ArtArken, Miljöförvaltningen, 1999
- Sociotophandboken – planering av det offentliga uterummet med stockholmarna och sociotopkartan, Sbk, rapport 2003:2
- Sociotopkarta för parker och andra friytor i Stockholms innerstad, Sbk, rapport 2002:2
- Sociotop som redskap i grönområdesplanering, Sbk, rapport 2000:4
- Stenstadens gatumiljö – råd och riktlinjer vid upprustning och förändring, Gfk, maj 2000
- Stockholm, en stad för alla – Riktlinjer för att skapa en tillgänglig och användbar utemiljö, Gfn, maj 2001
- Stockholms biotopkarta, Sbk och Miljöförvaltningen, 1999
- Stockholms ekologiska känslighet, Sbk, rapport 1995:1
- Stockholms grönkarta, Sbk och Gfk, 2002
- Stockholms koloniträdgårdar (med Områdesbeskrivningar), Stockholms fastighetskontor, 1990
- Stockholms nattljusvision, Gfk, 1998
- Stockholms parker, Bertil Asker, 1986
- Stockholms sociotopkarta (f.d. rekreations- och landskapsvärdeskartan), Sbk, 2002
- Stockholms Vattenprogram, 1995
- Stockholms översiktsplan –ÖP99, Sbk, antagen av kommunfullmäktige 2001
- Säkra lekplatsen!, Svenska kommunförbundet, 2000
- Ta hand om ditt vatten, Stockholms stad, 2001
- Teknikskåp i park och stad – policy för utformning och placering, Gfk m.fl., 2002
- Teknisk handbok, Gfk, 2002
- Towards a local sustainability – European common indicators, Expert group on the Urban Environment, European commission, 2001
- Skönheten och oljudet (s. 64–77), Kommunförbundet, 1998
- Underlag för upphandling av parkskötsel – åtgärds- och funktionsbeskrivning, Gfk, 2002
- Upplevelsevärden, Regionplane- och trafikkontoret, 2001:4
- Utanför staden, Thorbjörn Andersson, 2001
- Vattenprogram för Stockholm, Sbk, 2000

Arbetsgrupp

Margareta Jonsson, stadsträdgårdsmästare innerstaden, Gfk
 Ulf Lindahl, stadsträdgårdsmästare ytterstaden, Gfk
 Anders Lindgren, chef Kultur och Miljö, Östermalms Sdf
 Alexander Ståhle, landskapsarkitekt och utredare

Medverkande och konsulter

Jonas Berglund, Nivå landskapsarkitektur
 Marta Cziki, Spånga – Tensta Sdf (skötsel)
 Bengt Edlund, arkitekt (historia, byggnader)
 Jan Ekman, Farsta Sdf (skötsel)
 Per-Ola Fritzon, Park- och gatubyrån innerstaden, Gfk (träd)
 Dan Hallemar, tidskriften Area och Arkitekten
 Anders Kling, Sycon Stockholm konsult (karaktärer)
 Nils Landergren, Rinkeby Sdf (skötsel)
 Kerstin Lundin, Språkvårdarna Lundin & Wedin AB (språkgranskning)
 Jens Nilheim, markbyrån innerstaden, Gfk, (projekt, lek)
 Catharina Nolin, dr i konstvetenskap (historia)
 Anders Sandberg, Strategiska avdelningen, Sbk (planering, sociala värden, karaktärer, historia)
 Britt-Marie Salmén, Park- och gatubyrån innerstaden, Gfk (projekt)
 Marit Silins, planenheten innerstaden, Sbk (karaktärer)
 Stefan Sjölund, driftbyrån innerstaden, Gfk (belysning)
 Anna-Karin Wabäck, Stab ytterstaden, Gfk (layout)
 Frank Lange, Park- och gatubyrån innerstaden, Gfk (skötsel, möbler)
 Britt-Marie Alvem, Park- och gatubyrån innerstaden, Gfk (träd, buskar, gräs, blommor)
 Ingrid Dyhlén-Täckman och Kerstin Mandén-Örn, Stadsmuseet (kulturhistoriska värden)
 Anne Edström och Björn Embrén, Park- och gatubyrån innerstaden, Gfk (projekt, innehåll)
 Helene Nilsson och Ingrid Olsen Sjöström, Park- och gatubyrån ytterstaden, Gfk (ekologi, naturmark)
 Ulrika Egerö och Mova Hebert, strategiska avdelningen, Sbk (ekologi, naturmark)
 Landskapsarkitekterna på Park- och gatubyrån innerstaden och ytterstaden, Gfk

Fotografer och illustratörer

Thorbjörn Andersson (foto s. 34)
 Andersson och Jönsson landskapsarkitekter AB (illustration i kapitlet landskapsanalys)
 Bildmedia (foto s. 10, 32, 41, 63)
 Roland Brinkberg (foto s. 26, 28)
 Gösta Glase (foto s. 28, 67, 72)
 Henrik Gidlund (foto s. 76)
 Roland Gustafsson (foto s. 58)
 Patrik Erixon (fotomontage s. 18)
 Måns Forsell (foto s. 70)
 Maria Hernberg (foto s. 25, 68)
 Fredrik Jensen och Laila Reppen (ill. s. 46, 50, 51)
 Margareta Jonsson (foto s. 28, 32)
 Anders Kling (foto s. 21)
 Rose-Marie Lithén (foto s. 28)
 Lena Koller (foto s. 25, Kv Skytten Familjebostäder)
 Bo Larses (foto s. 64)
 Anna Lenninger (foto s. 68)
 Margareta Lindkvist (foto s. 36)
 Åke E:son Lindman (foto s. 84)
 Gunnar Lundh (foto s. 69)
 Karin Mehlis (foto s. 33, 58)
 Natur Orienterad Design AB (illustration i kapitlet programförslag)
 Laila Reppen (ill. s. 12)
 C G Rosenberg (foto s. 29, 58, 61, 68, 73, 75, 80, 83)
 Inger Sandberg (foto s. 64)
 Anders Ohlsson Sjöberg (foto s. 55)
 Ingrid Olsen-Sjöström (foto s. 24)
 Emma Sundström (foto s. 34)
 Anna-Karin Wabäck (foto s. 33, 75, 76, 77)
 Johan Vagland (foto s. 23)
 Sture Ytterberg (foto s. 29, 36, 39, 67, 68, 69)
 Kalle Åkesson (foto 18, 40)
 Anna Åsell (foto s. 34)
 Anna Harvard och Maria Thore (omslag och illustrationer till stadsdelsparker och kvartersparker)
 Övriga fotografier och illustrationer är av Alexander Ståhle

Ordlista

Annueler ettåriga blommor och växter som nyplanteras varje år

Bergspark kuperad park med berghällar och ofta pålagd jord

Biotop Ett naturligt avgränsat område med miljö och organismsammansättning

Skötsel drift och underhåll

Ekologi vetenskapen om sambandet mellan organismerna och deras miljö

Ekologiskt värde fenomen av värde för den biologiska mångfalden eller naturen som helhet

Entreprenadskede avslutande projektskede då ett projekt anläggs

Esplanad gata med körbanor på var sida om en central allé med gångstråk

Estetiskt värde fenomen av symboliskt eller konstnärligt värde

Friyta parker, natur och annan obebyggd mark som inte används för trafik eller terminaländamål

Förnyelse överlagring eller nydaning av en befintlig parks karaktär

Förtätning ny bebyggelse tillkommer på friyta, vilket innebär en ny grönstruktur

Garantiskötsel efter byggskede då parkanläggningen etableras

Gfk Gatu- och fastighetskontoret

Gfn Gatu- och fastighetsnämnden

Natur- och friluftsområde grönområde > 50 hektar

Grönstruktur strukturen av gröna ytor, som parker, natur och grönska

Kretslopp omsättning och återvinning av materia och naturmaterial

Kulturhistoriskt värde fenomen av värde för sin kultur- eller samhällshistoria

Kulturlandskap människans landskap, syftar ofta på det äldre odlingslandskapet

Kvarterspark park- och grönområde 0,5–5 hektar

Landform brant, dal eller vatten av betydelse för stadsbildens naturkaraktär

Landskapsanalys planeringsunderlag om grönstrukturens värden och samband

Landskapsarkitektur gestaltningen och utformningen av parker, naturmark och friytor

Landskapspark park med stiliserat regionalt eller kontinentalt odlingslandskap

MKB dokument som beskriver miljökonsekvenser av en planerad verksamhet

Naturmark skog, ängar och hagmarker som härrör natur- och odlingslandskap

Naturpark park som har mycket kvar av ursprunglig natur

Naturreservat område som är lagskyddat för sina natur- och rekreationsvärden

Park gestaltad markanläggning (grönområde) av vegetation, berg, vatten och mark

Parkkaraktär parkens utformning och sammansättning av innehåll: träd, gräs m.m.

Parkkultur förvaltningen av park- och naturmarkens karaktärer, värden och identitet

Parklek bemannad lekplats, ofta i en park

Parkplan plan för utveckling och skötsel av stadsdelsområdets park och naturmark och grönstruktur

Parkprojekt förvaltningsprocess som omsätter gestaltningsidéer till ritningar och anläggning

Perenner fleråriga blommor och växter som återkommer och blommar varje år

Skötselplan plan som redovisar skötselslag och mål för park- och naturmarksskötseln

Parktorg torg med grönt golv och blom- och trädplanteringar

Programskede andra projektskedet då idén detaljutreds i dialog och förslag tas fram

Projekteringsskede projektskede då ritningar tas fram

Q-anläggning dokument som redovisar hur parkprojekt ska drivas av Gfk

Rtk Regionplane- och trafikkontoret

Sbk Stadsbyggnadskontoret

Sbn Stadsbyggnadsnämnden

Sdf Stadsdelsförvaltningen

Sdn Stadsdelsnämnden

Socialt värde fenomen av värde för människors vardagsliv, t.ex. lek, rekreation och samvaro

Sociotop avgränsad miljö av en grupp eller kultur använd eller upplevd som livsplats

Stadspark starkt kultiverad park utan spår av ursprunglig natur

Stadsdelspark park- och grönområde 5–50 hektar

Strandpark långsträckt park som ligger längs större vattenområde

Strandskyddsområde lagskyddat land- och vattenområde inom 100 meter från strandlinje vid hav, sjö eller vattendrag.

Syftar till att trygga förutsättningar för friluftsliv, djur och växter. Utökad strandskydd kan medges upp till 300 meter från strandlinje.

Tillgänglighet möjligheten och känslan att nå, ha tillträde eller komma fram i en miljö

Upprustning rekonstruktion eller historisering av förfallen eller förlorad parkkaraktär

Urbanitet en sammansatt täthet av livsmiljökväligheter

Värdetäthet mångfunktionalitet – flera värden i samma miljö

Parker är ekologi

del av det ursprungliga naturlandskapet
hyser biologisk mångfald av arter och biotoper
omhändertar och visar dagvatten lokalt
ventilerar, renar och fuktar stadsluften

Parker är kultur

del i stadsbilden och stadens identitet
del av svensk parkhistoria och kulturarvet
bevarar kulturlandskap och fornminnen
arena för samtida konst, konserter och teater

Parker är mötesplatser

värdeäta offentliga flexibla stadsrum
från parktorget till den stora stadsdelsparken
mötesplats för alla åldrar och samhällsgrupper
plats för fest, evenemang och demonstrationer

Parker är hälsa

ger ro, avkoppling, reflexion och avskildhet
släpper in ljus, grönska, svalka och ren luft
plats för promenader, hundrastning och motion
plats för sport och idrott sommar och vinter

Parker är utveckling

plats för stadslivets dynamik och förändringar
naturens växande och årstidsväxlingar
plats för barns och ungdomars lek och uteliv
skolornas ekologi- och historieundervisning

GATU- OCH
FASTIGHETSKONTORET

Box 8311, 104 20 Stockholm. Tel 08-508 260 00
www.stockholm.se